MAH/MUL/ 03051/2012 ISSN :2319 9318

आंतरविद्याशाखीय बहुभाषिक शोध पत्रिका

विद्यावार्ता™

Jan. To March 2019
Issue-29, Vol-03

Date of Publication
30 Jan. 2019

Editor
Dr. Bapu g. Gholap
(M.A.Mar.& Pol.Sci.,B.Ed.Ph.D.NET.)

विद्येविना मति गेली, मतीविना नीति गेली
नीतिविना गति गेली, गतिविना वित्त गेले
वित्तविना शूद्र खचले, इतके अनर्थ एका अविद्येने केले

-महात्मा ज्योतीराव फुले

Principal
(Dr. A.R.Choukhande)
Smt. Kokilabai Gawande Mahila
Mahavidyalay, Daryapur,
Dist.Amravati

❖ विद्यावार्ता या आंतरविद्याशाखीय बहूभाषिक त्रैमासिकात व्यक्त झालेल्या मतांशी मालक, प्रकाशक, मुद्रक, संपादक सहमत असतीलच असे नाही. न्यायक्षेत्र:बीड

"Printed by: **Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.** Published by **Ghodke Archana Rajendra** & Printed & published at Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.,At.Post. Limbaganesh Dist,Beed -431122 (Maharashtra) and Editor **Dr. Gholap Bapu Ganpat**.

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.
At.Post.Limbaganesh,Tq.Dist.Beed
Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295
harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com
All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors / www.vidyawarta.com

Smt. K. G. M. M. V.

10

Coleridge's Narrative Skill

ArchanaP.Tiwari
Asst. Prof..
Smt. K. G. M. Mahavidyalaya, Daryapur.

==============***********===============

Samuel Taylor Coleridge (21 Oct. 1772-25 July 1834) was an English poet, literary critic, philosopher and theologian who, with his friend William words worth, was a founder of the Romantic Movement in England. In marked contrast with the quiet and peaceful life of Wordsworth, Coleridge's life was sad, broken and tragic. During a greater portion of his life, Coleridge suffered
grief and remorse. At nineteen ,he entered Cambridge as acharity student, and became an enthusiastic republican. He was the leader of a group of students more addicted to wine parties than to the pursuitof learning. He was second to Samuel butler in the Craven Scholarship , but offended the authorities by his Unitarianism and his sympathies with the French Republic. Throughout his adult life Coleridge had crippling bouts of anxiety and depression; it has been speculated that he had bipolar disorder,which had not been defined during his life time .He was physically unhealthy,which may have stemmed from a bout of rheumatic fever and other childhood illnesses.

Shortly afterwards he thought of ascheme for thereformation of the human race. He called his scheme" pantisocracy 'was to be an ideal community somewhere in America. Coleridge's youthful reputation as poet was based on a few short poems in the Cambridge Intelligencerand the MorningPast, on the play The Fall of Robespierre, and on other poems such as Religious Musings,

Circulated among friends. His literary and social interest in Bristol introduced him to the bookseller and publisher Joseph Cottle.

Coleridge wrote : At six years old I remember to have read Belisarius , Robinson Crusoe, and Philip Quarll- and then I found the Arabian Nights' Entertainments – one tale of which made so deep an impression on me that I was haunted by spectres whenever I was in the dark–and I distinctly remember the anxious and fearful eagerness with which I used to watch the window in which the books lay –and whenever the sun lay upon them, Iwould seize it, carry it by the wall,and bask ,and read.". He later wrote of his loneliness at school in the poem "Frost at midnight ".

In addition to his poetry , Coleridge also wrote influential pieces of literary criticism including Biographialiteria, a collection of his thoughts and opinions on literature which he publishedin 1817. The work delivered both biographical explanations of the author's life as well as his impressions on literature. Coleridge's explanation of metaphysical principles were popular topics of discourse in academic communities throughout the 19th and 20th centuries , and T. S. Eliot stated that he believed that Coleridge was 'perhaps the greatest of English critics , and in a sense the last."

Coleridge is one of the supreme masters of the art of story telling . His narrative skill is

Smt. K. G. M. M. V. Daryapur

thy of the highest praise. This
ıpears at its best in the Ancient
very opening of the story shows
ense of dramatic effect. As the
begins ,we are fascinated by his
addition of the moral at the end
s, in the eyes of some ,a defect
when we were feeling that were
distant seas we are brought ajerk
urch , listening to a sermon .But
gnised that the moral sumps up
entire poem and gives the poem
a a unity , at the same time
medieval character. All these
f the poem a most successful
his poem ,as in The Ancient
dge employs the ballad meter
ted for narrative poetry.

wrote reviews of Ann Radcliff's
Mad Monk, among others, He
eviews : " Situations of torment
f naked horror , are easil
writer in whose they bound ,
tude almost equally with him
us by way of sport through a
r force us to sit at the
a natural philosopher . To
ıdaries , beyond which terror
deserted by the pleasurable
hthose limits , yet never to
ıor, hic opus est," and "The
preternatural have usually
ılar taste , at the rise and
.

g mostly remembered today
eraycriticism ,Coleridge was
ı, His writings include

discussions of the status of s ripture , the doctrines of the , fall justification and sanctification , and personality and infinity of God. Coleridge 's narrative skill may also be illustrated with reference of two other poems – Christabel and Kublakhan

Kubla Khan is not strictly a narrative poem but it does give us glimpses of Coleridge ;s narrative art. Some of the ingredients of the Ancient Mariner andChristabel are to be found here also –thrilling description , and feelings of awe , mystery and terror.

Coleridge's poetry is the most finished , supreme embodiment of all that is purest and most ethereal in the romantic spirit . No doubt , some of the strands which went to make up intricate web of the romantic tissue appear on;y faintly in his poetry. Coleridge is one of the most pathetic figures in our literature. He was a man of stupendeous and many sided genius and fine sensitive moral nature.

References :

35/17 James Gillman(2008)The life of Samuel Taylor Colerige. Bastion Books

35/17 Coleridge ,Samuel Taylor, BiographiaLiteria . Priceton UP,1985,p.10.

35/17 "Coleridgean Morsels| Sundry| Coleridge Corner " (http;\inamidst.com /Coleridge/ morsels

Smt. K. G. M. M. V. Daryapur

18-19

MAH/MUL/ 03051/2012 ISSN :2319 9318

आंतरविद्याशाखीय बहुभाषिक शोध पत्रिका

विद्यावार्ता

Jan. To March 2019
Issue-29, Vol-09

Editor
Dr. Bapu g. Gholap
(M.A.Mar.& Pol.Sci.,B.Ed.Ph.D.NET.)

विद्येविना मति गेली, मतीविना नीति गेली
नीतिविना गति गेली, गतिविना वित्त गेले
वित्तविना शूद्र खचले, इतके अनर्थ एका अविद्येने केले

-महात्मा ज्योतीराव फुले

❖ विद्यावार्ता या आंतरविद्याशाखीय बहुभाषिक त्रैमासिकात व्यक्त झालेल्या मतांशी मालक, प्रकाशक, मुद्रक, संपादक सहमत असतीलच असे नाही. न्यायक्षेत्र:बीड

"Printed by: Harshwardhan Publication Pvt.Ltd. Published by Ghodke Archana Rajendra & Printed & published at Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.,At.Post. Limbaganesh Dist,Beed -431122 (Maharashtra) and Editor Dr. Gholap Bapu Ganpat.

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.
At.Post.Limbaganesh,Tq.Dist.Beed
Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295
harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com
All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors / www.vidyawarta.com

Principal
(Dr. A.R.Choukhande)
Smt. Kokilabai Gawande Mahila
Mahavidyalay, Daryapur,
Dist.Amravati

27) गनिमी कावा : छत्रपती शिवाजी महाराजांची यशस्वी युध्दनीती
प्रा. डॉ. विष्णू रायभान पडवाल, जि. बुलडाणा ||120

28) तैतिरीय उपनिषद में शिक्षा का तात्विक दर्शन
डॉ. आर.एल.चौधरी ||123

29) गृहिणी आणि नोकरी करणाऱ्या महिला मध्ये वेळेच्या व्यवस्थापनाचे तुलनात्मक ...
डॉ. ज्योती वि हावरे, अमरावती ||127

30) जैव विविधता क्षरण गहराता संकट एवं प्रभाव
डॉ. एच. आर. आगर, बिलासपुर (छ.ग.) ||130

31) प्रवासी साहित्य में स्त्री संवेदना
डॉं. चंद्रप्रकाश क गुलगुली, जि — कोप्पल ||133

32) सतत् एवं व्यापक मूल्यांकन प्रणाली के प्रभावी क्रियान्वयन में आने वाली ...
Dr. Ramesh Parik & Smt. Laxmi Khandelwal, Chittorgarh (Rajasthan) ||135

33) वैदिककालीन शिक्षा की विशेषताओं की आधुनिक संदर्भ में आवश्यकता का एक...
श्रीमती ममता & डॉ० वी०के० शर्मा, रुड़की ||141

34) वैदिक संस्कृति में विश्व बन्धुत्व एक अनुशीलन
रामानन्द मिश्र, चण्डीगढ़ ||145

35) महात्मा गाँधी जी और अहिंसा
डा० प्रिया कुमारी, हजारीबाग ||149

36) भारत में महिलाओं की बदलती स्थिति, चुनौतियाँ : एक अध्ययन
डॉ. विजय कुमार साहू, जिला दुर्ग (छत्तीसगढ़) ||151

37) जगदीशचन्द्र के उपन्यासों में ग्रामीण किसान जीवन : शोषण के परिप्रेक्ष्य में
डॉ. के. विजयभास्कर नायडु, शिवकाशी, तमिलनाडु ||154

38) भारतीय फिल्म संगीत में पाश्चात्य संगीत शैलियों का प्रयोग
Dr. Tijender Kumar, Chandigarh, India ||156

39) ब्रिटिश भारत में शिक्षा का विकास :
डा० सीताराम प्रसाद, हजारीबाग ||159

www.vidyawarta.com/03 | http://www.printingarea.blogspot.com

Smt. K. G. M. M. * Daryapur *

40) शिक्षक शिक्षा में इंटर्नशिप: एक आवश्यक चुनौती ||161
डॉ. स्मिता श्रीवास्तव, LUCKNOW

41) पौराणिक ग्रंथो में छिपे जलप्रलय के संकेत और वैज्ञानिक खोज ||165
प्रा. डॉ. जी. एस. भोसले, कोरेगांव

42) उत्तराखण्ड (जौनसार—बावर क्षेत्र) की आस्थाएँ एवं लोक मान्यताऐं (महासू देवता... ||168
डॉ० दीपक कुमार, उत्तराखण्ड

43) पं. उदयशंकर भट्ट जी के उपन्यासों में स्त्री चित्रण ||171
डॉं . चंद्रप्रकाश क गुलगुली, जि — कोप्पल

www.vidyawarta.com/03 | http://www.printingarea.blogspot.com

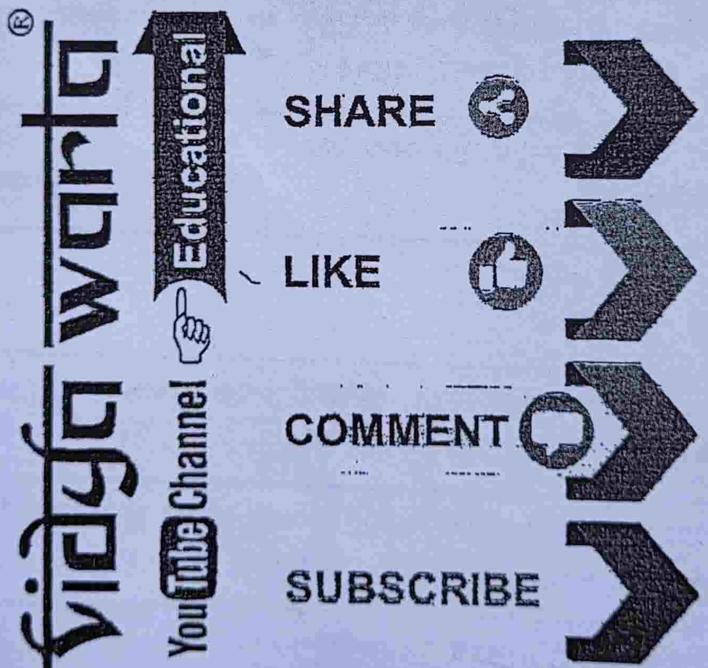

29

गृहिणी आणि नोकरी करणाऱ्या महिला मध्ये वेळेच्या व्यवस्थापनाचे तुलनात्मक अध्ययन

डॉ. ज्योती वि हावरे
सहयोगी प्राध्यापक,
श्रीमती को गा म महाविद्यालय दर्यापूर, अमरावती

****

प्रस्तुत संशोधनात गृहिणी व काम करणाऱ्या महिलांच्या वेळेच्या व्यवस्थापनाचे तुलनात्मक अध्ययन केल आहे. अध्ययनामध्ये स्पष्ट होते की काही प्रतिशत महिला वेळ व्यवस्थापन करीत नाही परंतु वेळ ही अशी साधनसंपतती आहे जी मर्यादित असुन सर्वाकरिता सारखी आहे. काम करणाऱ्या मलिा किंवा गृहिणी सर्व वेळेचे व्यवस्थापन करणे आवश्यक आहे. वेळेचे नियोजन करुन काम केल्यामुळे काम वेळेमध्ये होवुन सोपे व सुकर होते. वेळेचे नियोजन केल्यामुळे मलिा आपले काम निर्धारित वेळेमध्येच करते आणि स्वतःसाठी वेळ राखु शकते. किंवा मिळालेला वेळ दुसऱ्या कामात घालु शकते. काम पुर्ण झाल्यावर विश्रांतीही घेतली जाते. त्यामुळे काम करतांना वेळ लागल्यास उत्पन्न होणाऱ्या तणावापासुन दुर राहु शकते.

प्रस्तावना—

मानवी जिवनात मुलभूत गरजा म्हणुन जगभर उल्लेख केला जात असलेल्या अन्न, वस्त्र आणि निवारा या घटकांना येणारी महत्वाची गोष्ट आहे ती वेळ वेळेचे व्यवस्थापन ज्याला जमले ती व्यक्ती जीवन विषयक मुलभूत गरजांच्या पूर्ततिबाबत भाग्यशाली ठरते. आपले नष्ट झालेले वैभव संपत्ती व प्रतिष्ठा मनुष्याला महत्व प्रयासाने मिळवता येते. आपली खालावलेली प्रकृती डॉक्टरांच्या सल्याने औषध घेउन पूर्ववत करता येते पण आपल्या हातुन गेलेली वेळ मात्र परंतु मिळवता येत नाही त्यामुळे संपन्न आयुष्यांसी हाती असलेल्या प्रत्येक क्षणाचे काटेकोर व्यवस्थापन करणे शहाणपणाचे ठरते. यशस्वी जीवनाचे रहस्य वेळेच्या सदुपयोगात आहे. वेळेचे व्यवस्थापन म्हणजे स्वतःचे व्यवस्थापन जो स्वतःचे व्यवस्थापन उत्तम प्रकारे करु शकेल तोच इतरांचे व्यवस्थापन करु शकेल यातुन आपली कार्यक्षमता वाढते.

वेळ हा मानवासाठी सगळ्यात महत्वाचा असला तरी तो मर्यादित आहे सर्वासाठी सारखाच आहे प्रत्येकासाठी २४ तास आहे मात्र त्याचे नियोजन, उपयोग तुम्ही कसा करता हे महत्वाचे आहे. आपल्या जीवनाला यशस्वी, सार्थक आणि सुखकर बनविण्या करीता वेळेचा सदुपयोग करणे महत्वाचे आहे.

वेळेच्या व्यवस्थापनाचा मुख्य उद्देश वेळेचा सदुपयोग करणे होय जणेकरुन व्यक्तीचे व्यक्तीगत आणि कौटुबिक उद्दिष्टेयाची पूर्ती होईल. वेळेचे व्यवस्थापन करतांना ध्येय उद्दिष्टे निश्चित करावे ते ध्येय निश्चित वेळी पूर्ण व्हावे त्यालाही तेवढेच महत्व आहे. त्यातील दिर्घकालीन आणि लगेच साध्य होणारी उद्दिष्टे वेगळी करायची आता तुमच्याकडे असणारी प्रलंबित कृतीची सुची करणे. या सुचीमध्ये तातडीची पण कमी महत्वाची कामे, महत्वाची पण कमी तातडीची कामे आणि इतर असे वर्गीकरण करावे त्यातील तातडीची आणि महत्वाची कामे, तातडीची पण कमी महत्वाची कामे, महत्वाची पण कमी तातडीची कामे आणि इतर असे वर्गीकरण करा त्यातील तातडीची आणि महत्वाची कामे करण्यासाठी प्राधान्य द्या. त्यानंतर पुढच्या क्रमाची कामे हाती घेतल्यास नियोजन सोपे जाईल. प्रत्येक वेळी उपलब्ध वेळेचा सदुपयोग कसा करु याचा विचार करावा. हाती घेतलेले काम अधिकाधिक पूर्ण करण्याचा प्रयत्न करा. कोणत्या गोष्टीत आपला वेळ वाया जातो याचा अभ्यास करणे आवश्यक आहे तरच आपण वेळेच्या अपव्ययावर नियत्रन ठेवु शकतो.

काम करण्याचा विशिष्ट वेळ निर्धारित असतो जसा जेवणाची वेळ, शाळा ऑफीस इत्यादी ठिकाणी जाण्याचा वेळ असे कामे वेळेवर व्हायला हवे असतेत्र कुटूंबामध्ये काही कामे कुटूंबातील व्यक्तीलाच करावी लागतात म्हणुन कुटूंबातील प्रत्येक सदस्यांनी आपली दिनचर्या अशा प्रकारची तयार करायची की ज्यामुळे

Smt. K. G. M. M. Daryapur

आपली वैयक्तीक कामे योग्यरीतीने पार पडतील तसेच कौटुंबिक कार्यालाही हातभार लावनु समायोजन करता येईल.

जवळपास १८० वर्षाहुन अधिक काळापासुन वेळेचे व्यवस्थापन ही कल्पना अस्तित्वात आहे वेळेचे योग्य व्यवस्थापन करणे ही एक कला आहे आणि सवयीने ती प्रत्येकाला अवगत होउ शकते वेळ हा सगळ्यांकरीता मर्यादित आहे म्हणुन याचा उपयोग सावधानी पुर्ण करणे आवश्यक आहे काही गृहिणींवर समय व्यवस्थापन अनावश्यक असल्याचे जाणवते परंतु ते आवश्यक आहे. वेळेचे नियोजन या प्रकारे केले जाते की त्यामुळे अपव्यय होणार नाही असे दिसुन येते की घरी राहणाऱ्या गृहिणी ह्या वेळेच्या नियंत्रणाबाबत निष्काळजी दिसतात कारण नोकरी करणाऱ्या महिलांपेक्षा त्या स्वताच्या वेळ इच्छेनुसार खर्च करु शकतात परंतु यांच्या वेळेच्या उपयोगाबाबत काम करणाऱ्या महिलांपेक्षा अडचणी जास्त येतात विशेषत: करण्याचे तास अधिक वेळे पर्यंत जेव्हा कुटुंबातील बालक छोटे असतात.

गृहिणीच्या वेळेच्या व्यवस्थापनामध्ये आणखी एक अडचण अशी आहे की त्यांचे काम चालतात मात्र काम करणाऱ्या महिलांची परिस्थिती या पेक्षा वेगळी असते कारण सामान्य परिस्थितीत काम करणाऱ्या महिला मुले असतांना घराच्या बाहेर काम करतात महिलांच्या आदर्श भूमिकाचे स्वरुप पत्नी आणि माताच्या रुपात मानले गेले आहे परंतु आज परिवारामध्ये महिलांच्या आदर्श भुमिकांमध्ये बदल झाल्यामुळे घराच्या बाहेर जावुन काम करणाऱ्या स्थितीला आत्मसात करतात परंतु परिवारामध्ये महिलांच्या भुमिकामध्ये जास्त बदल न झाल्यामुळे महिलांच्या दुहेरी भूमिकेला प्राधान्य दिले जाते.

कुटुंबाची बदललेली जिवनशैली मध्ये घराच्या व्यवस्थेमध्ये आधुनिक प्रायोगिकचे योगदान सकारात्मक आहे ज्या परिवारात महिला घराच्या बाहेर राहुन ८ ते १० तास काम करतात. त्या परिवारात मुलांची व्यवस्था जेवण व घरातील इतर कामाबाबत संकलीत तथ्यांच्या आधारे काम करणाऱ्या महिला किंवा पुरुषांच्या परिवारामध्ये ८० टक्के पुरुष असे मानतात की स्वयंपाक बनवन ही महिलांची कामे आहे मात्र त्यांना मदतनिस म्हणुन घरातील नौकर किंवा तिचे पती यांची भुमिका महत्वपुर्ण ठरते.

मोठ्या शहरातील नौकरी करणाऱ्या मध्यमवर्गीय महिलांचा त्रास शिक्षेपेक्षा कमी नाही सकाळी लवकर लवकर घरचे काम करने त्यांनंतर ऑफिस मध्ये पूर्ण दिवसभर काम करणे शारीरिक दृष्ट्या थकले असुन परत संध्याकाळी घरातील कामे करणे महिला आपल्या या ओझाकडे मद्दाम दुर्लक्ष करतात. काम करणाऱ्या महिला कशा प्रकारे आपल्या वेळेचे नियोजन करतात हे समजणे महत्वाचे आहे. घरी राहणारी महिला आपल्या कामाचा वेळ मागे पुढे करु शकते कारण तिला घरीच रहावयाचे असते. कारण तिला आपला थकवा घालवण्यासाठी तिच्या जवळ वेळ असतो परंतु काम करणाऱ्या महिलांच्या समस्या अधिक आहे. आधुनिक परिवारातील महिला घरचा उंबरठा ओलांडुन पुरुषांसाबत आहे. व्यवसाय, उद्योग, नोकरी मध्ये पुरुषांसोबत खांद्याला खांदा लावुन काम करत आहे त्यामुळे त्यांच्या आर्थिक व सामाजिक प्रतिष्ठा मध्ये सकारात्मक बदल दिसुन येतो

अध्ययनाची आवश्यकता —

वेळ असे संसाधन आहे जे मर्यादित आहे सर्वांनीच वेळेचा उपयोग सावधानीपुर्वक केला पाहिजे विशेषता काम करणाऱ्या महिला ज्या त्यांच्या घरातीलही काम करतात त्यांच्या साठी वेळ हा मर्यादित असतो म्हणुनच त्यांनी त्याचा उपयोग नियोजनपूर्ण करायला पाहिजे याच्या विरुध्द घरी राहणाऱ्या महिलांजवळ वेळ अधिक असतो असे दिसुन येते की गृहिणींना आपल्या घरातील काम करतांना वेळ कमी पडतो कारण वेळेचे योग्य तऱ्हेने व्यवस्थान केले जात नाही त्यामध्ये बेजबाबदारपणा असतो वर्तमान काळात गृहिणी व काम करणाऱ्या महिलांमध्ये वेळेच्या व्यवस्थापनाचे महत्व आणि आवश्यकता उपयोगिता बाबत जागरुक करण्याचा प्रयत्न या अध्ययनाव्दारे केला आहे

उद्देश —

१ काम करणाऱ्या महिलाव्दारे वेळेच्या व्यवस्थापनाची माहिती घेणे.

२ गृहिणीव्दारे वेळेच्या व्यवस्थापनाची माहिती होणे.

३ घरातील कामाबाबत घरगुती आणि काम करणाऱ्या महिलांचा दृष्टिकोन अभ्यासने

४ वेळेच्या व्यवस्थापनाच्या गरजे बाबत काम

Smt. K. G. M. M. Daryapur

करणाऱ्या महिला आणि घरी राहणाऱ्या महिलांचा दृष्टिकोन अभ्यासने

गृहितकृत्ये —

१ काम करणाऱ्या महिला आपले घरगुती कार्यानुसार वेळेचे व्यवस्थापन करतात

२ काम करणाऱ्या महिला घरगुती कामाकरीता कुटूंबातील सदस्य किंवा नोकराची मदत घेतात

३ काम करणाऱ्या महिला घरगुती काम करीत असतांना तणावपूर्ण असतात

४ काम करणाऱ्या महिलांचे घरगुती कामाचे घंटे गृहिणीच्या पेक्षा कमी असतात

५ काम करणाऱ्या महिलांना विश्रांती करिता गृहिणीपेक्षा कमी वेळ मिळतो

६ काम करणाऱ्या महिला गृहिणीपेक्षा अधिक कुशलतापूर्वक वेळेचे व्यवस्थापन करतात

संशोधन पध्दती —

या समस्या संबधीत प्रश्न तयार करुन अनुसुची तयार करण्यात आली त्याव्दारे काम करणाऱ्या महिला व गृहिणी व्दारे वेळेचे व्यवस्थापन प्रवृत्ती जाणुन घेण्याचा प्रयत्न करण्यात आला

या संशोधनाकरिता अमरावती शहराची निवड करण्यात आली अमरावती शहरातील १५० महिलांनी (७५ काम करणाऱ्या, ७५ गृहिणी) अध्ययनाकरीता निवड करण्यात आली

निष्कर्ष —

१) १९२ टक्के काम करणाऱ्या महिला आणि ८४ टक्के गृहिणी वेळेचे व्यवस्थापन करतात ८ टक्के कामकाजी आणि १६ टक्के घरगुती महिला समय व्यवस्थापन करत नाही

२) ८४ टक्के काम करणाऱ्या आणि ५६ टक्के घरगुती महिला वेळेची योजना बनवतात १६ टक्के काम करणाऱ्या आणि ४० टक्के घरगुती महिला कधी कधी वेळेचे व्यवस्थापन करतात ४ टक्के घरगुती महिला वेळेचे व्यवस्थापन करत नाही

३) ८ टक्के काम करणाऱ्या महिला व ४ टक्के घरगुती महिला वेळेच्या व्यवस्थापनाची योजना लिखित स्वरुपात बनवितात ९२ टक्के कामकाजी आणि ९२ टक्के घरगुती महिला वेळेची नियोजन मौखीक बनवितात

४) ९२ टक्के काम करणाऱ्या आणि ६४ टक्के गृहिणी आपल्या कार्याला वेळेनुसार पुर्ण करतात ८ टक्के काम करणाऱ्या आणि ३६ टक्के घरगुती महिला आपले काम वेळेनुसार पुर्ण करु शकत नाही

५) २८ टक्के काम करणारी आणि ४८ टक्के गृहिणी आपले गृहकार्य स्वताच संपन्न करतात ८ टक्के काम करणाऱ्या महिला नोकराच्या मदतीने ५२ टक्के काम करणाऱ्या महिला आणि ४० टक्के गृहिणी स्वता परिवारासोबत किंवा १२ टक्के काम करणाऱ्या आणि २० टक्के गृहिणी स्वता किंवा नोकराव्दारे गृहकार्य को संपन्न करती है

६) ८४ टक्के काम करणाऱ्या आणि ७२ टक्के घरगुती महिला वेळ शक्ती वाचविण्याऱ्या उपकरणाचा प्रयोग करतात तर १६ टक्के काम करणाऱ्या आणि २८ टक्के घरगुती महिला प्रयोग करत नाही.

७) ६८ टक्के काम करणाऱ्या आणि २८ टक्के घरगुती महिला वेळेची आखणी करुन टाईम टेबल बनवतात तर ७२ टक्के घरगुती महिला वेळेचा सारणी बनवत नाही.

८) ९२ टक्के काम करणाऱ्या आणि ७६ टक्के घरगुती महिला वेळेची आखणी करतांना कुटूंबातील सदस्यांना लक्षात घेतात ४ टक्के कामकाजी एवं २० टक्के घरगुती महिला लक्ष देत नाही

९) ६४ टक्के काम करणाऱ्या आणि ६४ टक्के घरगुती महिलाची मुले शाळेत जातात ८ टक्के कामकरणारी आणि २८ टक्के घरगुती महिला स्वताकरीता वेळ काढु शकत नाही ४ टक्के घरगुती महिलांनी या प्रश्नांचे उत्तर दिले नाही

१०) २० टक्के काम करणारी आणि २८ टक्के गृहिणी रिकाम्या वेळेचा उपयोग टी व्ही पाहण्याकरीता, ३२ टक्के काम करणाऱ्या २० टक्के गृहिणी कंम्प्युटरवर काम करतात, ४ टक्के काम करणाऱ्या २० टक्के गृहिणी झोपण्यात वेळ घालवतात ८ टक्के कामकरणाऱ्या आणि ४ टक्के गृहिणी मुलांच्या सोबत, २० टक्के कामकरणाऱ्या आवश्यक काम ८ टक्के गृहिणी बाहेरचे आवश्यक कार्य, ४ टक्के कामकरणारी महिला पुजा करुन १२ टक्के गृहिणी शिलाई, ४ टक्के शिकवुन ४ टक्के गृहिणी स्वाध्याय करुन आपल्या फावल्या वेळेचा उपयोग करतात

११) ६८ टक्के काम करणाऱ्या आणि ८४ टक्के गृहिणी आराम करतात ३२ टक्के काम करणाऱ्या आणि १६ टक्के गृहिणी विश्राम करु शकत नाही.

१२) ९६ टक्के काम करणाऱ्या आणि ९६ टक्के गृहिणी आवश्यक असेल तेव्हा आपल्या योजने मध्ये परिवर्तन करतात तर ४ टक्के काम करणाऱ्या

Smt. K. G. M. M. Daryapur

आणि ४ टक्के गृहिणी आपल्या योजनेमध्ये परिवर्तन करत नाही

१३) १०० टक्के काम करणाऱ्या महिला आणि ९२ टक्के गृहिणीच्या विचारानुसार समय व्यवस्थापन उपयोगी आहे तर ८ टक्के गृहिणी समय व्यवस्थापन ला उपयोगी मानत नाही

शिफारशी –

या अध्ययनात तथ्याच्या विश्लेषणाव्दारे हे माहित झाले की काही प्रतिशत महिला वेळेचे व्यवस्थापन करत नाही परंतु वेळ असे साधन आहे जे सर्वांना सारखे व मर्यादित आहे. काम करणाऱ्या किंवा गृहिणी सगळ्यांसाठी वेळेची योजना लिखीत स्वरुपात बनवुन वेळेचे व्यवस्थापण करणे आवश्यक आहे. वेळेचे व्यवस्थापन करुन कार्य केल्यास महिला आपल्या कार्याला सफलता पुर्वक पुर्ण करतात वेळेचे व्यवस्थापन करतांना वेळेची सारणी बनविणे गरजेची आहे. सारणी बनवितांना कुटूंबातील सदस्यांना विचारात घेणे गरजेचे आहे कारण सर्व लक्ष प्राप्त करण्याकरीता वेळेचा सदुपयोग होणे गरजेचे आहे वेळेचे नियोजन केल्यामुळे महिला निर्धारित वेळेत आपली कामे संपन्न करतात आणि स्वता करीता वेळ काढतात योजना करुन काम पुर्ण केल्यास ताणतणाव वाढण्याची शक्यता फारच कमी राहते आणि काम करतांना वेळेची कमतरताही भासु शकत नाही आवश्यकता असेल तेव्हा वेळेच्या योजनेनुसार परिवर्तन करने आवश्यक आहे वेळेच्या सारणीमध्ये लवचिकता असल्यास महिला आपल्या कौटुंबिक सामाजिक आणि इतर दायित्व चे संचलन सफलता पुर्वक करते शेवटी वरील परिणामाच्या आधारे असा निष्कर्ष काढता येतो की काम करणारी अथवा घरगुती महिलासाठी वेळेची योजना तयार करणे आवश्यक आहे.

संदर्भ –

संसाधन प्रबंध — डॉ करुणा शर्मा एव डॉ मंजु पाटणी शिवा प्रकाशन इन्दौर

महिला सक्षमीकरण — परुळेकर नाशिक, २८ मे २०१८

गृह प्रबंध — डॉ आश पारीक एवं डॉ चंद्रवाला मेहता रिसर्च पब्लिकेशन जयपूर नई दिल्ली

परिवारीक संसाधन एवम समय प्रबन्धन — डॉ बेला भार्गव, जैन पब्लिकेशन, जयपूर

30

जैव विविधता क्षरण गहराता संकट एवं प्रभाव

डॉ. एच. आर. आगर
सहायक प्राध्यापक हिन्दी,
शास. बिलासा कन्या स्नातको. महावि. बिलासपुर

****

बायोलॉजीकल डाइवर्सिटी शब्द सर्वप्रथम सन् १९८० में नोसें के मैक्मैनस ने दिया था। इसका संक्षिप्त रूप 'बायोडाइवर्सिटी' वाल्टर जी रोसेन ने १९८५ में वाशिंगटन में आयोजित एक सम्मेलन में दिया। जिस प्रकार पर्यावरण के विभिन्न मण्डल (स्थल, जल वायु और जैवमण्डल) पारस्परिक रूप से सम्बद्ध और अन्तर निर्भर हैं उसी प्रकार से जैविक घटकों के वैविध्यपूर्ण समुदाय भी पारस्परिक हितों की पूर्ति करते हुए सह—अस्तित्व में रहते हैं। कीट, पतंगो, पेड़—पौधों, झाड़ियों व जड़ी बूटियों की विविधता के कारण पृथ्वी पर जीवन विकसित हो पाया है। पर्यावरण के विभिन्न जैविक घटक पारस्परिक निर्भरता की एक श्रृंखला से बंधे हुए हैं। श्रृंखला की कोई भी कड़ी टूटने पर परितंत्र की सभी कड़ियाँ अस्त—व्यस्त होकर पारिस्थितिक संतुलन को प्रभावित करती है और विभिन्न पोषक स्तर पर जीवों के विलोपन का कारण बन जाती है। जैव विविधता को अनेक प्रकार से परिभाषित किया गया है—

जैव विविधता से अभिप्राय जीवन की उन विविध रचनाओं से है, जिन्हें हम अपने चारों ओर देखते हैं अर्थात् जैव विविधता का अर्थ सभी स्त्रोतों से तथा परिस्थितिकीय जटिलताओं, जीव—जन्तुओं, वनस्पति की विभिन्न प्रजातियों और जीवित रचनाओं में भिन्नता से है।[1] इसी संदर्भ में कहा गया है कि साधारण रूप में किसी क्षेत्र में पाए जाने वाले जीवित जीवों की भिन्नता तथा विविधता के कुल योग को जैव विविधता कहते

Smt. K. G. M. M. Daryapur

आंतरराष्ट्रीय बहुभाषिक शोध पत्रिका

प्रिंटिंग एरिया

Printing Area International Interdisciplinary Research Journal in Marathi, Hindi & English Languages

January 2019, Issue-48, Vol-01

Editor
Dr. Bapu g. Gholap
(M.A.Mar.& Pol.Sci.,B.Ed.Ph.D.NET.)

Co-Editor
Dr. Ravindranath Kewat
(M.A. Ph.D.)

"Printed by: **Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.** Published by **Ghodke Archana Rajendra** & Printed & published at Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.,At.Post. Limbaganesh Dist,Beed -431122 (Maharashtra) and Editor **Dr. Gholap Bapu Ganpat.**

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.
At.Post.Limbaganesh,Tq.Dist.Beed
Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295
harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com

All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors / www.vidyawarta.com

Principal
(Dr. A.R.Choukhande)
Smt. Kokilabai Gawande Mahila
Mahavidyalay, Daryapur,
Dist.Amravati

Index

01) WORKING WOMAN – Is she vulnerable or powerful?
Madhavi Sasanakota, Dr. P. V. Rao ||13

02) A Study of the Influence of Parental Involvement and Mutual Bonds on ...
Dr. Amit Kumar, Meerut ||15

03) The Concept Pramana In Yoga Philosophy
Dr. Jayashree Bala Malick ||19

04) Women Prisoners- Custodial Rights And Entity In Indian Penal History
Rajeswari Mallick, Prof. Sabita Achayra ||21

05) Theme of subjugation and the black women's struggle for self-identity ...
Nikita Mittal, Faridabad ||26

06) Analysis of water quality by physico chemical parameters in ...
Manka Dubey, Dr. Shashi B. Shrivastava, Dr. Reeta Solanki, Jabalpur ||32

07) Fruit and vegetable consumption pattern among adolescent school ...
Dr. Jyoti V. Haware, Daryapur ||35

08) Responsible Tourism
Deepti Tiwari, Gwalior ||38

09) Web- Based Services In Library And Information Science
Dr. H. D. Gopal, Harohalli Ramanagara ||43

10) Environmental Protection And Indian Culture
Dr. J. P. SINGH, Maharajganj ||49

11) Working Mothers and Upbringing of the children-A Case study In Bhatkal
Manjula K. P., Shimoga ||53

12) Fantacy Dealing With Facts: Manifestation Of Society In Badal Sircar's ...
Dr. Sonal N. Patel, Surat ||55

13) A Critical Study of Gandhian Model of Rural Development
Prof. Dr. Kavita G. Sonkamble, Nanded ||64

www.vidyawarta.com/03 | http://www.printingarea.blogspot.com

Smt. K. M. M. Daryapur

07

Fruit and vegetable consumption pattern among adolescent school children (13 -14 years) and nutritional counseling for their promotion

Dr. Jyoti V. Haware
Associate Prof.,
Smt. K.G.M.Mv. Daryapur

****

Introduction -

Adolescents are at an age of transitioning from parental supervision to independent decision making and to independent decision making and are developing food patterned that will affect their future. Adolescents experience dramatic physical growth and development during puberty. Many habit acquired during adolescent will last a lifetime.

Vegetables and fruits are an important part of healthy diet and variety is as important as quantity fruits and vegetables contain essential vitamins minerals and fiber that offer Protection from chronic diseases compared with people who consume a diet with only small amounts of fruits and vegetables, those who eat more generous amounts as part of a healthful diet are likely to have reduced risk of chronic diseases, including stroke and perhaps other cardiovascular diseases and certain cancers. And have a positive effect upon blood sugar which can help keep appetite in check eating non starchy vegetables and fruits like apples, pears and green leafy vegetables may even promote weight loss. Their low glycemic loads prevent blood sugar spikes that can increase hunger.

American heart Association guidelines for primary prevention of Atherosclerotic Cardiovascular Disease beginning in childhood demonstrated that obesity. By hypercholesterolemia and hypertension originated in childhood and showed effects in adult life. Various studies have shown that adolescent do not consume adequate amounts of fruits and vegetables in their daily diet.

Therefore the present study was undertaken to assess the fruits and vegetable consumption pattern among adolescent school children. Nutrition counseling based on social cognitive Theory was used for their promotion using class room setting

Objectives –

1) To find socio-economic status of school children

2) To find fruit and vegetable patterns of school children

3) To improve Knowledge and the practice of school children

4) Nutritional counseling for School children

Review of Littérateur –

Kpode FM, simeshc, Dcah CS- (1993) Fruits and vegetables consumption is a critical route to long life and good health. Although the consumption of fruits and vegetable strongly associated with lower risk of cardiovascular diseases and hypertension, diabetes, gastrointestinal diseases and obesity

Methodology –

In Amravati two Schools catering to upper middle income group children located in west Delhi were purposively selected. The children selected for the study were IX grade students of both schools (case and control) in the age range of 13-14 years. The study included both boys and Two sections from each school were selected randomly by 10 lottery method. 140 adolescents boys and girls participated in this study out of two school one was selected as the case (School A) on which the intervention was performed and other was the control (School B) questionnaire given to the student regarding their knowledge and attitude towards

consumption of fruits and vegetables 24 hour dietary recall method. Information about the knowledge of benefits of fruits and vegetables and their practices were collected using a questionnaire which was pretested and modified.

'T' test were used diet related information was a analyzed and percent information was a analyzed and percent a adequacy of food groups Diet related information was analyzed and percent adequacy of food groups and nutrient were calculated and compared with ICMR recommendations.

Result and Discussion –

Out of 140 students majority were in the 14th age group (use 98.6% control 94.3%) and 51 and 58 percent of the cases and control respectively were boys and cases comprise of 48.6 percent of girls whereas control group had 41.2percent girls. In the present study 7.80 percent of the children wear Hindus in both case and control and 61.9 Percent of them lived in nuclear families. Entire sampled belonged to upper middle subjects parent revealed that 48.5 percent of the fathers were involved in marginal jobs and 41.9 percent in business work -

According to the food profile of children The most favorite food of the adolescents was pizza and second was pasta. Among all fruits mango was the most favorite fruit among adolescents. About 5.4 percent of the cases group and 14.7 percent of the control group showed dislike for all vegetables.

The subjects expressed a strong dislike for various vegetables such as bottle gourd, bitter gourd, ridge gourd, tinda, pumkin and the most avoided fruit was papaya. The reason given was they did not like the taste or the way in which they were prepared.

Higher percentage of adolescents eating out once in 15 days and also weekly eating out was high. The consumption of fruits and vegetables was highest during main meals such as lunch and dinner (80%) more than 70.9 percent of the parents encouraged their children by telling benefits of fruits and vegetables consumption in both of the groups 56 percent of the subjects consumed fast foods when eating out with friend where the focus was not on fruits and vegetables. Consumption of fat and sugars were very high in both case and control.

Impact of intervention using classroom nutritional counseling

The study targeted the period of adolescence for creating awareness regarding the importance of fruits and vegetable consumption. Seven intervention sessions wear given which were based on the social cognitive theory

The focus was to improve- both the knowledge and practice of adolescents with regards to fruits and vegetables consumption.

There was no significant difference in the scores of case and control in pre intervention which showed that the same level of knowledge existed in both the groups relating to fruits and vegetables. Consumption pattern before intervention After the intervention there was a highly significant difference obtained in the knowledge regarding benefits of fruits and vegetables consumption. The consumption and vegetables consumption. The consumption of green leafy vegetables increased after intervention in case as compared to control. The their vegetables consumption in creased in case group and no difference was observed in the control group. The consumption of roots and tubers increased in case group but in the control group the consumption remained nearly the same after intervention.

The percent adequacy of fruits and vegetables based on food frequency questionnaire showed increased consumption of green leafy vegetables after intervention in case group. The control group also showed a substantial increase. There was increased consumption of roots and tubers after intervention in case group. In control group the

consumption of roots and tubers increased in boys and decrease in girls.

The intervention showed improvement in the consumption of fruits and vegetables in the case improvement in the consumption was also seen in the control group though not as high as in case and this increase could be because of various factor such as change in season.

The paired test from 24 hr. dietary recall showed a significant difference in the consumption of green leafy vegetables and other vegetables in adolescents in school case as compared to those from B (control) after the intervention questionnaire among case and control showed a significant difference in the consumption of fruits and vegetables in case and control after the intervention.

The percent adequacy of fruits and vegetables based on food frequency questionnaire showed increased consumption of green leafy.-

Vegetables after intervention from boys and girls in the case group control group also showed a substantial increased after intervention from 70.7 percent to 105.2 percent in boys and 73.7 percent to 114.8 percent in girls in the case group. The control group did not show much change after the intervention. There was increased consumption of roots and tubers after intervention from 39.4 percent to 46.3 percent in boys and 80.3 percent to 101.6 percent in girls in the case group in the control group the consumption of roots and tubers increased from 44.6 percent to 88.9 percent in boys whereas it increased from 95.1 percent to 88.08 percent in girls. Fruits consumption increase after intervention from 43.5 percent to 64.2 percent in boys and 21.9 percent to 67.2 percent in girls in the case group. In post intervention a slight increased in the consumption was seen from 36.3 percent to 43 percent among boys and from 27.8 percent to 38.5 percent among girls in the control group.

Hence the intervention showed improvement in the consumption of fruits and vegetables in the case improvement in the consumption was also seen in the control group through not as high as in case and this increased could be because of various factors such as change in season.

References –

1) Lock k, pomerlequ I, causer L, Mckee M. Low fruit and vegetable consumption comperative qualification of Health risks

2) Leeneva :- WHO 2002 world Health Report Reduoing risks, promoting healthy life.

3) Radhika G. sudha V, Sathya K, Lranesan A, Mohan V. Association of fruit and vegetable intake with cardiovascular risk factors in urban south Indians, Br Nutr 2008 99:398-405

4) WHO (2013) promoting fruit and vegetable consumption around the world. Information sheet, World health organization available from

5) Ungar N. Sieverding M and standitski T, Increasing fruit and vegetable five day versw Just one more Appele 65, 2000-2004-2013

❑❑❑

Smt. K. G. M. M. Daryapur

Peer Reviewed Referred and
UGC Listed Journal
(Journal No. 40776)

An International Multidisciplinary
Quarterly Research Journal

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

AJANTA

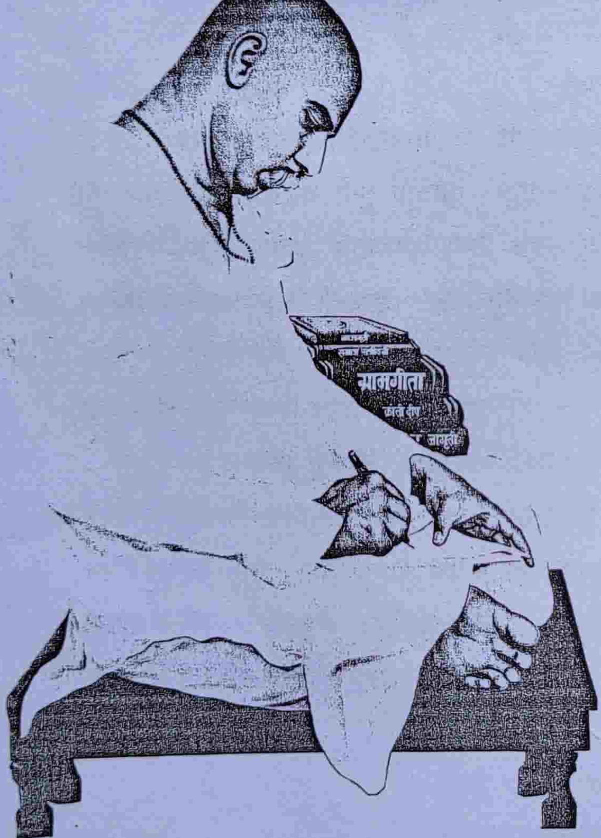

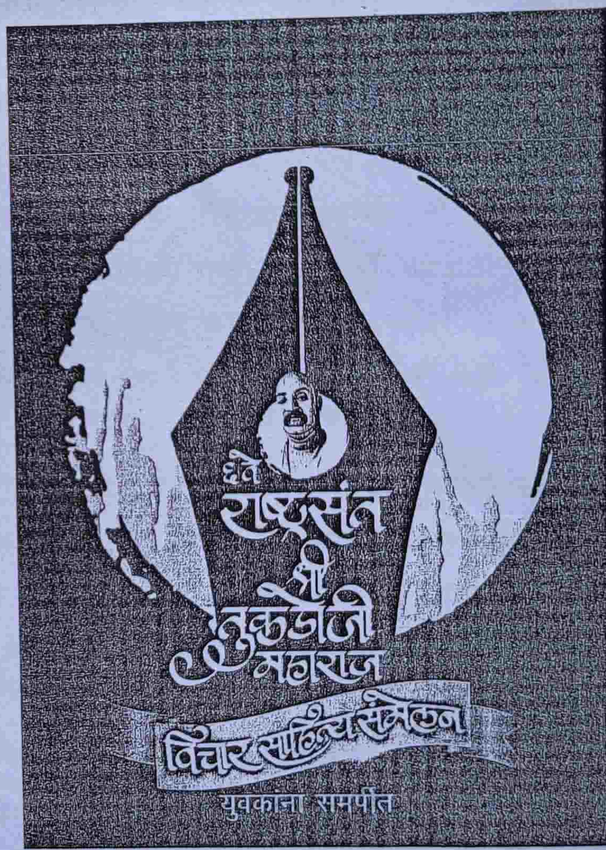

Volume - VII, Issue - IV, October - December - 2018
ISSN 2277 - 5730
Impact Factor - 5.5 (www.sjifactor.com)

ENGLISH / MARATHI PART - II / HINDI

Ajanta Prakashan

Principal
(Dr. A.R.Choukhande)
Smt. Kokilabai Gawande Mahila
Mahavidyalay, Daryapur,
Dist.Amravati

१८. राष्ट्रसंतांचे स्त्रि सबलीकरण व महिलोन्नती विषयक विचार

सह. प्रा. सौ. सी. एम. खंडारे
गृह अर्थशास्त्र विभाग, श्रीमती कोकीळाबाई गावंडे महिला महाविद्यालय, दर्यापूर

स्त्री पुरूष ही दोन चाके। जरी परस्पर सहाय्यके।
तरीच संसार रथचाले कौतुके। ग्राम होई आदर्श।।
समाजी जो पुरूषास आदर। तैसाची महिलाशी असावा व्यवहार।
किंबहूना अधिक त्याचा विचार। झाला पाहिजे समाजी।
म्हणोनी रथाची दोन्ही चाके। मजबूत करावी कातोनी सारखे।
तरी संसारगाडी सुखे। सुखावेल ग्रामाजीवनाची।
(ग्रामगीता अध्याय 20 वा)

ग्रामगीतेतील महिलोन्नती या अध्यायामध्ये राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांनी लिहीलेल्या ओवी मध्ये विचार विश्वाचा एक लक्षणीय पैलु वाटतो. कुटूंबव्यवस्था, समाज व्यवस्था व राष्ट्र व्यवस्था ही महिलांच्या पावित्र्यावर, ज्ञानावर आणि त्यांच्या कर्तव्यावर कशी अवलंबून आहे हे त्याकाळी राष्ट्रसंत तुकडोती महाराजांनी देशाला आपल्या ग्रामगीतेतून पटवून दिले आहे. स्त्री –पुरूषांना समान आदर, समान व्यवहार मिळाला पाहिजे, संसार रथातील दोन्ही चाके मजबूत करून संसार रथ सुरळीत चाले तेव्हाच आदर्श समाजाची निर्मीती होईल असे वरील ओवितून राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांनी स्पष्ट केले आहे.

यत्र नार्यस्तु पुज्यन्ते, रमते तत्र देवत। या सुप्रसिद्ध सुभाषितानुसार ज्या ठिकाणी स्त्रियांची पुजा, मान–सन्मान होतो तेथे देवता रममान होतात. असी मानणारी आपली भारतीय संस्कृतीमुळे वैदिक काळात महिलांचे जीवन उन्नत आणि समृद्ध होते. मात्र उत्तर वैदीक काळापासून स्त्रियांच्या जीवनावर अनेक बंधने आलीत. चुल आणि मुल या पुतरतेच स्त्रियांचे आयुष्य मर्यादित राहीले. त्यांची अधोगती पाहून राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांनी आपल्या ग्रमागीते मध्ये त्यांच्या विकासाच्या दृष्टीने लेखन केले.

जिच्या हाती पाळण्याची दोरी। तीच जगला उद्धारी
ऐसी वर्णिली मातेची थोरवी। श्रेष्ठ गुरूहून ही।।
विद्या गुरूहूनि थोर। आदर्श मातेचे उपकार।।
गर्भापासोनी तिचे संस्कार। पालकांवरी।।
(अध्याय 20 वा)

तुकडोजी महाराज आपल्या ग्रामगीतेमध्ये महिलांची गौरवगुण सांगतांना गर्भावस्थेपासून बालकास सुसंस्कार देवून त्यांचा विकास घडून आणणारी मातीच असते परंतु आज मातेस अत्यंत हिन पद्धतीने वागविले जात आहे. या गोष्टीची जाण असल्यामुळे पुढे म्हणतात की, गर्भवती स्त्रिला आनंदी ठेवून तिला योग्य भोजन, निद्रा, समाधान लाभावे

Smt. K. G. M. M. * Daryapur *

म्हणून सर्वच बाबींकडे लक्ष ठेवण्याची आग्रही सुचना करतात. मातेचा गौरव करण्याच्या बाबतीत महाराजांनी एकही संधी सोडली नाही, हे वरील ओवितून स्पष्ट होते.

स्त्रिये सारखे मोहिनी नाही। स्त्रियेसारखे वैरागिणी नाही।।

स्त्रिये सारखे मुलायम नाही। आणि कठोर रणचंडिकाही।।

(अध्याय 20 वा)

स्त्री ची ही विविध रुपे स्विकारतो आणि गौरवितो तो उच्च पदावर जावून बसल्याशिवाय राहणार नाही. म्हणून स्त्री विषयी नेहमी मनात आदर ठेवला पाहिजे असे राष्ट्रसंत आग्रह धरतात. समाजामध्ये महिलांवर होणाऱ्या अन्याया मध्ये वाढ झाल्याचे निश्चितच दिसून येते. आधि तिचे कार्यक्षेत्र चुल आणि मुल समजले जाते अशातच तिचे लग्न झाल्यानंतर तिच्यावर होणाऱ्या अन्यायाची गणतीच करता येत नाही. म्हणून राष्ट्रसंत पुढे म्हणतात

काही लग्न होता गुंतविती घरी। नसे बोलण्याहि उजागिरी।।

चूल आणि मूल हिच चाकरी। सांगती तिज।।

ज्याने मुला–मुलींचे पैसे घेतले। त्यासी समाजाने पाहिजे निषेधिले।।

तरीच ते दुराग्रह मोडले। ते जातील आता।।

(अध्याय 20 वा)

समाजामध्ये स्त्रिया व पुरूषांमध्ये दुरावा निर्माण करण्याचे महत्वाचे कारण जर कोणते असेल तर ते शिक्षणाचा अभाव आहे, हे त्याकाळी सुद्धा राष्ट्रसंतांना समजले होते. या शिक्षणाच्या अभावामुळे स्त्री–पुरूषातील वैचारीक दरी वाढत आहे. ती दरी कमी करण्याच्या दृष्टीने स्त्रि शिक्षणावर भर देतांना राष्ट्रसंत पुढे म्हणतात,

सहशिक्षणही [illegible]। जरा नैतिकभा[illegible] जावे।।

शिक्षणी जागृत ठेवलेले सर्वाने। काम नेत्या वडील।।

आज या सहशिक्षणाने परस्परातील आकर्षण कमी होवून अनाचार कमी होण्यास मदत होईल, असे राष्ट्रसंतांचे मत होते. स्त्रिया ह्या मुळातच [illegible] शिक्षणाचे [illegible] न दिले तर त्या आपल्या शिक्षणाद्वारे समाजाला पर्यायाने कुटूबाला पुढे घेवून जात असा [illegible] जाप[illegible]णाऱ्या पुरूषांना वाटल्यामुळे परिणामी स्त्रियांच्या शिक्षणाची दारे बंद झाली होती.

मात्र सुमारे 1850 नंतर परत एकदा ही सर्व विचारसरणी बदलायला सुरूवात झाली. भारतात परत एकदा स्त्रि शिक्षणाचे वारे वाहायला लागले. मुक्त व आनंददायी शिक्षण या समाजामध्ये महिलांना मिळायला लागले.

स्त्री संघटन या बाबत तुकडोजी महाराजानी अधिक आग्रह धरला त्यांच्यामते निसर्गाने स्त्री नाजुक, कोमल व मातृहृदयी बनविली आहे. मात्र याचा गैरफायदा आजचा समाज घेत आहे. अशा स्थितीमध्ये स्त्रियांचे संघटन असणे गरजेचे असल्यामुळे महिलांचेही पुरूषांप्रमाणे संघटना असावी यासाठी राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज म्हणतात

जैसी मुलांची संघटीत सेना। तैसी स्त्रियांची असावी संघटना।

आपुल्या सुख–दुखच्या भावना। प्रकटाव्या सभासंम्मेलनी।।

आजच्या स्त्रियांनी आपले स्वतंत्र मेळावे भरविणे गरजेचे आहे. याचा फायदा महिलांना झाल्या खेरीज राहणार नाही. हे महाराजांचे मत आजच्या युगाला निश्चितच बोधप्रद आहे असे आपणास म्हणता येईल.

Smt. L.R.T. M. Daryapur

समारोप

राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांनी स्त्रियांच्या उन्नती विषयक आपले विचार विविध ठिकाणी मांडलेले आहे. त्यांचे विचार अत्यंत स्पष्ट व प्रेरणादायी होते, हे आपणास निश्चितच लक्षात येते. तुकडोजी महाराजांनी मांडलेले विचार निश्चितच आधुनिक महिलांना प्रेरणादायी असून त्यांच्या विचाराच्या भरवश्यावरच महिलांचा विकास साधलेला दिसून येतो. ग्रामीण भागातील स्त्रि असो वा शहरी भागातील निश्चितच ग्रामगीतेतील विचारांचा तीला फायदा झालेला स्पष्ट होतो.

राष्ट्रसंतांनी समाजाच्या व समाजातील दोषांवर नेहमीच मार्मीक भाष्य केलेले आहे. स्त्रियांची होणारी मानसिक व शारीरिक अव्हेलना त्यांनी या भारत भ्रमणात अभ्यासली. परराष्ट्रातील स्त्रीयांचा होणार मान–सन्मान पाहून नंतर आपले विवेकशिल मत तयार करून समाजासमोर ग्रामगीतेच्या माध्यमातून जीवंत ठेवले. हे मत एवढे सुंदर व सुनिश्चित होते की, समाजाने अगदी सहजतेने स्विकारले. यामध्ये त्यांच्या विचाराचे महात्म लक्षात येते. राष्ट्रसंतांनी मांडलेल्या स्त्रि विकासाविषयक विचारांचा वारसा आपणापुढे चालविण्याचा यथाशक्ती प्रयत्न करून भारतातील स्त्रि सबला व कर्तुत्ववान बनण्यासाठी समाजाने व कुटूंबातील प्रत्येक पुरूषाने हातभार लावला तर निश्चितच महाराजांच्या विचारांचा विजय होत आहे आणि होत राहणार असे मला वाटते.

संदर्भ ग्रंथ

1. राष्ट्रसंत तुकडोती महाराज, ग्रामगीता, संपा. सुदामजी सावरकर, महाराष्ट्र पाठ्यपुस्तक मंडळ, पुणे 2003
2. शेंदरे नमिता, राष्ट्रसंत स्त्रीदर्शन, ओम प्रकाशन, नागपूर 1995
3. सावरकर डॉ. सुभाष, राष्ट्रसंत आणि ग्रामगीता, मराठी जनसाहित्य परिषद, अमरावती 1997
4. सावरकर डॉ. सुभाष, ग्रामगीतारसहस्य स्पंद 2, मराठी जनसाहित्य परिषद, अमरावती

Smt. K. G. M. M. Daryapur

MAH/MUL/03051/2012
ISSN-2319 9318

विद्यावार्ता®

Peer Reviewed International Refereed Research Journal

Revised Edition

Editor
Dr.Bapu G.Gholap

Principal
(Dr. A.R.Choukhande)
Smt. Kokilabai Gawande Mahila
Mahavidyalay, Daryapur,
Dist.Amravati

आहे. म्हणूनच या प्रशिक्षणाचा सार्थक प्रभाव दिसून येतो.

गृहीतकृत्य परीक्षण :—

'संशोधनकर्तीने संशोधन करताना दिलेले गशहितकृत्य हे 'योग व्यायामाचा शाळकरी मुलींच्या मांसपेषी सहनशीलतेवर सार्थक परिणाम होऊ शकतो'. आलेल्या सांख्यिकीय विश्लेषणावरून असा निष्कर्ष आहे की, या प्रशिक्षणाचा सार्थक प्रभाव दिसून संशोधनापूर्वी मांडलेल्या गशहीतकृत्याचा स्वीकार करण्यात येतो.

निष्कर्ष :—

प्रस्तुत संशोधनामध्ये आकड्यांच्या सांख्यिकीय विश्लेषणावरून असे निदर्शनास येते की, योग व्यायामाचा (नौलीक्रिया) शाळकरी मुलींच्या मांसपेशी सहनशीलतेवर सार्थक दिसून येतो. योग व्यायामक्रियांचा मुलींवर Abdominal Plus pesos Muscles या मांसपेशीवर प्रगतीशील सार्थक प्रभाव दिसून येतो.

सूचना व शिफारसी :—

१. अशा प्रकारचे संशोधन ग्रामीण व शहरी भागातील शाळकरी मुलींवर आणि मुलांवर देखील केले जाऊ शकते.

२. अशा प्रकारचे संशोधन हे वेगवेगळया आयु वर्गावर देखील केले जाऊ शकते.

३. अशा प्रकारचे संशोधन महिला व विविध खेळाच्या खेळाडूंवर देखील केले जाऊ शकते.

संदर्भ ग्रंथसूची :—

१. घटाटे कृष्णमाधव, 'योग ग्रंथाचे सारांश' योगा हॉलिस्टिक अप्रोच कवी कुलगुरू कलिदास विद्यापीठ, रामटेक, २००९.

२. करवंदे डॉ. अनिल, 'योग' अमित ब्रदर्स पब्लिकेशन, नागपूर २००४.

३. मंडलिक विश्वास 'योग सिध्दांत', योग चैतन्य प्रकाशन विभाग, नाशिक.

४. भांडारकर के.एस., 'प्रगत शैक्षणिक संशोधन पध्दती', नित्य नुतन प्रकाशन, पुणे, २००६.

५. भिंताडे वि.रा. 'शैक्षणिक संशोधन पध्दती', नित्य नूतन प्रकाशन, पुणे, २००६.

६. खेडकर सागर व बोन्हाडे भगवान, 'योग जीवन' त्रिलोचन सिंह बुकसेलर, बस इंदोर २००१.

19

मानसिक ताण—तणाव : गंभीर समस्या

सहयोगी प्रा. चंदा मंगेश खंडारे
गृहअर्थशास्त्र विभाग,
श्रीमती कोकीळाबाई गावंडे महाविद्यालय, दर्यापूर,
ता. दर्यापूर, जि. अमरावती

****

ताण—तणाव ही आजच्या वेगवान आणि बहुव्यावधानात्मक काळात न टळता येणारी बाब होवून बसली आहे. ताण—तणावचं रूपांतर मानसिक रूग्णात व्हायला वेळ लागत नाही. भारतातल्या दर सात व्यक्तीमागे एक व्यक्तीला कुठल्या तरी मानसिक आजारानं ग्रासलेलं असल्याचं एका पाहणीतून नुकतंच पुढ आले असून, हे प्रमाण गेल्या तीन दशकांत जवळजवळ दुपटीनं वाढलं आहं. लान्सेट या जगप्रसिद्ध शोधनियतकालिकात याविषयीचा शोधनिबंध प्रसिद्ध झाला आहे. अर्थातच या ताणतणावा मधुन बाहेर पडण्याचे प्रभावी उपायही आपण स्वतच्या पातळीवरून सुद्धा करू शकतो. आपलं मानसिक आरोग्यच्या विषयात रस असलेल्या व्यक्तीला महत्वाच्या वाटतील अशा दोन घटना या सरत्या वर्षाच्या शेवटच्या आठवड्यत घडल्या. त्यातली पहिली घना म्हणेन सन १९९० ते २०१७ या कालावधीत भारतातल्या मानसिक आरोग्याची समस्या कशा प्रकारे बदलते आहे या विषयी लान्सेट या जगप्रसिद्ध शोधनियतकालिकामध्ये अत्यंत महत्वाचा असा शोधनिबंध प्रसिद्ध झाला. या शोधनिबंधातनुसार भारतातल्या दर सात व्यक्तीपैकी एका व्यक्तीला कुठल्या तरी मानसिक आजाराने समावलेलं आहे. एवढंच नव्हे तर गेल्या तीन दशकांत हे प्रमाण जवळजवळ दुपटीने वाढलेलं आहे.

याचा अर्थ असा की आपल्या देशात साधारण १८ ते २० कोटी कोलांना कुठल्यातरी मानसिक

Smt. K. G. M. M. Daryapur

आरोग्याच्या आजाराविषयी उपचाराची गरज आहे. आपल्या देशात एकूण सात ते आठ यनोविकारतज्ञ आहेत. या पार्श्वभूमीवर वरील परिस्थितीचा विचार केला तर मानकिस आरोग्याच्या क्षेत्रात आपल्या देशात आणीबाणीचं आहे, असं म्हणावं लागेल! याच पार्श्वभूमीवर आता दुसऱ्या बातमीकडे आण वळू या! या बातमीनुसार वाराणशी इथल्या बनारस विश्व विद्यालयानं मानसीक आरोग्याच्या समस्यांवर उपचार म्हणून भूमाविद्या या नावाचा सहा महिन्याचा कोर्स सुरू केला आहे! बनारस विश्वविद्यालयाच्या डीनच्या माहितीनुसार भूम आणि अंतींद्रिय शक्तीचा अभ्यास करून मानसिक आणि मनोकायिक अजारावर उपचार करण्याच प्रशिक्षण बीएएमएस किंवा एमबीबीएस झालेल्या डॉक्टराला या कोर्सद्वारे दिलं जाणार आहे.

माया नगरी मुंबई मधिल नागरीक मानसिक तनावाखाली असल्याचे गेल्या काही दिवसातील घटनांवरून उघडकिस आले आहे. चारकोपपरिसरात ४० वर्षीय महिलेने नोकरी गेल्याने आलेल्या नैराश्येतून इमारतीवरून उडी मारून आत्महत्या केल्याची घटना घडली. त्या आधी २२ वर्षीय तरूनिने ठाण्यातील स्कायवॉक वरून उडी मारून आत्महत्या केली होती. त्याच्या १० दिसवांपूर्वी २१ वर्षीय तरूनीने प्रियकाराने लग्नास नकार दिल्याने नैराश्येतून गळफास घेवून आयुष्य संपविल्याची घटना घडली होती. मानसिक तणाव हे या घटनांमागील प्रमुख कारण असल्याचे पोलीस तपासात उघड झाले आहे. एनसीआरबी च्या आकडे वारीनुसार मुंबईतील आत्महत्यांच्या घटनामध्ये वाढ झाली आहे. गेल्या काही दिवसांमध्ये आत्महत्येच्या ज्या घटना घडल्या आहेत, त्यामागे प्राथमिक दृष्ट्या मानसिक तणाव हे प्रमुख कारण असल्याचे पोलीस तपासात उघड झाले आहे. याशिवाय बेरोजगारी, भविष्याची चिंता, प्रेम संबंध आणि अनैतिक संबंध आदि कारणेही आहे. पोलीसांच्या मताशी मनोविकार तज्ञ देखिल सहमत आहेत. जीवनाप्रती नकारात्मक दृष्टीकोण बाळगल्याने असे प्रकार वाढीस लागल्याचे दिसते. माहितीचा अफाट समुद्र आपल्या सभोवती पसरलेला आहे. ज्ञान आणि शहानपणा यासाठी आपण आसुसलेले आहोत. शिक्षण हे केवळ उदरनिर्वाहाचे साधन नव्हे, तर शिक्षणामुळे जीवन जगण्याची कला साध्य व्हायला हवी, केवळ रोगमुक्त असणे म्हणजे आरोग्य संपन्न असणे नव्हे, त्याच प्रमाणे आपला दृष्टीकोण नकारात्मक नसने याचा अर्थ तो सकारात्मक आहे असे नाही. सकारात्मक व्यक्तीमत्व काही ठळक गुणांमुळे उठून दिसते. आस्था, आत्मविश्वास, चिकाटी नम्रता हे त्यापैकी काही गुण होत. हे गुण असणारी मानसे स्वत जबरदस्त आशावादी असतात. तुमची कौटूंबिक, व्यावसायिक, सार्वजनिक, सरकारी अशी कोणतीही समस्या घ्या, तीचे तर्कसंगत विश्लेषण करा, सर्वकष विचार करा, समस्येचे मुळ आणि निराकरण करण्याचा मार्ग याचा तुम्हाला आपोआप बोध होईल. समस्या, मग त्या वैयक्तिक, व्यावसायिक किंवा सामाजिक कुठल्याही असतो, त्याचा आपल्या आयुष्यावर दुरगामी परिणाम होतो. आपल्या दृष्टीकोणाची जडणघडण मुख्यत संस्कारक्षम वयात होते. मुख्यत वातावरण, अनुभव आणि शिक्षण या तीन घटकांवर आपला दृष्टीकोण अवलंबुन असतो. अप्रामणिक आणि भ्रष्ट वातावरणात प्रमाणिक मानसाचा कोंडमारा होत असतो, तर प्रमाणिक समाजात अप्रमाणिक व्यक्तीला थारा मिळत नाही. चांगल्या वातावरणात सामान्य कर्मचाऱ्याची देखील कार्यक्षमता वाढते, पण वाईट वातावरणात चांगला कर्मचारी सुद्धा आपली कार्यक्षमता हरवून बसतो, कोणत्याही ठिकाणी संस्कृती ही वरून खालील झिरपत जाते, खालुण वर चढत जात नाही. म्हणून आपण स्वत साठी आणि आजुबाजूच्या लोकांसाठी कुठल्या प्रकारचे वातावरण तयार केले आहे याचे सिंहवलोकण केले पाहिजे. एखाद्या व्यक्तीचा सकारात्मक अनुभव आला की, आपण देखिल त्याच्याकडे सकारात्मक रित्या पाहू लागतो. सकारात्मक रित्या पाहिले तर, सकारात्मक अनुभव येतो. शेवटी हा सर्व पाहण्याच्या दृष्टीकोणावर अवलंबुन आहे. महत्वाचे म्हणजे येथे केवळ पुस्तकी शिक्षण अभिप्रेत नाही. तर औपचारिक आणि अनौपचारिक अशा दोन्ही प्रकारचे शिक्षण अपेक्षीत आहे. ज्ञानाचा उपयोग योजकतेने केल्यास त्याचे रूपांतर शहानपणात होते आणि त्यातुनच यश पक्के होते. सकारात्मक दृष्टीकोणाच्या व्यक्ती म्हणजे अत्यंत उपयुक्त असे जणू बारमाही फळच आहे. हे नेहमी सर्वांनाच

हवेहवेसे वाटते. सकारात्मक दृष्टीकोणाचे फायदे सहज लक्षात येण्यासारखे आहे.

उत्पादकतेमध्ये वाढ होते, मिळून मिसळून काम करण्यास प्रोत्साहण मिळते, समस्यांचे निराकरण होते, गुणवत्ता वाढते, सलोख्याचे, खोळीमेळीचे वातावरण तयार होते, निष्ठा निर्माण होते, नफ्यातवाढ होते, मालक, कर्मचारी आणि ग्राहक यांच्यातील संबंध सुधारण्यासाठी प्रेरणा मिळते, मानसिक तणाव कमी होते, व्यक्तीची सामाजिक जाणिव वाढते. सर्वांसाठी काम करण्याची प्रेरणा मिळते आणि त्यामुळे समाजाचा व देशाचा फायदा होतो, व्यक्तीमत्व प्रसन्न होण्यास मदत होते. जीवण ही एक मुलत अडथळ्याची शर्यत आहे. त्यात नकारात्मक दृष्टीकोणाच्या व्यक्ती स्वतच स्वतच्या मार्गातील अडथडा ठरतात. नकारात्मक दृष्टीकोणाच्या व्यक्तींना आपली नोकरी, मैत्री, नातेसंबंध, इतकेच काय वैवाहिक संबंध देखिल ठिकवणेही जड जाते. अशा व्यक्ती नकारात्मक दृष्टीकोणामुळे कडवटपणा, नाराजी, निरूद्देश जीवण, अनारोग्य, स्वतसाठी आणि इतरांसाठी मानसिक ताण घरात आणि कामाच्या ठिकाणी निर्माण करतात. आणि समाजासाठी लोढणे बनतात. घडणारा कोणताही बदल चटकण व स्विकारण्याची मनुष्याची मुळ प्रवृत्ती असते. बदल हा नेहमीच अस्वस्थ करणारा असतो. बदलाचा परिणाम सकारात्मक किंवा नकारात्मक कसाही असला तरी बदल हा तणावपूर्ण असतो. म्हणजे असे की, आपल्या नकारात्मक भुमीकेस आपल्याला इतकी सुरक्षितता वाटत राहते की, बदल जरी चांगल्यासाठी असला तरी आपण त्याला नको म्हणत राहतो.

तणावाचे दुष्परिणाम

तणावाच्या दुष्परिणामांची दोन गटात विभागणी करता येते.

अ) शारिरीक दुष्परिणाम –यामध्ये पत्ताचा त्रास, भुक न लागणे, वजन कमी हाणे, हृदयरोग, हाय रक्तदाब, मधुमेह, यकृत/मुत्रपिंड आदींचे विकार.

ब) मानसिक दुष्परिणाम –यामध्ये लगेच थकवा येणे, अतिरिक्त राग येणे, चिडचिडपणा वाढणे, विकृत व्यक्तीमत्व, निरूत्साही, उदासिनता, निकानाश, विस्मरण, भावना विवशता, आत्मविश्वासाचा अभाव, नैराश्य इत्यादी.

तणाव म्हणजे काय तर कोणत्याही प्रसंगाला किंवा बदलाला आपण दिलेला नकारात्मक शारिरीक व भावनिक प्रतिसाद, मनातील अनावश्यक व नकारात्मक विचारांच्या गर्दीमुळे मनाची जी स्थिती होते तिला तणाव असे म्हणतात.

प्रत्येक व्यक्तीची एक माफक इच्छा असते की, दररोज रात्री आपल्याला शांत झोप लागली व सकाळी उठल्यावर आपण आनंदी व उत्साही असावे. आपण सर्वजण आनंदाच्या शोधात धडपडत असतो. आणि दुख टाळण्याचा प्रयत्न करतो. परंतु असा क्षण येतो असे येते की सर्वसाधारणपणे जीवात २५ टक्के सुख आणि ७५ टक्के दुख असल्याचे दिसते. याचे कारण म्हणजे आपली आजची शिक्षण व्यवस्था आनंदी कसे राहवे, सुखाची परिभाषा काय आहे यावर कधी मुखसोबत चर्चा करत नाही तसेच शिकवित सुद्धा नाही. अगदी लहाणपणापासून अभ्यास, होमवर्क, शिकवणी वर्ग, उन्हाळ्याचे शिबीरे, प्रवेश परिक्षा, स्पर्धा परिक्षा धावपडीमध्ये गुतवून राहतो आणि हे सर्व व्यवस्थित झालेच पाहिजे, नाही झाले तर शिक्षा, चिंता नैराश्य, स्पर्धा, याची सवय होवून बसले की मुले भावी जीवनात छोट्या–छोट्या समस्यालाही व्यवस्थीत हाताळत नाही आणि नकारात्मक विचारामुळे तणावाला समोरे जाता. सकाळी वेळेवर बस पकडण्यापासून ते मुलांच्या अभ्यासापर्यंत अनेक व्यक्ती तणावामध्ये वावरतांना आपल्या दृष्टीत पडतात.

तणाव व्यवस्थापनाकरिता काही टिप्स्

• विश्रांती द्या • दिर्घ श्वसन करा • निवांत बसा • आवर्ती गोष्टी करा • चांगले पुस्तक वाचा • परिस्थिती बदला	• 'खेळा • आयुष्याचे नियोजन करा • वेळेचे नियोजन करा • कामाची यादी करा • आधी नियोजन करा • ध्येयाची विभागी करा
• शिथीलीकरण (relaxation) • ध्यान करणे • दिर्घ श्वसन • मसाज • आंघोळ करा • प्रार्थनेचा आधार घ्या	• संवाद साधणे • भावना व्यक्त करणे • जवळच्या मित्र–मैत्रिणीशी बोला • रडावेसे वाटत असेल तर रडा • मनापासून आनंद घ्या

Smt. K. G. M. M. Daryapur

इतर टिप्स

- वर्तमानात राहण्याचा प्रयत्न करा.
- राहणीमान सुधरा
- इतरांसाठी काही तरी करा.
- स्वत साठी रोज वेळ द्या.
- पोस्टी अ व ताजे अन्न घ्या.
- सकारात्मक व्यक्ती बना
- विनाकारण स्पर्धा टाळा

शासनाची जबाबदारी ! —

व्यक्ती आणि कुटूंब म्हणून आपण जसे याबाबतित काही गोष्टी करू शकतो, तसंच राज्य सरकारनेही या गोष्टीकडे अधिक गांभिर्याने लक्ष देणे आवश्यक आहे. महाराष्ट्रात शासकिय मानसिक आरोग्य सेवांची स्थिती अत्यंत गंभीर आहे. अनेक जिल्ह्यात शासकिय रूग्नालयामध्ये मनोविकारतज्ञ ही जागा रिक्त आहे. आपल्याकडे मानसिक आरोग्याची परीस्थीती असतांना न्युझीलंड सारखे काही देश त्यांच्या नागरीकांच्या मानसिक आरोग्या विषयी कमालीचे जागृत आणि कृतीशिल झाले आहे. दिल्लीत आम आदमी पार्टीच्या सरकाराने एक उपक्रम राबवला आहे. तो म्हणजे 'मन आनंदी कसं ठेवावं' या विषयी शालेय वयापासूनच प्रत्येक सरकारी शाळेत 'हॅपीनेस करिक्युलम' सुरू करण्यात आले आहे. महाराष्ट्रातलं नविन सरकार या विषयी संवेदनशिलता दाखवून काही महत्वाचे पावलं उचलेल अशी आशा करू या! 'विकास' हा परवलीचा शब्द झालेल्या आजच्या भारतात मानसिक आरोग्यावरची एक डॉलरची गुंतवणूक चार डॉलर पर्यंत परतावा नजिकच्या भविष्यात देऊ शकते. हा वर्ल्ड बँकेचा अभ्यास आपण समाज म्हणून लक्षात घेणे आवश्यक आहे. योग्य वेळी योग्य प्रकारची मदत मिळाली तर बहुतेक मानसिक आजार व्यवस्थित रित्या बरे होतात, आणि ती व्यक्ती उत्तम रित्या आयुष्य जगु शकते हे दाखवणारे अनेक दिशा दर्शक प्रकल्प भारतात ही उपलब्ध आहेत.

मानसिक आरोग्याच्या क्षेत्राता रस असलेले नागरीक मानसिक अस्वास्थाशी झुंजणारे रूग्णमित्र व त्याचे नातेवाईक, सरकार आणि समाज असे सगळयांनी मिळून ठरवलं तर सर्वासाठी मानसिक आरोग्य हे अजिबात अशक्य नाही. त्यासाठी आपण सगळ्यांनी सातत्याने संधी मिळेल तीथं 'मन की बात' मात्र न चुकता, न थकता करनं आवश्यक आहे.

संदर्भ सूची :—

१) डॉ. दाभोलकर, हमीद (२०१९) मनाचं वेळीच ऐका — सकाळ २९ डिसेंबर

२) सखी सह्यांद्री (२०१९) — दैनंदिन जीवन आणि ताणतणाव मुक्ती ६ ऑगस्ट

३) महाराष्ट टाईम (२०१९) — ताणतणाव म्हणजे काय २५ ऑक्टोबर

४) महाराष्ट टाईम (२०१२) — या ताणाचं करायचं काय २० डिसेंबर

५) https://mr.m.wikipedia.org.

६) www.raytshikshan.edu.

७) m-marathi.webdunia.com

❑❑❑

Smt. K. G. M. M. Daryapur

Impact Factor - 6.261

UGC Approved Journal
University Grants Commission

ISSN - 2348-7143

2018-19 2018-19

INTERN!TION!L RESE!RCH FELLOWS !SSOCI!TION'S

RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

May -2019

2018-19 2018-19

SPECIAL ISSUE-CLXXXV

EMERGING TRENDS IN HUMANITIES & COMMERCE

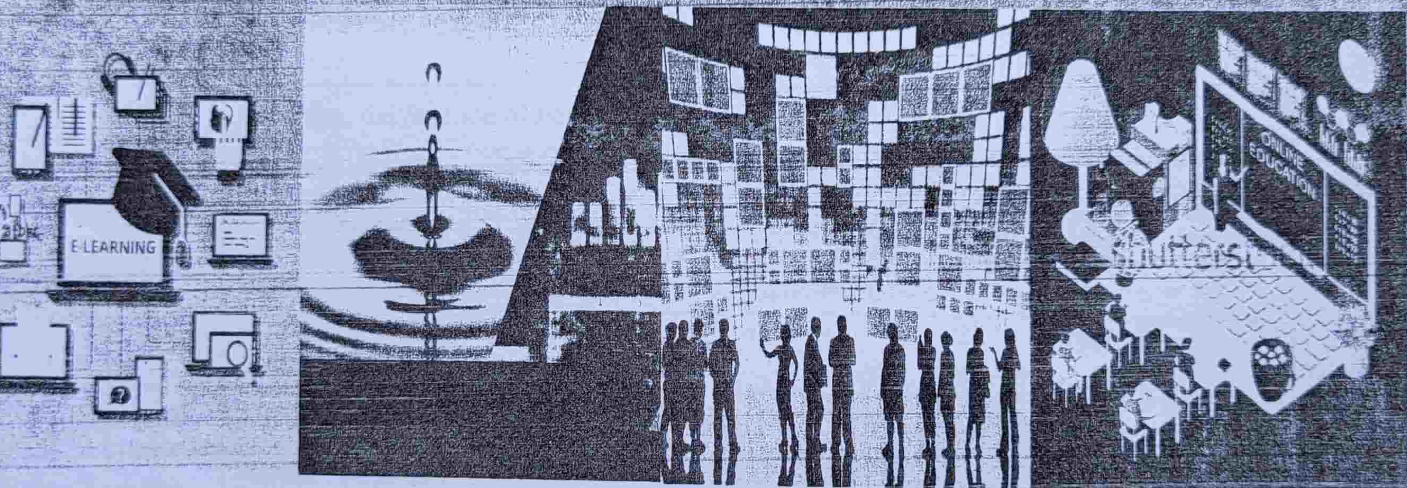

Executive Editor:
Prof. Virag S. Gawande
Director,
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Guest Editor
Prof.Dr.Sanjay J. Kothari
Hod & Assistant Professor,
G.S.Tompe Arts Comm,Sci Collage
Chandur Bazar Dist.Amravati [M.S.]

Chief Editor
Mr. Dhanraj T. Dhangar,
Assist. Prof. (Marathi)
MGV's Arts & Commerce College,
Yeola, Dist – Nashik [M.S.] INDIA

A-N. Gawande

RESEARCH JOURNEY
MULTIDISCIPLINARY INTERNATIONAL RESEARCH JOURNAL

This Journal is indexed in :
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- Universal Impact Factor (UIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)
- Indian Citation Index (ICI)
- Dictionary of Research Journal Index (DRJI)

For Details Visit To : www.researchjourney.net

SWATIDHAN PUBLICATIONS

Principal
(Dr. A.R.Choukhande)
Smt. Kokilabai Gawande Mahila

18	पश्चिम विदर्भातील भूमी उपयोजन एक भौगोलिक अध्ययन **प्रा. शशिकांत दुपारे**	83
19	यवतमाळ जिल्हयातील किसान क्रेडीट कार्ड योजनेद्वारे कर्जपुरवठ्याची स्थिती डॉ. सौ. पुष्पा एस. तायडे / दिपक आय. अवथरे	86
20	जनशक्ती वाहिनी बचत गटाचे महिला विकासात योगदान डॉ.अश्विनी श्रीधर राऊत	90
21	महिलांच्या आर्थिक व सामाजिक विकासाबाबत सरकारी धोरण डॉ. प्रविण विष्णुपंत खोडे	95
22	पाणी टंचाई : प्रशासनासमोरील समस्या डॉ. संतोष बाबुराव कुऱ्हे	99
23	हिंगणा तालुक्यातील (नागपूर–जिल्हा) जलयुक्त शिवार योजने अंतर्गत केलेल्या विविध कार्याचा आढावा –एक अभ्यास प्रा. डॉ. ए.बी.पटले	106
24	राजभाषा हिंदी की स्थिति डॉ. गायत्री मिश्रा	112
25	Travel and Tourism – Gearing up to meet Demand **Gayatri S. Chawale**	116
26	Digital Marketing and it´s Impact in Buying Behaviour of Youth **Dr. Patil Bhagwan Shankar**	118
27	Penology, the Science of Punishment **Deepak K. Tiwari**	121
28	The Role of Intellectual Property Rights in Economic Growth **Dr. Sushama Deshmukh.**	126
29	A Study on Patients' perception regarding selection of Hospitals at Sangli, Miraj and Kupwad Corporation Area. **Dr. Mrs. Geetanjali Kolhar**	130
30	Public interest litigation and judicial activism for curbing child labour in india **Dr. Manisha s. Araj**	136
31	A Practical Approach of Physical Education **Dr. Mahesh M. Joshi**	141
32	Marital Adjustment in Infertile Women Undergoing Treatment **Devyani Bansod**	144
33	Empowerment of Women in India **Chitra Majumdar**	148
34	Impact of Information Communication Technology (ICT) on Libraries **S.N.Hirekhan**	152
35	The Historical Review : Saint Santaji Jagnade Maharaj **VarshaV.Satone**	157
36	Birth order and Systematic decision Making **Ms. Ria Nadkarni**	162
37	Strategically woven right of Self-determination for North-eastern tribal in India **Mrs. Vijayata G. Uikey (Bhalave)**	165
38	Shakespeare's Julius Caesar and its elements **Asst.Prof. A.N.Gawande**	171
39	Skill Development For Youth In India: Challenges And Opportunities **Dr. Sou. Parvati Bhagwan Patil**	175
40	The political leadership, social economy cause & effect: development context with Chandrapur District **Sunil Mahadeo Gaurkar.**	180

'RESEARCH JOURNEY' International Multidisciplinary E- Research Journal
Impact Factor - (CIF) - 3.452, (SJIF) - 6.261, (GIF) -0.676 (2013)
Special Issue
UGC Approved No. 40705
ISSN : 2348-7143
May 2019

Shakespeare's Julius Caesar And Its Elements

Asst.Prof. A.N.Gawande
Smt.K.G.M.Mv.Daryapur Dist.Amravati (M.S.) 444803

Though not a pure tragedy like Hamlet, Macbeth, Othello and king Lear, Julius Caesar has some unclosed features of Shakespearean tragedies. There pictures bare difference between pure tragedies where is seen open atmosphere of presenting imagination coloring tragic elements in the tragedy and Julius Caesar with historical play showing the hidden realities of history of England. Shakespeare had to put forward the life of those time which he found perplexing to capture into realm of his imagination without hampering the facts of history. Here, specially, Julius caser, is an example displaying both a tragedy of character and political tragedy. With this historical background we can see distinctively the walls of difference between Julius Caesar and Shakespeare's four great tragedies with their unfortunate visage.

The tale of suffering in the life of Shakespeare's hero which gives him the title of exceptional individual results in his death. Julius Caesar is not indifferent from this. But the case of Julius Caesar is different from that of Shakespeare's other tragedies. But in the play Julius Caesar the character of Julius Caesar and Brutus are dominant and it depicts the suffering and death of both these individuals. They are termed as exceptional individuals with their high social status. Being a ruler and dictator of Rome he has been given an opportunity to wear a crown in the play. Julius Caesar worked as a General and warrior and conquered many lands and expanded the boundaries of the Roman Empire. Rising from noble ancestry Brutus is also shown as a important Senator and trusted friend of Caesar. Brutus tried to establish liberty in the empire. Brutus earned his fame as an honorable man with high social status who is always honored and respected for his liberal views. Both these characters Julius Caesar and Brutus are shown with their impressive personalities but unfortunately there is tragic end of their life.

The fall of the tragic hero is brought about not by fate or some external agency but by some fault in his own charterer in a typical Shakespearean tragedy. The tragic hero has an obsession or a marked tendency to act in some particular way. It is called a fatal flaw of the character and this fatal trait is responsible for his tragedy. Thus both Caesar and Brutus are themselves responsible for the tragedy which overtakes them. Caesar is ambitious, proud and arrogant. He has grown too dominating and this has aroused the hostility and jealousy of a number of senators. The result is there is a conspiracy against him and he is brutally murdered in the capital. Brutus is a incorrigible idealist with little knowledge or understanding of the real world and the real people. The result is he commits errors after errors ending his life.

In Julius Caesar as a tragedy the central figures are responsible for their actions which cause great suffering to them and ultimately they come to a tragic end. As in other tragedies, The supernatural has been introduced but it is introduced at so late a stage that it in no way takes away the responsibility of the chief protagonist for his own actions. In Julius Caesar also the supernatural has been fully exploited in the form of the omens and portents on the

Smt. K. G. M.

eve of Caesar's murder and the ghost of Caesar which Brutus sees twice. But the supernatural does not influence the course of events which issue out of the characters of the two chief protagonists. They themselves are responsible for their own end.

The action is developed through conflict and this conflict is both external and internal in a Shakespearean tragedy. In Julius Caesar this external conflict is seen in the conflict between the monarchists the supporters of Julius Caesar and the Republicans Brutus, cassius and others. The internal conflict takes place in the mind of Brutus the noblest of the Romans. His soul is torn into pieces by the conflict between his love of Caesar and his love of the country and as a consequence he suffers terribly and the readers are given a peep into his suffering soul. After the murder of Caesar he suffers from a sense of guilt and his internal suffering and torment is externalized in the form of the ghost of Caesar which he sees at Sardis.

It is noticed that there seems both elements of political tragedy and a tragedy of character in Julius Caesar. These elements are different from that of Shakespeare's other four pure tragedies. In Julius Caesar the background, the atmosphere and the environment is provided by the large political life of Rome. The chief characters are seen in relation to the great upheavals that are taking place in the mighty world of the Roman Empire. In the four great tragedies, the chief personages may have their bases in tradition and legend, but they are largely the creation of the dramatist's imagination. But in this tragedy they are in all essentials historical figures. Shakespeare was working upon material supplied by history. He had to keep close to facts for he could not afford to falsify what was so well known. Often his material was intractable not suitable for artistic treatment. The result is some awkwardness, some looseness of structure in the play.

There seems to be the conflict between monarchism and republicanism. Caesar as represents monarchism and Brutus follows republicanism. The conflict between the two results in political tragedy. Caesar is murdered, there is a civil war and the very foundations of Roman Empire are shaken. As Caesar is merely a symbol of imperial might, his character is not fully worked out. Brutus also, no doubt, represents an idea, but it is also through him that the dramatist has presented a tragedy of character. His character has been fully worked out and his tortured soul has been laid bare. Though the play has been named after Julius Caesar, it is the character of Brutus which is the chief source of interest in the play. The disintegration of his soul and his ultimate death is not the real tragedy, but the real tragedy is that so much of human material of the finest quality has been wasted.

As the year 44 B.C opened, the great political question in men's minds not least in that of caress himself must have been how his supreme power was to be given a durable expression. Doubtless Caesars could have maintained his autocracy for his life time But the experience of earlier civil wars had shown that Roman political Organization was inadequate to control and perpetuate a widespread empire. It must have been Caesar's purpose as a statesman, to establish a system that would continue beyond his lifetime. Contemporary sources, which Shakespeare followed in close detail, allege that Caesar's intended solution was the establishment of monarchy. This was a natural conclusion for contemporary society to reach, since, throughout ancient history, kingship was the only known form of continuing authority rested in the hands of one man.

Smt. K.G.M. M.

The romans were sufficiently familiar with this conception. Indeed Rome herself in her early days had her own kings. But there was a political tradition in Rome, how several centuries old, of repugnance to the idea of kingship, and the allegation that Caesar meant to setup monarchy was probably no more than a piece of propaganda, spread by the senatorial opposition and subsequently used to justify his assassination The monarch was conceived to be not a mere moral but a divine being who was worshipped as a god in his life time.

Ancient authorities relate that a cult of Caesar as Jupiter Julius was established while he was still alive, and that statues of Caesar ware erected in temples. Much of the idealism that has been attributed by later political thought to the conspirators against the dictator can be discounted Shakespeare truly says that they, except Brutus, acted as they did in envy of great Caesar. His autocratic position and the likelihood that some such political arrangement would persist, spelt the end of power for the senatorial party. More important it foreshadowed a close to the financial gains that pro-consular office in the provinces had hitherto offered them.

There seems to be a sharp division between the monarchists, the supporters of Caesar and republicans, those senators who were opposed to the monarchic principles either owing to envy and jealousy or their apprehensions of the loss of their own power and prestige or their love of freedom and liberty which would be lost as a result of the tyranny of Caesar, if his ambition was fulfilled. A critic rightly points out that the political scheme of the first half of the play is fairly evident. On one side Shakespeare presents Roman political society flourishing under a defacto monarchy. Against this he sets a group of men who are of the view that such political organization is a menace to the commonwealth and who believe that the earlier aristocratic government must be restored. With little prejudice so far manifest in either direction, Shakespeare brings these two concepts to test. Brutus words make clear Shakespeare's intention that the criterion to be kept in mind in judging the efficacy and justice of any system of government is the welfare of society.

The idea of Roman history is essential to understand the background of shakespeare's Julius Career. This historical background of Roman Empire shaped this play with main events. The main events depicted in the play are historically true and are not invention of the dramatist. Shakespeare's originality and genius is seen in the field of characterization. Even the principal characters have been much modified and a host of secondary characters which are Shakespeare's own invention have been added. The historical material too, has been much condensed and concentrated according to dramatic necessity.

A critic puts it that Julius Caesar is not an example of Shakespeare's resourcefulness in the invention of plot and incidents. Apart from characterization and poetry of the play, it is in his treatment of the material supplied by Plutarch that he reveals his genius. Making the murder of Caesar with its avengement the central idea he has selected only those incidents which bear directly on his purpose, has brought them into close, vital relations and omitted everything in Plutarch's narrative that was irrelevant. To include Julius Caesar is a powerful tragedy having the salient features both of the four great tragedies as well as of the other history plays of our dramatist.

ISSN : 2348-7143
May 2019

References –

1) Julius Caesar – Roman Ruler – Arnold Joseph Toynbee
2) BBC – History – Julius Caesar
3) Plutarch Life of Caesar – University of Chicago
4) William Smith, A Dictionary of Greek and Roman Antiquities
5) Thorne, James (2003). Julius Caesar : Conquer and Dictator
6) Caesar against Rome : The Great Roman Civil war – by Roman L. Jimenez
7) Caesar – by Christian Meier, David Mclintock.

Principal
(Dr. A.R.Choukhande)
Smt. Kokilabai Gawande Mahila
Mahavidyalay, Daryapur,
Dist.Amravati

Impact Factor – 6.261

ISSN – 2348-7143

RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

January -2019

SPECIAL ISSUE-

Reformation in the Age of Shivaji

शिवकाळातील सुधारणा

Executive Editor:
Prof. Virag Gawande
Director,
Aadhar Social,
Research & Development
Training Institute Amravati

Guest Editor
Dr.Anil N. Thakre
Hod-History
Shri Gadge Maharaj Mahavidyalaya,
Murtizapur. Dist -Akola [M.S.]

Chief Editor
Mr. Dhanraj T. Dhangar,
Assist. Prof. (Marathi)
MGV's Arts & Commerce College,
Yeola, Dist – Nashik [M.S.] INDIA

Principal
(Dr. A.R.Choukhande)
Smt. Kokilabai Gawande Mahila
Mahavidyalay, Daryapur,
Dist.Amravati

Dr. K.A. Gawande 2018-19

Principal
(Dr. A.R.Choukhande)
Smt. Kokilabai Gawande Mahila
Mahavidyalay, Daryapur,

RESEARCH JOURNEY
MULTIDISCIPLINARY INTERNATIONAL RESEARCH JOURNAL

This Journal is indexed in :

- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- Universal Impact Factor (UIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)
- Indian Citation Index (ICI)
- Dictionary of Research Journal Index (DRJI)

For Details Visit To : www.researchjourney.net

SWATIDHAN PUBLICATIONS

'RESEARCH JOURNEY' *International Multidisciplinary E- Research Journal* | ISSN : 2348-7143
Impact Factor - (CIF) - 3.452, (SJIF) - 6.261, (GIF) –0.676 (2013) | January 2019
Special Issue
UGC Approved No. 40705

INDEX

No.	Title of the Paper	Authors' Name	Page No.
1	मराठा सत्तेच्या उभारणीत मुस्लीम आणि दलितांचे योगदान	प्रा. पी. ए. टाले	5
2	शिवरायाचा स्त्री विषयक दृष्टिकोन	डॉ. शारदा बंडे	8
3	शिवकालीन ग्रामीण प्रशासन व्यवस्था	प्रा. संदीप व्ही. भुरले	11
4	शिवकालीन महसूल पध्दती ऐतिहासिक अध्ययन	डॉ. नितीन व. चांगोले	15
5	छत्रपती शिवाजी महाराजाची लष्करी व्यवस्था व सुधारणा	प्रा. भोसले राजेसाहेब	18
6	शिवकालीन शेतीविषयक सुधारणा	सहा. प्रा. राजेंद्रसिंग हिरासिंग देवरे	21
7	जनकल्याणकारी, प्रजाहितदक्ष, द्रष्टाराजा – छत्रपती शिवाजी महाराज	डॉ.ओमप्रकाश बोबडे	27
8	मराठेकालीन सती प्रथा-एक अभ्यास	प्रा.गंगणे रतन व्यंकटराव	30
9	शिवाजी महाराजांची गनिमी कावा युध्दपध्दती: विशेष प्रसंग अफजलखान भेट	प्रा. डॉ. कैलास जे. गायकवाड	33
10	शिवकालीन प्रांतिक व स्थानिक न्यायव्यवस्था	श्री. हरिदास मंगरू वाकुलकर	36
11	शिवाजीच्या लष्करी व्यवस्थेची वैशिष्टये	प्रा.डॉ. रामधन उ.हिरे	40
12	शिवकालीन गड-कोट अथवा किल्ले व्यावस्थापणातील छत्रपती शिवरायांचीभुमिका एक अभ्यास	डॉ.इंगळे चत्रभुज बंकटराव	42
13	मराठी साम्राज्याच्या उभारणीमध्ये शिवाजी महाराजांच्या परराष्ट्र धोरणाचे महत्व	प्रा.डॉ.संतोष एस.इंगोले	46
14	शिवकालीन जलव्यवस्थापन आणि आजची परीस्थिती	प्रा. डॉ. सिद्धार्थ भ. जाधव रूपेश राहूल तागडे	48
15	छत्रपती शिवाजी राजांच्या स्त्री - विषयक दृष्टीकोण -एक ऐतिहासिक विश्लेषण	प्रा.डॉ.पी.आर.जुनघरे	53
16	शिवकालीन आरमार : एक अभ्यास	प्रा.डॉ.कदम संतोष तुकाराम	56
17	शिवरायांची युध्दनिती	प्रा.डॉ.कोकीळा अ. गांवडे	61
18	छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या शेती सुधारणा	प्रा. एस.जी. कुळकर्णी	64
19	विजापूरच्या आदिलशाहीसोबत शिवाजी महाराजांची युध्दनीती	प्रा. डॉ. निलय देशमुख	67
20	शिवरायांचे अष्टप्रधानमंडळ	प्रा. डॉ. श्रीहरी रंगनाथराव पितळे	71
21	शिवजीचे आरमार व शिस्त	प्रा. प्रविण ना. वानखडे	74
22	शिवकालीन औद्योगिक व व्यापारी केंद्राचे ऐतिहासिक अध्ययन	प्रा. प्रसन्न बगडे	77

'RESEARCH JOURNEY' International Multidisciplinary E- Research Journal
Impact Factor - (CIF) - 3.452, (SJIF) – 6.261, (GIF) –0.676 (2013)
Special Issue
UGC Approved No. 40705
ISSN : 2348-7143
January 2019

शिवरायांची युध्दनिति

प्रा.डॉ.कोकीळा अ. गांवडे
इतिहास विभाग प्रमुख श्रीमती कोकीळाबाई गावंडे महिला महाविद्यालय, दर्यापूर

शिवकालीन राजनितीचा परामर्श घेताना रामचंद्र पंडित अमात्य यांनी रचलेल्या 'आज्ञापत्रा'स डावलता येणे शक्य नाही. आज्ञापत्र मराठी भाषेतला पहिला राजनितीपर प्रबंध आहे.आज्ञापत्र हा भारतीय राजनीतीचा शिवकालीन अविष्कार ठरतो. शिवरायाची परराष्ट्रनीती आणि युध्दपध्दती यांची चर्चा करताना मराठी भाषेखेरीज अन्य भाषेतील कागदपत्र व समकालीन साहित्य याचा उपयोग करुन घेतली आहेत.

शिवकाल म्हणजे छत्रपती शिवाजी महाराज यांच्या कारकीर्दीचा काळ नसुन येथे छत्रपतीच्या राजनीतीचा प्रभावकाळ अभित्रेत आहे. शाहु महाराजांची कारकिर्द सुरु होई पर्यंत म्हणजे १७०८ पर्यंत ही काळ मर्यादा आहे. या काळापर्यंत शिवरायानंतर छत्रपती संभाजी, राजाराम, महाराज आणि महाराणी ताराबाई यांची कारकिर्द येते. या कालावधीत शिवछत्रपतींनी घालून दिलेल्या पध्दतीप्रमाणे राज्यकारभार चालत असे. नंतरच्या काळात शिवछत्रपतीचे ध्येय धोरण क्रमाक्रमाने परिवर्तित होत गेले. गड–कोट आणि आरमार यांची अपेक्षा नंतरच्या काळात होत गेली.

कौटिल्याच्या मते राज्याचा व्यवहार चालवतायावेम्हणजे राज्याचे संपादन संवर्धन, संरक्षण आणि न्यायाचे परिपालन या बाबीकडे लक्ष देणे आवश्यक असते. या राज्यतंत्राचा व्यवहार राज–नीतीशास्त्रा प्रमाणे चालवावयाचा असतो.

राज्यतंत्रातला प्रत्येक घटक घेतला तरी त्याग या नात्या स्वरुपात सैन्यबळाची आवश्यकता असते. युध्दाखेरीज राज्य संपादन अशक्य असते. राजयाविस्तार करावयाचा झाला ती लष्करी सामर्थ्यावर अवलंबून राहावे लागते. सैन्याशिवाय राज्याचे संरक्षण असंभवनीय असते. आणि न्यायाने राज्य परिपर्वतन करावयाचे म्हटले तरी अन्यायास दंड देण्याची क्षमता राजाच्या ठिकाणी असणे आवश्यक आहे. युध्द केव्हा कोठे आणि कोणाशी करावयाचे याचा निर्णय राजनीतीशास्त्रानुसार राज्यकर्ते घेत असतात. परंतू युध्द कसे करावयाचे हे सेनापती ठरवोत असतो. युध्द केवळ समय स्फुर्तीने लढविता येत नसतात. युध्दासाठी सज्ज असलेले उभय पक्षाचे लष्कर संघटित असते. त्याचप्रमाणे या संघटित लष्करात होणारे युध्द देखोल योजनाबध्द असते चोरटया हल्यांनी एखादयाप्रसंगी निभावून नेता येईल. परंतू स्वतंत्र राज्ये उभारावयाची, वाढवावयाचा आणि शत्रुपासुन ती सुरक्षित ठेवावयाची म्हणजे युध्द लढावेच लागते. रणविनस्वातंत्र्य मिळत नाही. तेसेच युध्दावीण मिळलेले स्वातत्र्य टिकविताही येत नाही. हा विश्वाचा सनातन नियम आहे. शिवरायाना देखिल युध्दावाचून स्वराज्य उभारता आले नाही. त्याच प्रमाणे स्वराज्याचे संरक्षण आणि विस्तार झाला तोही रणक्षेत्रावर शत्रूशी मुकाबला केल्यामूळेच. एवढेच नव्हे तर शिवकालीन लढायांचा अभ्यास केला असता असे निदर्शनात येते की या लढायात एका विशिष्ट पध्दतीचा अवलंब केलेला असून त्यातून मराठयांच्या युध्द तंत्राचा शोध लावता येतो.

शिवाजी महाराज छत्रपती बनल्यानंतर आदिलशाही मोगल आणि पोर्तुगीज या तीन प्रबळ सत्तांशी मुकाबला करावा लागला. राजकीय सत्ता या दुष्टीने इग्रंजाना या काळात विशेष महत्व नसले तरी उपद्रव करिता दुर्लक्षिच्या जोगी नव्हती म्हणून प्रसग परत्वे इंग्रजाचाही समाचार स्वराज्य–संस्थापकाना घ्यावा लागलाच.

दृढमूळ झालेल्या सत्ताच्या संघर्षात स्वराज्याची उभारणी करण्याचा संकल्प धाडसाचा होता. याला मूर्तरुप देण्याचे काम शिवरायांनी केले 'प्रतिकूल परिस्थितीचे रुपातर अनुकूल वातावरणात करुन दाखवितो तो नेता' शिवाजी महाराज राजकीय नेतृत्वामूळे स्वराज्याची उभारणी झाली.

'RESEARCH JOURNEY' International Multidisciplinary E- Research Journal
Impact Factor - (CIF) - 3.452, (SJIF) - 6.261, (GIF) -0.676 (2013)
Special Issue
UGC Approved No. 40705
ISSN : 2348-7143
January 2019

तुल्यबळ सत्तांशी संघर्ष करावयाचा म्हणजे शौर्य आणि लष्करी बळ पुरेसे ठरते. मुकाबला बलाढ्य सत्ताशी असतो. तेव्हा केवळ शौर्य व मर्यादित संस्थाबळ असलेले सैन्य अपुरे ठरते. केवळ कुशल लष्करी नेतृत्व असा विक्रम पार पाडू शकते. शिवरायांनी हा विक्रम करुन दाखविला. म्हणूनच त्यांचे युध्दनेतृत्व व यूध्दतंत्र यांना असाधारण महत्व आहे.

शिवाजी महाराज ध्येयवादी होते तसेच वास्तवाचे भान ठेवून कार्य तडीस नेणारे ते व्यवहारवादी देखील होते. अमूर्त ध्येयवादावर समाज दिर्घकाळ तग धरु शकत नाही हे त्यांनी जानले होते म्हणूनच लहान सहान उदयोगातून स्वराज्य उभे करण्यास प्रारंभ केला सत्ताकेंद्रापासून अंतरावर असलेल्या आदिलशाही टापूत प्रथम स्वराज्याची मुहुर्तमेढ रोवण्यात आली. तेथून लगतचा भाग स्वराज्यास जोडण्याचे प्रयत्न वाढीस लागले. जो भाग जिंकायचा त्या भागाची खडानखडामाहिती प्रथम गोळा करावयाची हे धोरण शिवरायांनी प्रारंभापासून स्वीकारले होते. स्वराज्याचा पुढे विस्तार झाला तरी या धोरण्यात अंतर पडले नाही. ध्येयवाद कितीही उदात्त असला तरी जनसामान्यांना नेहमी उदात्ततेचे आकर्षण असते असे नव्हे. स्वार्थी पोटीका होईना निष्ठा विभागल्या जातात. शत्रू अंतर्गत असो वा बाहेरचा, त्याचा अडथळा दूर सारण्याचे चार उपाय राजनीतीत सामितले आहेत. साम, दान, भेद आणि दंड पहिले तीन अपयशी ठरल्यास दंडाने शत्रू निवडुन काढणे राजनीतीत क्षम्य ठरते. हे चारही उपाय महाराजांनी परिस्थितीची निकड लक्षात घेऊन योजले. पुरंदर गड व जावळी ही स्थळे शिवाजी महाराज भेद आणि दंड यांच्या सहाय्याने घेतली याची नोंद इतिहासात आहे.

आक्रमक युध्द हा स्वराज्याच्या प्रारंभापासूनचा शिरस्ता युध्दाचे संरक्षक आणि आक्रमक असे दोन प्रकार आहेत. सरक्षक युध्दात शत्रू चाल करून येण्याची वाट पाहावी लागते. व ज्या स्थळी आणि ज्या परिस्थितीत शत्रुचे आक्रमण होईल त्यास तोड दयावयाचे असते. अशा युध्दात सर्व युध्दसूत्रे शुत्रूच्या आधीन असतात. आक्रमक युध्दात संघर्ष कोठे आणि केव्हा करावयाचा तसाच तो कोणत्या पध्दतीने करावयाचा याचे स्वातंत्र्य आक्रमकास असते.

शिवरायानी आक्रमक युध्दपध्दतीची अवलंब केल्यामूळे रणक्षेत्राची निवड करण्याचे स्वातंत्र्य त्यांना लाभले. युध्दातले यशापयश पुष्कळदा युध्दस्थळ निर्धारीत करीत असते. सन १६६५ च्या पुरंदरचा लढाईचा प्रसंग वगळला तर शिवकालीन युध्दात रणभुमीची निवड करण्याचे स्वातंत्र्य नेहमीच शिवरायांनी घेतले आहे. प्रजेचे संरक्षण करण्याची अंतिम जबाबदारी राजसत्तेची असते. हे लक्षात घेऊनच आपल्या भूमीत युध्दे होनार नाहीत याची दक्षता महाराज सदैव घेत. शत्रुचा पराभव केवळ रणगणावरच होतो असे नाही. युध्द चालू असताना रणागनापासून अंतरावर राहूनही शत्रूच्या मर्मस्थानावर हल्ले करता येतात. रणागनावर उभे असलेले सैन्य सरव्यने जेवढे अधिक तेवढी या सैन्याला रसद पोचविण्याची निकड अधिक असते. विशेषत: सत्ता स्थानापासून दूर अंतरावर युध्द चालू असताना तर लढणाऱ्या सैन्याला अन्नाचान व दारूगोळा यांच्या पूरवण्यास अवलंबून राहावे लागते. शत्रूस होणारा पूरवठा रणभूमीपर्यंत पोचू न देता तो वाटेतच अडविणे हे देखील युध्द तंत्राचेच एक अंग होय.

मराठयांनी कुट युध्दपध्दतीचा उपयोग कित्येक लढायात केला. शत्रूच्या सैन्यात गोंधळ निर्माण करून त्याची व्युहरचना उधळून लावणे हे या पध्दतीचे महत्वाचे उद्दीष्ट असतो आपले सैन्य आहे त्यापेक्षा जास्त आहे असा आभास या पध्दतीने निर्माण होतो. हे उद्दीष्ट साधण्यासाठी सारे लष्कर एकत्र न ठेवता त्याची निरनिराळी पथके करण्यात येतात. व शत्रू सैन्याच्या निरनिराळया अंगावर एकाच वेळी अनपेक्षीत हल्ले ही पथके करीत असतात. या पथकाच्या हालचालीत सुत्रता व समन्वय साधण्याची अवघड कामगिरी युध्दाच्या सेनानीला करावी लागते. त्यासाठी सैन्यास कुशल नेतृत्वाची आवश्यकता असते.

ISSN : 2348-7143
January 2019

युध्द हे राज्य–व्यवहाराचे एक अंग आहे. युध्दावर शक्ती केंद्रीत करताना राज्य व्यवहाराच्या इतर अंगाकडे दुर्लक्ष करता येत नाही. प्रजेचे संरक्षण हा श्रेष्ठ राजधर्म असल्या कारणाने कोणत्याही आघाडीवर लढताना प्रजा असुरक्षित राहू नये हा हेतूने कौटिल्याने समग्र सैन्य एका युध्दात गुंतवू नये असा दंडक घालून दिला.लोककल्याणकारी राजा शिवाजीने देखील या दंडकाचे पालन केले तेही राजधर्माचे अंग या नात्यानेच.

राज्याचे संरक्षण, विस्तार आणि शत्रूचा बंदोबस्त एवढीच मर्यादित कार्य युध्दाशी संलग्न असतात त्यामूळे राजनीतीचे उपांग एवढेच रणनीतीचे स्थान असते. शिवाय युध्दात विजय मिळतो तो केवळ सैन्याच्या सामर्थ्यावर अथवा युध्दतंत्राचा यशस्वी वापर केल्यामूळे ही धरणा अर्थसत्यावर आधारलेली असते एखादे युध्द यशस्वी करण्यासाठी रणक्षेत्राबाहेर असलेल्या कीतीतरी घटकांना विचारात घ्यावे लागते.

राजाने आत्मसंतुष्ट कधीच नसावे. या उक्तीला अनुसरून शिवाजी महाराजांनी स्वराज्यास नवा मुलुख जोडल्याचे प्रयत्न सातत्याने केले आहेत. या प्रयत्नांना विशिष्ट दिशा आहे. तशीच एकप्रकारची शिस्तदेखील काही महत्वाच्या युध्दाचा काळ लक्षात घेता असे आढळते की एका युध्दातील विजयाचा उपयोग दुसऱ्या युध्दाच्या नांदीसाठी करण्यात आलेला आहे. अशा नियोजनाचे फायदे दुहेरी असतात. विजयामुळे उत्पन्न झालेला उत्साह ओसरण्यापूर्वीच नवी मोहिम आखल्याने सैन्याची उमेद कायम राहते त्याच प्रमाणे अगोदरच्या पराभवाचा विसर पडण्यापूर्वीच शत्रुला दुसऱ्या युध्दास तोड दयावे लागते. पराभूत मनोवृत्तीने ग्रस्त असलेला सैनिक अशा युध्दात प्रभावी ठरत नाही. उभय पक्षातील सैनिकांची मानसिक अवस्था लक्षात घेऊनच शिवकाळात अनेक युध्दाचे नियोजन झाल्याचे दिसून येते. निरनिराळया मोहिमांचे काळ व बदलती राजकीय परिस्थिती यांची संगती लावली असताना हा निष्कर्ष निघतो.

युध्दाची आखणी करताना रणक्षेत्राचे नियोजन महाराजांनी अत्यंत काळजीपूर्वक केले तसेच परराष्ट्रीय संबंधही त्यांनी व्यापक भूमिकेवरून लक्षात घेतलेले दिसून येतात या दृष्टीकोनामूळे मराठयांना शिवकाळात यशाची वाढती कमान कायम राखता आली. शिवकालीन युध्दांत एक महत्वाचे विशेष आढळून येतो तो म्हणजे कोशबळाच्या संबंधास घेण्यात आलेली दक्षता युध्दात विजय मिळविण्यासाठी सैन्यबळाइतकीच कोशाच्या पाढबळाची आवश्यकता असते. याचे विस्मरण शिवरायांना राजकारणाच्या धुमरचक्रीत देखील कधीच पडले नाही. कौटिल्याच्या मते रिता खजिना ही राष्ट्रावर येणारी महान आपत्ती होय असेही त्याचे मत आहे. सैन्य खजिन्यावर उभे असते. धनद्रव्य हाती नसेल तर स्वत;च्या राजासही सैनिक दूर सारतात त्यामूळेच राष्ट्ररक्षणाच्या कार्यात सैन्य आणि कोशयांचे महत्व समान ठरते.

राजनीतीच्या या सुत्रावर महाराजांनी कटाक्षाने अमंल केला आहे. त्यामूळेच नवीन मुलूख जिंकण्याइकेच महत्व त्यांनी कोशसंपादनासाठी दिले आहे.

शिवाजी महाराज थोर सेनानी होते तसेच ते श्रेष्ठ मुत्सद्दीदेखील होते. या गुणामूळेच राजनीती आणि रणनीती यांचा परस्परपूरक उपयोग त्यांना करून घेता आला.शिवकालीन राजनीती आणि युध्दनिती कौटील्यप्रणित अर्थशास्त्राच्या भक्कम पायावर उभारलेली आहे. हा सप्रमाण निष्कर्ष आहे.

संदर्भ सूची;–

१. मराठयांचा इतिहास : डॉ. श. गो. कोलारकर : श्री मंगेशप्रकाशन — शांता दुर्गानिवास २३ रामदास पेठ, नागपूर

२.मराठे आणि महाराष्ट्र :अ. रा. कुलकर्णी

३.पेशवे घराण्याचा इतिहास:प्रमोद ओक :कॉन्टीनेंटल प्रकाशन पुणे

४. शिवकालीन राजनिती आणि : श्रीधर रंगनाथ कुलकर्णी :रामदास भटकळ पॉप्युलर रणनीती प्रकाशन. प्रा.लि. ३५ सी. प्र.मालवीस मार्ग ताडदेव मुंबई ४०००३४

S.K.G.M. Darvapur

RNI-MAHMUL/2015/74000

ISSN : 2395-759X

An International Indexed, Refereed, Peer Reviewed, Interdisciplinary, Multilingual, Multisubject, Monthly Research Journal

Vol. IV • Issue X • October 2018

Impact Factor : 3.075

Akanksha...

New Directions & Challenge.

आकांक्षा...

नई दिशा और चुनौती !

आकांक्षा...

- HINDI
- MATHS
- ENGLISH
- MARATHI
- PHYSICS
- CHEMISTRY
- PHILOSOPHY
- BIOLOGY
- ENGINEERING
- INFORMATION TECHNOLOGY
- LIFE SCIENCES
- COMMERCE
- MANAGEMENT
- BUSINESS ORGANISATION
- SOCIOLOGY
- AGRICULTURE
- PUBLIC ADMINISTRATION
- HOME SCIENCE
- HUMAN SCIENCE
- MUSIC
- POLITICAL SCIENCE
- LAW
- ECONOMICS
- GEOGRAPHY
- EDUCATION
- HISTORY
- MILITARY SCIENCE
- COMPUTER
- PSYCHOLOGY
- HUMANITIES & SOCIAL SCIENCES
- LANGUAGES
- MANAGEMENT

ISSN 2395-759X

ISSN 2395-759X

Principal
(Dr. A.R.Choukhande)
Smt. Kokilabai Gawande Mahila Mahavidyalay, Daryapur,
Dist.Amravati

■ Editor - In - Chief
Prof. Mayur Bandu Lahane

Published by :- Akanksha Tankalekhan Multipurpose Society
Near Ram Mandir, Peth Pura, Hiwarkhed (Rup.), Ta. Telhara, Dist. Akola (MH) 444 103

स्वत्वाधिकारी, मुद्रक, प्रकाशक एवं संपादक - प्रा. मयूर बंडु लहाने द्वारा आकांक्षा टंकलेखन बहुउद्देशीय संस्था राममंदीर के पास, पेठ पुरा, हिवरखेड (रुप.), ता. तेल्हारा, जि. अकोला, महाराष्ट्र - ४४४१०३ से प्रकाशित

AKANKSHA..... New Directions & Challenges
आकांक्षा.. .. नवी दिशा आणि आव्हाने
आकांक्षा..... नई दिशा और आव्हाने
An International Indexed, Refereed, Peer Reviewed, Interdisciplinary, Multilingual, Multisubject, Monthly Research Journal.

Issue
Octomber 2018

RNI No.
MAHMUL/2015/74000

ISSN
2395-759X

Editor-In-Chief
Prof. Mayur B. Lahane
Cont :- 9096593842
Email :- akankshajournal@gmail.com
lahane_mayur@rediffmail.com

Date of Publication
25th of Every Month

Owner, Printer's, Publisher Name
Prof. Mayur Bandu Lahane

Printed & Published At
Akanksha Tankalekhan Multipurpose Society,
Near Ram Mandir, Peth Pura, At.Post. Hiwarkhed (rup)
Tq. Telhara Dist. Akola Maharashtra 444103.

Single Issue Price
100/-

© All Rights are reserved with the publisher. The opinion expressed are of the authors and the Publisher, Editor-in-Cheif, Editorial Board, as well as the peer's committee, Peer Review committee does not hold any responsibility for any of the views expressed.

© मासिकातील मते, संदर्भ, घटना, व अन्वयार्थ हे लेखकांचे स्वतंत्र संशोधन लेखन आहे. या बाबींशी प्रकाशक, मुख्य संपादक, संपादक मंडळ, सल्लागार समिती, समीक्षक मडंळ सहमत असेलच असे नाही.

© मुख्य सम्पादक – प्रा. मयुर ल्हाने का मानद पद एवं कार्य पुर्णत: अवैतनिक है । इस शोध पत्रिका के प्रकाशन, सम्पादन, एवं मुद्रण में पुर्णत: सावाधानी बरती गई है। किसी भी प्रकार की त्रुटि महज मानवीय भूल मानी जाए । त्रुटी हेतु सम्पादक, प्रकाशक एवं मुद्रक जिम्मेदार नहीं होगा ।

Smt. K. G. M. M. Daryapur

NATIONAL INSTITUTE OF SCIENCE COMMUNICATION AND INFORMATION RESOURCES
(Council of Scientific and Industrial Research)
14, Satsang Vihar Marg, New Delhi 110 067

निस्केयर NISCAIR

ISSN

G. Mahesh, Ph.D.
Head, National Science Library
Phone: 91-11-26863759
E-mail: gmahesh@niscair.res.in website: http://nsl.niscair.res.in

NSL/ISSN/INF/2015/1182

Dated: May 29, 2015

Mayur Bandu Lahane
Akansha Tankalekhan Multipurpose Society
Hiwarkhed (Rup) Tq. Telhara
Dist. Akola 444 103

Dear Sir/Madam,
महोदय /महोदया

We are happy to inform you that the following serial(s) published by you has been registered and assigned ISSN (Print)

हमें आपको यह सूचित करते हुए प्रसन्नता हो रही है कि निम्नलिखित प्रकाशन पंजीकृत कर लिए गये है एवं (प्रिंट) आई.एस.एस.एन. आबंटित कर दिये गये है

ISSN 2395-759X Akansha....Navi Disha ani Aavhane
आकांक्षा ....नवी दिशा आणि आव्हाने

It is important that the ISSN should be printed on every issue preferably at the right hand top corner of the cover page.
प्रकाशन की प्रत्येक प्रति के कवर पेज के दाहिने और के ऊपरी सिरे पर आई एस एस.एन. छपा होना आवश्यक है।

We will be responsible for monitoring the use of ISSN assigned to Indian Serials and for supplying up to-date data of the same to the International Centre for ISSN, Paris. For this purpose we request you to send us the forth coming issue of your serial on complimentary basis.

भारतीय राष्ट्रीय केंद्र की जिम्मेदारी होगी कि वह भारतीय पत्रिकाओ को आबंटित आई.एस एस एन. की जाप करेगा एवं अद्यतन डाटा की जानकारी इंटरनेशनल सेंटर फॉर आई एस.एस.एन पेरिस को भेजेगे। अत: आपसे अनुरोध है कि इस कार्य हेतु प्रकाशन की एक प्रति आई.एस.एस एन. प्रिंट करके सम्मानार्थ भेंट हमे भेजे।

We solicit your co-operation in this regard.
आपके सहयोग के लिए हम आभारी रहेंगे।

भवदीय

(जी महेश)
हेड
नैशनल साइंस लाइब्रेरी एवं आई. एस. एस. एन.

Advisory Committee

Dr. Vikas Singhal
Assistant Reginal Director,
Indira Gandhi National Open University,
Nagpur.
Dr. Pranay R. Malviya
Principle,
Dr. Panjabrao Deshmukh collage of law,
Amravati
Dr. S. K. Deshmukh
Principle,
College of Enggneing and Techology,
Akola.
Dr. Shubhash S. Gawai
Head, Department of Pol. Science,
Bhartiya Mahavidyalay, Raja Peth,
Amravati.
Dr. Rama R. Fuke
Head, Department of Education
Priyadershini college of Education, Nagpur.
Prof. Vivek H. Hiware
Head, Department of English
Shri Shivaji College, Akola

Peer Committee

Prof. Ille C. Gebeshuber
Professer of Physics
Vienna University of Technology
Austria (Europe)
Prof. Diana L Gustafson
Faculty of Medicine,
Memorial University of Newfoundland,
Canada
Dr Richard Clay
Department of Art History,
University of Birmingham,
Edgbeston UK
Dr. Mutavalli Maizoddin Mainoddin,
Depertment of Marathi
Ranichanansma University
Belgaon Karnatak
Dr. Sanjay M. Ayade
Govt. College of Education Bilaspur,
Chhatisgarh
Dr. Dilip Alone
Depertment of Marathi
L.T.M. College Wani

Peer Review Committee

Dr. Vilas V. Tayde
Depertment of Marathi
Shri Shivaji Arts, Comm. & Science College,
Akot.
Dr. Kamlakar Payas
Depertment of Marathi
Takshashila college, Amravati
Dr. Nilesh Gajjar
Editor In Cheif
RET Academy for International Journals of
Multidisciplinary Research, Gujarat
Dr. Dnyaneshwar S. Shambharkar
Head, Department of Pol. Science,
S.B. Mahila Mahavidyalay Mahal,
Nagpur.

Dr. G. L. Galhane
Head, Department of Education
Sant Gadage Baba Amaravati University
Amravati.
Dr. Santosh N. Tade
Head, Depertment of Economics
Shri Narshing College, Akot
Dr. Basant Tripathi
Head, Department of Hindi,
S.B. Mahila Mahavidyalay Mahal,
Nagpur.
Dr. Suvarna Shinde
Head, Department of English,
Arts & Commerce College for Women
Deopur, Dhule.

Index

Contents

Sr. No.	Contents	Page No.
1.	" विद्यार्थ्यांचे पूर्वज्ञान वाढवणे – एक कसब " – सौ. स्मिता गालफाडे	1 - 7
2.	" *Importance Of ICT In The Field Of Library And Information Services* " - Dr. Vijay Baburao Pande	8 - 12
3.	"आदिवासी समाजातील शैक्षणिक, आर्थिक सामाजिक प्रगतीच्या दिशा एक समाजशास्त्रीय अध्ययन" . प्रा. संजय चौधरी	13-20
4.	"मूरलॅन्डस् :– डॉ.कोत्तापल्लेची चिकित्सक प्रस्तावना" – प्रा. डॉ. शंकर गऊत	21 – 23
5.	"मराठी भाषेचे बदलते रूप : वाङ्मयीन मूल्यमापन –प्रा. डॉ. गजानन हेरोळे	24 – 29

Vol. IV, Issue X, Octomber 2018
ISSN . 2395-759X

५. मराठी भाषेचे बदलते रूप : वाङ्मयीन मूल्यमापन

प्रा. डॉ. गजानन गोपाळराव हेरोळे
सहयोगी प्राध्यापक,
श्रीमती कोकीळाबाई गावंडे महिला महा. दर्यापूर

सारांश :—

भाषा ही माणसाला मिळालेली सर्वात मोठी देणगी आहे. हे पूर्ण सत्य आहे. भाषा ही सतत बदलणारी गोष्ट आहे. ती कालपरत्वे, स्थानपरत्वे, प्रसंगपरत्वे आणि व्यक्तिपरत्वे बदलत असते. मराठी भाषेचा क्षेत्र विस्तार एक लाख चौरस मैलावर आहे. व मराठी भाषिकांची लोकसंख्या सात कोटीहुन अधिक आहे. अशा अफाट क्षेत्रविस्तार आणि प्रचंड लोकसंख्येत बोलण्याच्या तऱ्हांचा भिन्नपणा मोठया प्रमाणात आढळतो. तरीसुध्दा चांदयापासुन बांध्यापर्यंत या उभ्या महाराष्ट्रासाठी मराठी भाषेचे एक सर्वसामान्य रूप गृहित धरले आहे. भाषेचे व्याकरण, परंपरा प्राप्त देवनागरी लीपी, लेखनाचे नियम यांनी युक्त अशा प्रमाणात भाषेला, आपण शिष्टमान्यता दिलेली आहे.

पूर्वी भाषेचा अभ्यास म्हणजे प्रामुख्याने लिखित भाषेचा अभ्यास असे गृहित होते. परंतु आधुनिक भाषावैज्ञानिकांनी या बाबतीतला दृष्टिकोणच बदलून टाकला भाषा ही मुलत: बोलण्याचे ध्वनीरूप साधन असते तिचा लेखनार्थ उपयोग हा गौण आणि कृत्रिमच होय, त्यामुळे बोलीकडे पाहण्याची दृष्टी पालटली, गरज आणि सोय या दृष्टिने एखादया मध्यवर्ती बोलीला प्रमाण भाषेच रूप प्राप्त होते. स्थानिक बोली म्हणजे प्रमाण भाषेचे अपभ्रष्ट रूपच होय! प्रमाणभाषा ही सुध्दा एक बोलीच असने तिचे जसे व्याकरण किंवा शब्दकोश रचले जातात त्याच प्रमाणे स्थानिक बोलींचे सुध्दा व्याकरण व शब्दकोश रचता येणे शक्य असते. विविधता आणि वैचित्र्य ही बोलींची प्रकृतीच असते. बोली हे दैनंदिन व्यवहाराचे स्वाभाविक साधन आहे. परिस्थितीला अनुरूप अशा भाषिक सामग्रीचा ती उपयोग करते. मुखपरंपरेने आल्यामुळे तीच्या अंगी एक प्रकारचा जीवंतपणा असतो. ती साधीपण परिणामकारक असते.

बीज शब्द :— ध्वनी, रूप, बोली, आशय, रंग, अभिव्यक्ती व्यंजन, वाक्य

Smt. K. G. M. M. * Daryapur *

An International Indexed, Referred, Peer Reviewed, Interdisciplinary, Multilingual, Multisubject Monthly Research Journal.
Vol. IV, Issue X, Octomber 2018
ISSN : 2395-759X

प्रस्तावना :—

भाषेचा अभ्यास करताना आकलन आणि विनिमय या तत्वांना अधिक महत्व असते. डॉ. रंगनाथन पठारे म्हणतात "सातवाहन काळात मराठी भाषा समृध्द झाली व देशभर पोहचली श्रेष्ठ साहित्य निर्माण होण्यासाठी भाषा प्रगल्भ व्हावी लागते. व्याकरणामुळे भाषेचे आकलन सोपे होते. प्रत्येक जाती समुहाची स्वतंत्र भाषा आहे. भाषेत संस्कृती प्रतिबिंबित होते."[१]

अलिकडच्या काळात वाढते शहरीकरण, इंग्रजी भाषेचा वाढता प्रभाव, बदलती जीवनशैली समाजजीवन यामुळे आपल्या बोलीभाषेत कळत—नकळत बदल घडताहेत. मराठी भाषेत यापुढे अनेक शब्द असे उरतील, की ते संदर्भ, वाक्प्रचार म्हणून वापरले जातील. पण त्यांचा अर्थ कळण्यासाठी भावी पिढयांना शब्दकोश चाळवे लागतील.

सिमेंट — कॉंक्रीटच्या आजच्या चेहराहीन जगात घर सारवणे, भिंती लिंपवून घेणे, अंगणात सडा घालणे वगैरे गोष्टी कालबाह्य झाल्यात. त्यामुळे या क्रियांशी संबंधित जे वाक्प्रचार आहेत ते पुढच्या पिढिला सहजपणे कळणार नाहीत. चुकांसाठी सबबी सांगणे, कारणे देणे याला आपण सारवासारवी म्हणतो. प्राजक्ताच्या फुलांचा सकाळी जमिनिवर जो खच पडतो त्याला आपण फुलांचा सडा म्हणतो. एखादया कामातल्या चुका दुरूस्त करण्याला मराठीत व हिंदीत लिपापोती म्हणतात. भिंती जशा सारवुन घेतल्या जायच्या, तसं चुलींना चिखलात फडकं भिजवून पोतेरं केलं असं म्हटलं जायचं. यापुढे मराठी भाषेत सारवासारवी, सडा पडणे, लिपापोती, पोतेरं केलं हे शब्द राहतील पण त्यांचा अर्थ सहजासहजी कळणार नाही. कारण हे शब्द ज्या क्रियांमधून उद्‌भवतात त्या गोष्टीच जीवनशैलीतून बाद झालेल्या आहेत.

काही जुन्या शब्दांची जागा नव्या इंग्रजी शब्दांनी घेतलीय. पण त्यातील खुमारी मात्र निघून गेलीय. साबण मोरीत ठेवलाय असं सांगितलं की मुलांना समजत नाही. जुन्या सवयीनुसार कधी मोरी हा शब्द वापरला की मुलं बुचकळयात पडतात. बाथरूम म्हटलं की त्यांच्या लगेच लक्षात येतं. लहानपणी ची अंधारी, थंडगार, नरक चतुर्दशीला आणि केस कापल्यावर आईने खसाखसा घातलेल्या आंघोळीची आठवण करून देणारं. अगडबंबं, पण वैशिष्टपूर्ण शब्दही असाच लयाला गेलायं. त्याची जागा कुठलाच चेहरामोहरा नसलेल्या किचन ने घेतलीय. स्वयंपाकघर म्हटलं की जिभेला पाणी सुटायचं. किचन म्हटलं की कुठलेच भाव मनात उमटत

ISSN 2395-759X

नाहीत. मी कधी चुकून स्वयंपाकघर हा शब्द उच्चारला तर मुलं, वेगळ्या अशा नजरेने बघतात.

पन्नास पान सहज उठेल अशा परिणामात जिथं क्षेत्रफळ सांगितलं जायचं ती बैठकीची खोली ही अशीच अंतर्धान पावली आहे. ती आता हॉल झाली आणि तिच्यातली गमंतच निघून गेली. आजीची उबदार गोषडीची आठवण करून देणारी आतली खोली आता बेडरूम झालीय. नावातूनच ती फक्त झोपण्याचं नातं सांगते. शेणानं सारवलेल्या अंधाऱ्या आतल्या खोलीत एक अंगभूत थंडावा असायचा. तेथे आजीच्या कुशीत शिरलं की पटकन झोप लागायची. तिचं बेडरूम झाल्यापासुन एसी लावून सुध्दा फॉल्स सीलींगवरचे रेडीयम चंद्रतारे झोप आणत नाहीत. लहानपणी आजोबा व्हरांडयात आरामखुर्चीत बसून पेपर वाचायचे. व्हरांडा हे आजोबांचं साम्राज्य होतं. व्हरांडा हा शब्द उच्चारतात आजोबाच्या धिप्पाड, भारदस्त व्यक्तिमत्वाचा भास व्हायचा. त्याची सर चवळीच्या शेंगेसारख्या गॅलरीला कुठीली? तिचा उपयोग फक्त वॉशिंग मशीन ठेवण्यापुरताच!

नववधू म्हणे उंबऱ्यावरचं धान्याचं मापं लवंडून घरात प्रवेश करते. त्यातलं धान्याचं माप पन्नास पाऊणशे वर्षापूर्वीच मोडीत निघालं. हल्लीच्या नववधूंना धान्य भरलेला ग्लास ओलांडायला तरी उंबरा कुठेय? उंबरा हे काय प्रकरण असायचं ते येणाऱ्या पिढिला समजावून सांगावं लागेलं. हीच गोष्ट मांडणी, कोनाडे, फडताळ, खुंटाळे वगैरे शब्दांबाबत खरी ठरते. मॉडयूलर किचनच्या जमान्यातल्या पिढीला हे शब्द समजणार नाहीत. नव्या गृहरचनेणे त्यांना काही स्थान उरलेलं नाही. पाणी पिण्याची भांडी रचून ठेवण्यासाठी पूर्वी घडवंची असायची. कांदे ठेवायचं शिंकाळं असायचं. आजोबा अंगात बिनबाहयाचा सदरा घालायचे त्याला कोपरी म्हणायचे. आजीच्या नऊवारी साडीच्या काष्टयाच्या फुलोऱ्याला कमळ म्हणायचे. आजोबा कोपरीच्या आतल्या खिशात व आजी कमळात पैसे ठेवायची. चुलीला वैल असायचा. भाकरीचा पातोडा असायचा. घराला आढं असायचं. उरलेलं अन्न काढून ठेवायला शंकुतला मांड असायचं. तुपासाठी सतेलं असायचं. तेलाची बुधली, माठ ठेवण्यासाठी तिपाई, लहान बाळांना पाणी पाजायला बुडकुलं, मोठयासाठी फुलपात्र असायचं. उभा तो गंज आणि पसरट तो कुंडा असायचा. फुलांची परडी असायची. दुपारी पडायला बारदान. गोणपाट, चटई वापरायचे. स्टोव्हमध्ये रॉकेल भरण्यासाठी नरसाळं व स्टोव्ह पेटवण्यासाठी काडा असायचा. तीच गोष्ट अंबाडा, गंगावन, खोपा, केसांची जाळी वगैरे गोष्टीबाबत. आजच्या मुलींना

Vol. IV, Issue X, October 2018
ISSN : 2395-759X

गंगावन हा शब्द कितपत कळेल याबद्दल शंकाच वाटते. पैसा मुबलक झाल्यामुळे कपडे फाटेपर्यंत वापरले जात नाही. त्यामुळे ठिगळ, रफू हे शब्दही विरून गेलेत.

घराची रचना, पोशाखपध्दती राहणीमान आणि बदलत्या जीवनशैलीमुळे हे सारे शब्द आता लोप पावले आहेत. एकीकडे हे शब्द लयाला गेलेत, तर काही नवीन शब्द उदयालाही येत आहेत.

"ग्रॅन्ड फिनाले (स्पर्धेची अंतीम फेरी), पॅसेज (दर्शनी भाग), ग्रामो (टेलरचा नवा अवतार), आब्रा—का—डा ब्रा (कुठल्याही विषयातलं प्राथमिक ज्ञान), आरएसव्हीपी (समारंभाला किती माणसे उपस्थित राहणारे हे आगाऊ कळवणे), पसरी खाणे (दिलेल्या शब्द फिरवणे), डबल ढोलकी (दोन्ही बाजूने बोलणारा माणूस), चवल्या वारणे (खोटे बोलणे), कॅलेन्डर छापणे (गरोदर होणे), चमकेश (समारंभात मिरवणारे लोक, वंटास हो (चल निघ), चिरीमीरी (लाच), मांडवली/तोडपाणी (समेट), शानपत्ती (शहाणपणा), फाटयावर मारणे (किमंत न देणे), किक् बसणे (नशा चढणे), वन टू का फोर (नाहीसे होणे), माकडीछाप, लंपूट (बावळट मनुष्य), डव—छावी—आयटेम (जिच्यावर प्रेम करतो ती मुलगी), जीपीएल (हिवा सर्वश्रुत आहे), आडेतीर (चुकीचा औषध उपाययोजना), चमाट (चापट), हड्डीकुट (लो—वेस्टजीन्स) असे काही नवीन शब्द जन्माला आले आहेत."[२]

भाषेच्या वापराबाबतही काही नव्या समजुती रूढ होत आहेत. मी तुमचं धन्यवाद करतो (आभार मानतो) यात कुणाला फारसं गैर वाटेनासं झालंय, मिळणे या अर्थाने भेटणे हे क्रियापद तर इतकं सर्वमान्य झालयं की, (पाचची गाडी भेटली, नव्वद टक्के मार्क भेटले, ॲडमिशन भेटली, चान्स भेटला वगैरे) मिळणे हे क्रियापद वापरणारा आता बावळट ठरू लागलाय सुशिक्षित लोकांच्या तोंडीही मिळणे अशा अर्थाने भेटणे हे क्रियापद रूळलंय. त्यात कुणाला गैरही वाटेनासं झालयं त्याचप्रमाणे रिकामा/रिकामी या शब्दासाठी खाली हा शब्दही सर्वमान्य झालयं. उदा. आज गाडी खाली होती. रस्ता खाली होता. कुशल कामगारांसाठी कारगीर हा शब्द रूढ झालाय. गियर बदलताना ॲक्सेलेटर बंद करावा लागतो. त्याबाबतीत मोसम हा शब्द, वेग, या अर्थानं रूढ झालाय. गाडीने मोसम पकडला, गियर टाकताना गाडीचा मोसम तुटला, ही भाषा रूढ झाली आहे. काम लागतंजुगतं झालं की येतो या ऐवंजी कामाला चाल भेटली की येतो असं म्हटलं तरी कुणाला त्यात वावगं वाटत नाही.

Smt. K.G.M.M. * Daryapur *

An International Indexed, Refereed, Peer Reviewed, Interdisciplinary, Multilingual, Multisubject Monthly Research Journal
Vol IV, Issue X, Octomber 2018
ISSN 2395-759X

"एसेमेस, चॅटिंगची स्वत:ची अशी एक वेगळी लघुभाषा तर निर्माण झालीच आहे. प्रत्येक व्यवसायाची वेगळी परिभाषा असते. तीही बदलते. शिवाय भाषेची काही वैशिष्टे शहरापुरतीही असतात. ठाणे जिल्हयात ठाण्याला नेलं पाहीजे म्हणजे तिथे मेंटल हॉस्पिटल असल्यामुळे वेडयाच्या इस्पितळात भरती केलं पाहीजे असा अर्थ समजला जातो. नागपूरात फजूल फोके म्हणजे पोकळे बढाया, तर पुण्यात निघतो अशा अर्थाने सूटतो हा शब्द वापरतात. खुप उशीर झाला, मी आता सुटतो मुंबईच्या पश्चिम उपनगरात बस आली यासाठी माझी लैला आली म्हणतात. भाषेची ही प्रादेशिक वैशिष्टये बदलत नसतील कशावरून? सगळ्यात जास्त नवलं वाटतं ते दोन शब्दाचं! मला बावळट समजतोस काय? अशा अर्थाने मी का अलिबागहून आलेलो आहे का? असं विचारतात, ते का? आणि खुप बोलणाऱ्या माणसासाठी सर्रास 'बोलबच्चन' हा शब्द वापरला जातो, तो कसा? अलिबागवरून येणे व बोलबच्चन हे दोन्ही शब्द पंधरा वर्षापूर्वी नव्हते. त्यांचा उगम कसा झाला? १२ मैलांवर भाषा बदलते म्हणतात तशी दर १२ वर्षानंतरही भाषा बदलत जाते का? ही कोडी कधीच उलगडणारी नाहीत."[३]

जे आज नवं आहे, ते रूचत नाही. उदया सुध्दा जुनं होणार आहे. उदया तेही विकायला जाणार आहे. शेवटी खंत तरी कशाची बाळगायची? ज्ञानेश्वराची मराठी कळत नाही म्हणून आम्ही तक्रार करायचो. लोकहितवादींची, आगरकरांची, काळ कर्ते शिवरामपंत यांची मराठी आम्हाला अवघड वाटायची. हे लोक असं अवघड का लिहायचे असा प्रश्न आधी पडायचा. तरी गेल्या २५–३० वर्षात मराठी भाषेनं घेतलेलं वळण बघितल्यावर वाटू लागलंय की, आज जे लिहीतोय तेही काही काळाने दुर्गम्यच होणार आहे. आपल्या कळतनकळत भाषा कूस बदलते आहे ते थोपवणंही आपल्या हातात नाही.

निष्कर्ष :—

१) भाषेत वापरल्या जाणाऱ्या स्वनांना लिपिचिन्ह देऊन भाषेची लेखनव्यवस्था तयार केली जाते.

२) पूर्वी मध्यमर्गीय जीवनशैलीतले जे अनेक शब्द आम्ही वापरत होतो, ते शब्द आजच्या पिढीला समजत नाहीत. काही शब्द अस्तंगत झालेत. नव्या जीवनशैलीत त्यांना काही स्थानच उरलेलं नाही. तर काही जुन्या शब्दांची जागा नवीन शब्दांनी घेतली. पण त्यातली जुनी खुमारी मात्र पार निघून गेली.

An International Indexed, Refereed, Peer Reviewed, Interdisciplinary, Multilingual, Multisubject Monthly Research Journal.
Vol. IV, Issue X, Octomber 2018
ISSN : 2395-759X

३) भाषा हे माणसाचे दैनंदिन गरजा भागविण्याचे साधन आहे. बोलता यायला लागल्यापासून आयुष्याच्या अखेरीपर्यंत भाषा माणसाला साथ देत असते.

४) विज्ञान युगाने जग जवळ आले आहे, त्यामुळे राष्ट्राराष्ट्रामधून आर्थिक सामाजिक, ओद्योगिक, राजकीय तसेच सांस्कृतिक संबंध निर्माण झाले. या सर्व व्यवहारांमध्ये भाषा महत्वाची राहिली पुढे त्यातून दुभाषी ही संकल्पना समोर आली.

५) शब्दांच्या साहाय्याने बोली किंवा लेखी स्वरूपात मानवाने एकमेकांशी संवाद साधण्याचे प्रभावी साधन म्हणजे भाषा होय.

संदर्भ :—

१) भाषा विज्ञान परिचय डॉ. मालशे सं. म. डॉ. पुंडे द.डी. डॉ. सोमण अंजली, पुणे द्वितीय आवृत्ती २००५, पृ. क्र. ८८
२) तत्रैव पृष्ठ क्र. ८९
३) मराठी व्याकरणाचे बदलते स्वरूप संदर्भ राष्ट्रीय परिषद, दयानंद कला महाविद्यालय लातूर दै. लोकसत्ता वृत्त दि. २३ ऑक्टो. २०१२ पृ.क्र. ४

संदर्भ ग्रंथसुची :—

१) कुलकर्णी डॉ. व.दी मराठी साहित्य: निमर्श आणि विमर्शक पदमगंधा प्रकाशन पुणे प्र. आ. २०११
२) जोग रा. श्री. अभिनव काव्यप्रकाश व्हिनस प्रकाशन, पुणे, नववी आवृत्ती १९९१
३) पाटील, डॉ. बी. एन. साहित्य: समीक्षा आणि संप्रदाय, प्रशांत पब्लिकेशन, जळगांव, प्रथमावृत्ती २००८.
४) आवलगांवकर, डॉ. अविनाश, मराठी साहित्य संशोधन: नव्या दिशा, प्रतिमा प्रकाशन, पुणे. प्रथमावृत्ती, २००६.
५) जाधव, रा.ग., निवडक समीक्षा, पदगंधा प्रकाशन, पुणे, प्रथमावृत्ती, २००६.
६) जोशी सुधा, कथा: संकल्पना आणि समीक्षा, मौज प्रकाशन, मुंबई, प्रथमावृत्ती २०००.

Principal
Dr. A. R. Choukhande
Smt. Kokilabai Gawande Mahila
Mahavidhyalay, Daryapur

MAH/MUL/03051/20[illegible]
ISSN-2319[illegible]

VIDYAWARTA®

[illegible] Refereed Research Journal

[illegible] to March-2019

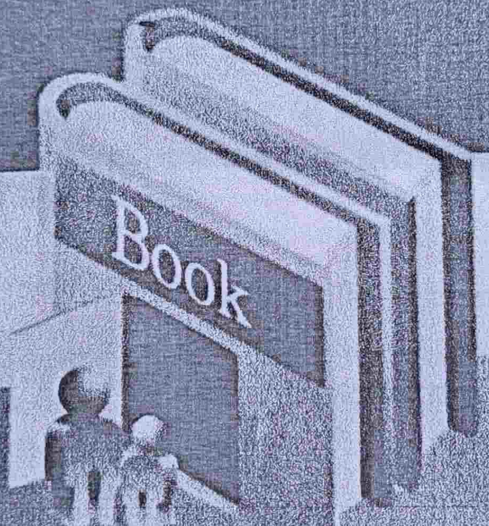

Editor
Dr.Bapu G.Gholap

Principal
(Dr. A.R.Choukhande)
Smt. Kokilabai Gawande Mahila
Mahavidyalay, Daryapur,
Dist.Amravati

Index

01) FRACTIONAL CALCULUS: HISTORY AND APPLICATIONS
Prof. Jamkar V. M., Ghanswangi. Dist. Jalna. ||10

02) Domestic Workers: Plight & Prejudice A study in Santipally Slum,....
SNIGDHARANI BEHERA., BHUBANESWAR DIST-KHURDHA. ||15

03) The Role of Governor in Indian Federalism
Dr. Gomti Chelani, Indore ||18

04) Information Literacy: skills required for Teachers
Dr. H.D Gopal, Harohalli, Ramanagara District. ||25

05) RFID TECHNOLOGY IN LIBRARIES
Mrs. Shubhangi P. Ingole, Daryapur, Dist. Amravati. ||33

06) METHANE EMISSION FROM LIVESTOCK: IMPACT ON GLOBAL WARMING
Dr. Hina Harit, Neemuch (M.P.) ||36

07) Reflecting the Predicament of an Indian Woman: A Brief Study of Kamala Das's ....
Isha Parashar, Karnal (Haryana) ||39

08) Eco-Tourism Analysis in Ranthambore National Park Sawai Madhopur (Rajasthan)
Dr. Vijay Kumar Loyal, Bhilwara ||42

09) Public Interest Litigation in India
Mrs.S.M Parakh, Nasik ||48

10) World Heritage Monuments in India's New Notes
Pooja S.P, Hampi Vidyaranya Hospet (Tq) Ballary (Dist) Karnataka ||55

11) Heritage Images Related to Science and Agriculture Historical Monument in .....
Dr. H. Ramesh, Ballary PG Center, Nandihalli ||58

12) Tribal Culture in agency areas of Andhra Pradesh
Dr T.Sambasiva Rao, Visakhapatnam, Andhra Pradesh. ||60

13) 'INCLUSIVE DEMOCRACY': THE SOLUTION OF MULTIDIMENSIONAL CRISIS AND AN ....
Vikas, Unchahar-Raebareli ||64

www.vidyawarta.com/03 | http://www.printingarea.blogspot.com

Smt. K. G. M. M. V.

MAH MUL/03051/2012
ISSN: 2319 9318
Vidyawarta® Peer-Reviewed International Publication
Jan. To March
Issue-29, Vol-04
033

05

RFID TECHNOLOGY IN LIBRARIES

Mrs. Shubhangi P. Ingole
(Librarian)
Smt. KokilabaiGawandeMahilaMahavidyalaya,
Daryapur, Dist. Amravati.

==============***********===============

Introduction

Radio frequency identification (RFID) is an automatic identification method, relying on storing and remotely retrieving data using devices called RFID tags or transponders. RFID stands for Radio Frequency Identification. The acronym refers to small electronic devices that consist of a small chip and an antenna. The chip typically is capable of carrying 2,000 bytes of data or less. The RFID device service the same purpose as a bar code or a magnetic strip on the back l a credit card or ATM card; it provides a unique identifier for that object. And just as a bar code or magnetic strip must be scanned to get the information, the RFID device must be scanned to retrieve the identifying information. In general terms, Radio Frequency Identification (RFID) is a means of identifying a person or object using a radio frequency transmission, typically 125KHz (Low frequency), 13.56 MHz (High frequency) or 800-900MHz (Ultra High Frequency). RFID has been in existence for more than 20 years, and it has been extensively used in applications such as toll collection, access control, ticketing, heightened security concerns, supply chain automation, and a continuing emphasis on cost control within industrial systems. RFID is also used in libraries. Various libraries has implemented this technology.

Library RFID Components

An RFID system for library normally consists of RFID tags, a self check-out station, a self-return system/ books drop system, a staff work station, a tagging/programming station, security gate's, a shelf scanner for inventory/ digital library assistant, conveyor belts and sorting systems, etc.

RFID Tag

The tag is paper thin, flexible and approximately 2" x 2" in size which allows it to be placed inconspicuously on the inside cover of each book in a library's collection. It consists of an attached antenna and a tiny chip which stores vital bibliographic data including a unique ID member to identify each item.

Self Check-out station

The self Check-out station is a computer with a touch screen and a built-in RFID reader, software for personal identification, document handling and circulation. Considering the high levels of circulation per day, the staff is always over burdened with the issue and return ofbooks. With the use of Self Check-out system, the patrons can checkout the documents themselves by following the touch screen menu without taking any assistance from library staff.

Book-Drop (Return Station)

The book drop system consists of book drop with screen and receipt printer. It allows patrons to automatically return the library documents. A reader installed in a book drop allows reading of the RFID tags as patron drops off the documents. It eliminates the labor-intensive steps of check-in and deactivation of the security protection by the library staff. It automatically checks- in the document, takes them off the patron's library account and reactivates the security function.

Security gates

Security gate/ EAS (Electronic Article Surveillance) is an anti-theft system used by libraries. It plays a crucial role in detecting borrowed or improperly checked-out library document. Theft detection is an integral feature

Smt. K.G.M.M.V. Daryapur

[illegible] thett [illegible]

[illegible]

Automated sorting station

Automated sorting stations take books [illegible] the return station, check them in, sorts [illegible] books to multiple bins or [illegible] distributes the books [illegible] shelved by [illegible] reshelving. Books are re-shelved by [illegible] their shelving location in less time [illegible] less staff work. Libraries with large [illegible] eliminates the check in and sorting [illegible] returned library documents by combining a sorter with one or more book drop readers. The sorters include conveyers to move materials from the book returns to the sorter.

Staff work Station

Staff work station is a staff assisted station which is used in a library for charging and discharging documents, programming of new documents, sorting of documents, etc. It consists of a reader and a PC. For doing programming/tagging of a new library document with the help of staff workstation, it is first put on the reader, the accession number of the document is read with the help of barcode scanner and then the data is downloaded from the library management system.

Inventory Control

Inventory and shelf reading can be carried out with a portable reader. The reader transmits identification number to the server, which in turn sends it to library management software and response is returned in real time. Alternatively, information may be downloaded with library management software for inventory control. Shelf Management system makes it easier for the library staff to locate and identify the document on the shelves.

How RFID system Works

In RFID environment, the RFID tags are pasted on all the documents. The second step involved programming or tagging of the documents, the documents on which RFID tags are pasted kept on reader or authentication of the [illegible] accession numbers [illegible] numbers retrieved the data [illegible] the master database and the [illegible] tag is done by verifying [illegible] concerned document to the [illegible] the Check in and check [illegible] performed, at the time of [illegible] reads the data of RFID card [illegible] to be issued and simultaneously [illegible] the de activation of the RFID tags [illegible] on the documents for the security reasons [illegible] when library readers are passing through the Security Gate, the gate does not alarm about the deactivated RFID tags. If someone passes through the security gate without deactivation of RFID tags pasted on the documents, the security gate alarms instantly. At the time of check-in of items, the readers read the information about the RFID cards and simultaneously activate the RFID tags pasted on the documents.

Advantages of RFID in Libraries

The use of RFID reduces the amount of time required to perform circulation operations. The most significant time saving with bootable to the fact tat information can be read from RFID tags much faster than form barcodes and that served items in the stack can be read at the same time.

- Self charging discharging
- Reliability
- Streamlined Inventory Management
- Faster circulation
- Reduction in workplace injuries
- Automated materials handling
- Easy stock verification
- Theft reduction
- High level of security
- Miss-shelve easy identification
- External Book return
- Improved tracking of high value items
- Reduce materials cost and handling
- Automated issue/return

- Automated sorting of books on return
- Inventory visibility accuracy and efficiency
- Improved production planning
- Ability to manage the expenses over a number of years.

Benefits of RFID use in Library

- RFID improves library workflow by
- Reducing non-value added work processes
- Improves staff productivity
- Improves customer service
- Assist inventory check with case
- Every book identification for shelving process
- Assist traceability of book allocation
- Allow better accuracy in book collection management, resulting in reduced book purchase
- Faster inventory process
- Ability to locate specific items

Conclusion

Librarians are always known as early adopters of technology and they have started using RFID to provide more effective and efficient circulation services as well as for security of library collections. The RFID tag can contain identifying information such as a book's title or material type, without having to be pointed to a separate.The information is read by an RFID reader, which replaces the standard barcode reader commonly found at a library's circulation desk. It is also very important tat to protect user privacy; libraries should follow standard guidelines and store no personal information on RFID tags. Whether the libraries are using RFID technology today or not, they cannot avoid it as nowadays the book distributors have started selling books which are already tagged without any extra cost.

References

1. Ayer, Lori Bowen (2006). RFID and libraries. In George M Eberhard (Ed.). The whole Library handbook: current data professional advice and curiosa about libraries and library services (pp.452-456). Chicago: American Library Association
2. Boss, Richard W (2014) RFID Technology for Libraries Retrieved from http:// www.ala.org/pla/tools/technotes/ rfidtechnology
3. LibBest (2014). Library RFID system Retrieved from http://www.rfid-library.com/ shelf.tml
4. Syed,S.(2005). Use of RFID Technology in libraries: a new approach to circulation, tracking, inventorying and security of library materials. Library Philosophy and practice. 8(1),15-21.

Smt. K. G. M. M. V. Daryapur

er Reviewed Referred and
UGC Listed Journal
(Journal No. 40776)

AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL
ISSN 2277-5730

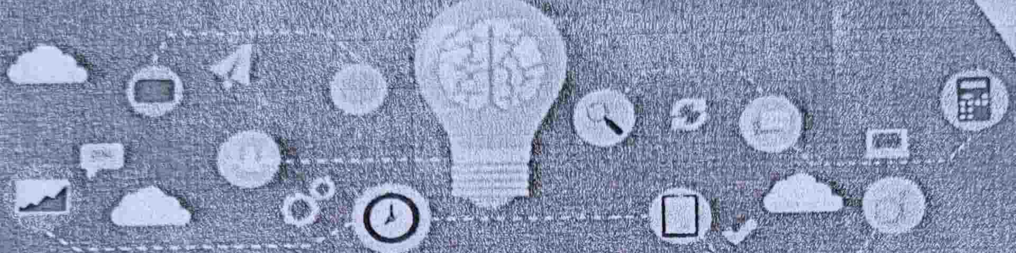

AJANTA

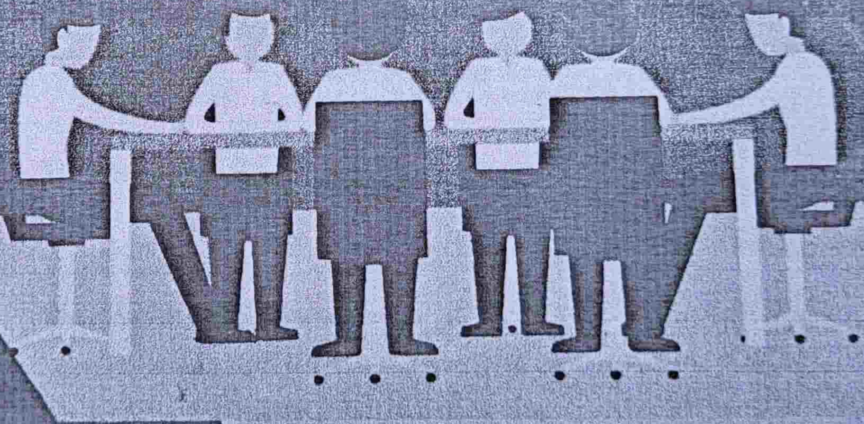

Volume-VIII, Issue-I
Part - XI
January - March - 2019

IMPACT FACTOR / INDEXING
2018 - 5.5
www.sjifactor.com

Ajanta
Prakashan

Principal
(Dr. A.R.Choukhande)
Smt. Kokilabai Gawande Mahila
Mahavidyalay, Daryapur,
Dist.Amravati

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - VIII Issue - I Part - XI January - March - 2019

Peer Reviewed Refereed and UGC Listed Journal

Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING
2018 - 5.5
www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖
Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole
M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan
Aurangabad. (M.S.)

G.M.M.V. Smt. Daryapur

CONTENTS OF PART - XI

S. No.	Title & Author	Page No.
1	E-Resources in Academic Libraries **Prof. Surendra D. Awathare**	1-8
2	E-Resources Sharing in Digital Libraries **Dr. S. J. Zod**	9-15
3	E-Resource Management: Needs and Challenges **Ms. Sonal Gajanan Deshmukh**	16-22
4	Higher Education and Role of Libraries in India **Dr. Vijay Muralidhar Gawande**	23-27
5	Green Library: An Overview **Anita P. Patil**	28-31
6	Growing Tasks of Academic Libraries and E-Resources **Dr. Kate Namdeo Ramkishan**	32-40
7	ICT is A Boon for Library **Mr. Avinash G. Yette**	41-44
8	Usage of Information and Communication Technology in Teaching and Learning and it's Barriers **Dr. Nayana S. Ratnaparkhi** **Dr. Satonkar S. S.** **Patki Ulhas S.** **Dr. Kurhe Ajay B.**	45-49
9	Management System in E-Resources **Sangita V. Dhandar**	50-53
10	Improving Functioning of Academic Libraries: ICT-based Solutions **Dr. Shashikant V. Wankhade**	54-57
11	Information Communication Technology in Academic Libraries **Shubhangi P. Ingole**	58-61
12	Open Source Softwares in Academic Libraries **Dr. Nitesh V. Chore** **Pratiksha U. Deshmukh**	62-69

Smt. K. G. M. V. Daryapur

11. Information Communication Technology in Academic Libraries

Shubhangi P. Ingole
Librarian, Smt. Kokilabai Gawande Mahila Mahavidyalaya, Daryapur. Dist. Amravati.

Abstract

Rapid development of information and communication Technologies (ICTs) have changed the traditional concept of libraries. Modern academic libraries are more powerful, dynamic and can reach their users without the restrictions of geographical boundaries. In this internet era libraries fast moving to digital mode and can be accessed universally. With the advent of new communication technologies libraries redesigned their services to borderless world and become lifeblood of the community.

ICT in libraries has become great advantage for its users as they open up opportunities for interoperability and information exchange. Users can access wide variety of information resources such as text, sound, images etc according to their needs under one umbrella.

Introduction

Information Communication Technology has revolutionaries the field of library and information services. ICT has developed to such a stage that it has given access to information at fingertips. Developments in ICT have made significant impact on all spheres of human life. The impact has been rather prominent in case of service activities such as banking, health, transportation, education and libraries. The shift form print to digital information has high impact on all components of the academic library system in India especially the users service and staff. There are not much studies conducted about the effects of information communication technologies on the professional activities of library professionals in the universities library. Using ICT libraries are also playing a very important role in facilitating access to global information and knowledge resources. In a academic environment, libraries act as facilitators to provide right information to the user at the right time.

What is Information Communication technology?

The term ICT describes the use of computer-based technology and the internet to make information and communication services available to a wide range of users. The term is used

Smt. K. G. M. M. V. Daryapur

broadly to address a range of technologies, including telephones and emerging technology devices. Central to these is the internet, which provides the mechanism for transporting data in a number of formats including text, images, sound and video.

ICT is an acronym for Information and Communication Technology. It involves developing and using technology to process information and aid communication.

Definition

Information and communication technology (ICT) is a term that various meanings.

ICT stand for information and communication technologies and are defined, for the purposes of this primer, as a "diverse set of technological tools and resources used to communicate, and to create, disseminate, store and manage information." These technologies include computers, the Internet, broadcasting technologies (radio and television), and telephony.

Objectives of Information Communication Technology

- To provide current information to the users.
- To educate and assist students and staff in the identification and effective use of information resources.
- To work closely with users; know their needs and interests.

ICT Application in Academic Libraries

The emerging new technologies have revolutionized the methods of information storage and retrieval in academic library field. In this Internet era more libraries in the world make use of these new technologies for storage, retrieval and dissemination of information in more effective way. Libraries can store huge amount of information using new technologies and transmit this information to any where anytime without any geographical barrier. Scholars fulfill their thrust of information using new technologies without wasting their precious time. ICTs facilitate for rapid transmission of information globally through its networks. It helps library professionals to manage their housekeeping and documentation activities such as circulation, acquisition, maintenance of catalogue, periodical management etc. in the libraries by automating them. These innovative technologies made convenient platform for the scholars to make use the information as well as to explore them. The other automated services in the libraries are storage, dissemination and advance searched for the scholars such as SDI, compiling bibliographies, indexing/ abstracting etc. Traditional library housekeeping methods are now carried by using

K. G. M. V.

newer technologies. Newer technologies have given better solution to most of the problems encountered in the field of library related to the acquisition, organization of information, reference services, circulation and bibliographical services. Following technologies have applied in libraries to face their housekeeping problems and to seek better solution

1. Computing technology (hardware / software)
2. Communication technology
3. Network and Internet technology
4. Web world
5. Printers/ Publishing technology
6. Reprographic and micrographic technology (Kakkar 2006)

ICT sources

The library professionals were asked to indicate their preference for different information sources to support their educational and information needs. It is clear that there is an inclination towards use of internet sources to satisfy the information requirements of the professionals. Some ICT sources in following:

- Current Awareness Service (CAS)
- Internet Connectivity
- Online Journals

Services of ICT Libraries

- Inter-library loan
- Acquisition
- Cataloguing
- Personnel
- Information Services
- Development of special collection
- Cooperative storage etc.

Librarians' Role in Academic Libraries

In this modern ICT era librarians are no longer sufficient to be custodians and organizers of information and they play a major role in an academic library. Academic library has become center piece of any university, research institute as never before and growing at a tremendous speed. The services provided by the academic libraries are changing according to the day to day

Smt. K. G. M. M. V. Daryapur

user needs and becoming very essential. Users of the academic libraries expect internet based information services, global networking, web-based digital resources, electronic and multimedia services etc for their scholarly work and librarians should be expert on these new technologies to provide efficient services to their customers. Librarians should know how to select, organize, locate and use the resources and preserve the data regardless of its format or technology. Emergence of ICTs changed librarians role from traditional era to electronic era and their knowledge on ICT should be sharpened by learning and applying new skills to the scholarly community.

Conclusion

Even though librarians are facing challenges for new and emerging skills, the most important aspect of this change is to be able to adapt the existing skills, many of which are traditional librarianship skills and the ability to remain flexible in a working environment that is constantly changing. Libraries can collaborate with each other and can exchange information easily and faster. The rapid brought in revolutionary changes in information processing, storage and dissemination of information.

References

1. Arora, M. (2012). Changing role of library and information professionals. National Conference on usage of e-resources (pp. 71-77). Matunga: Guru Nanak institute of management studies.
2. ICT application workshop on 2012 in ABVIITM Gwalior Impact of ICT library and information science by Santa Deva and N.K. Sheeja, International caliber, 2008
3. Kakkar, Anuradha (2006). Evaluation of changing user needs of Social Scientists in an IT environment. In International Conference on Digital Libraries 2006: Information Management for Global Access. The Energy Research Institute (TERI). New Delhi, 5-8 December, Vol.1,pp.131-141.
4. Kamani, Perera and Dinesh, Chandra (2010).Use of Information Communication Technologies in Academic Libraries: A Gateway to the Scholarly World. ResearchGate.
5. Nattar, S. (2010). Emerging Technologies and skill needed for librarians in the digital environment. Journal of library and information technology. Vol.6, no.1 pp 22-23.

Smt. K. G. M. M. * Daryapur *

Impact Factor - 6.261

ISSN - 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOW ASSOCIATIONS
RESEARCH JOURNEY
INTERNATIONAL E-RESEARCH JOURNAL

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL
24 APRIL 2019
SPECIAL ISSUE 182 (E)

NCCLIST - 2019

National Conference
on
Contemporary Innovations in Library and Information Science, Social Science and Technology for Virtual World (NCCLIST-2019)

Contemporary Innovation in Library Science

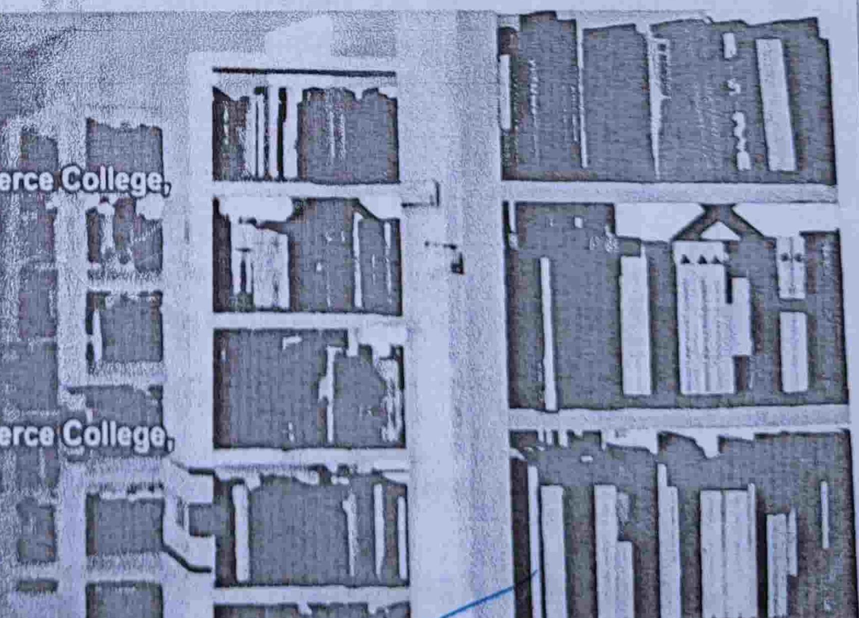

Guest Editor
Dr. Nilesh N. Gawande
Principal,
Late B.S. Arts, Prof. N.G. Science & A.G. Commerce College,
Sakharkherda, Tq. Sindkhed Raja Dist. Buldana

Executive Editor
Mr. Prakash S. Kolhe
Librarian,
Late B.S. Arts, Prof. N.G. Science & A.G. Commerce College,
Sakharkherda, Tq. Sindkhed Raja Dist. Buldana

Chief Editor
Dr. Dhanraj T. Dhangar

Principal
(Dr. A.R.Choukhande)
Smt. Kokilabai Gawande Mahila
Mahavidyalay, Daryapur,
Dist.Amravati

ISSN - 2348-7143

Impact Factor - 6.261

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

International E-Research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

April-2019 Special Issue - 182 (E)

Contemporary Innovation in Library Science

Guest Editor:
Dr. Nilesh N. Gawande
Principal,
Late B. S. Arts, Prof. N. G. Science &
A. G. Commerce College, Sakharkherda
Tq. Sindkhed Raja, Dist. Buldhana

Executive Editor:
Mr. Prakash S. Kolhe
Librarian,
Late B. S. Arts, Prof. N. G. Science &
A. G. Commerce College, Sakharkherda
Tq. Sindkhed Raja, Dist. Buldhana

Chief Editor:
Dr. Dhanraj Dhangar (Yeola)

Local Organising Committee

Dr. R. P. Zanke, Prof. P. S. Kolhe, Prof. P. P. Thakare, Dr. P. R. Mahalle, Dr. N. P. Tale, Dr. M. N. Gawande, Prof. S. R. Gawai, Prof. S. S. Gawai, Prof. A.S. Ghayal, Prof. P. S. Shimbre, Prof. A. G. Kulkarni, Prof. S. V. Jaunjal, Dr. P. R. Gaikwad, Dr. R. P. Kitke, Dr. C. S. Khodre, Prof. S. R. Nagmote, Prof. R. V. Popalghat, Dr. S. R. Dutonde, Prof. G. D. Kakade, Prof. A. G. Barde, Dr. R. V. Chaurpagar, Dr. V. R. Panse

SWATIDHAN INTERNATIONAL PUBLICATIONS

For Details Visit To : www.researchjourney.net

© All rights reserved with the authors & publisher Price : Rs. 800/-

Published by –

© Mrs. Swati Dhanraj Sonawane, Director, Swatidhan International Publication, Yeola, Nashik
Email : swatidhanrajs@gmail.com Website : www.researchjourney.net Mobile : 9665398258

Smt. K. G. M. M. V. ... nipur

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) - 6.261, (CIF) - 3.452(2015), (GIF)-0.676 (2013)
Special Issue 182(E)- Contemporary Innovation in Library Science
UGC Approved Journal
ISSN : 2348-7143
April-2019

INDEX

No.	Title of the Paper	Author's Name	Page No.
1	Quality Control in Library and Information Centres : A Systematic Approach	Meena Deshmukh	07
2	Citation Analysis of Ph.D. Theses in Agricultural Botany Submitted to Mahatma Phule Krishi Vidyapeeth, Rahuri During 2006-2010	Mr. Amol Wakode	11
3	Reference Librarian Skills: A Boon to Library Users	Mr. Mohan Ratkanthiwar	18
4	Collection Development: Policy and Process	Mr. Prashant Shirsat	24
5	Marketing of Information Services for Library Professionals	Mr. R.G. Baheti	28
6	Job Satisfaction among Senior College Librarians: A Case Study	Mr. Ramkisan More & Dr. Nandkishor Motewar	31
7	Role of Social Networking Sites in Library and Knowledge Resource Centres	Mr. Sudhir Narkhede	36
8	Changing the Acadmic Libraries in Digital Era	Mr. P.S. Hirwe	42
9	Information Communication Technology in Academic Libraries	Mrs. Monika Khatri	45
10	Importance of Mobile technology in Library Services	Mrs. Netra Bhat	49
11	Use of ICT Application by Degree Students of BAF of Sonopant Dandekar College Palghar : A Study	Mrs. S. K. Godbole	55
12	Social Networking for LIS Professionals	Mrs. Shubhangi Ingole	60
13	Library Studies Specialization	Mrs. Sangita Dhandar	63
14	Scientometric Analysis of Information Technology and Libraries Journal : 2009-2018	Mrs. Supriya Bejalwar & Mr. Mangesh Lad	68
15	Comparative Study of State-wise University Library and It's Function in the Present Era	Namrata Nichit & K. O. Mandgaonkar	76
16	Challenges of the 21st Century to the LIS Professional	Nilesh Raut	82
17	Perceptions Of Library Users Regarding Comfort and Facilities Available while Accessing E-Resources ICMR Consortia at Centers	P. S. Kolhe	85
18	Institutional Repository : An overview	Prema Kumbhalkar	95
19	Study the Motivational Factors for Better Implementation of Knowledge Management in Libraries	Dr. Sanjay Salwe	97
20	Knowledge Management in digital Age : Role of Library Professionals	Prof. Pratibha Atram	107
21	E-Resources & It's Use in Library	Pravin Joshi	110
22	Impact of E-books in Academic Libraries	Prof. Rahul Mahure	116
23	Major Tools : Magnifying Learning of the Electronic Classroom	Prof. Rajesh Bobade	121
24	An Overview of the Library Consortia in India	Sandeep Lande	125

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) - 6.261, (CIF) - 3.452(2015), (GIF) - 0.676 (2013)
Special Issue 182(E)- Contemporary Innovation in Library Science
UGC Approved Journal
2348-7143
April 2019

Social Networking for LIS Professionals

Mrs. Shubhangi P. Ingole
Smt. Kokilabai Gawande Mahila Mahavidyalaya,
Daryapur, Dist. Amravati
E-mail : shubhangiingole71@gmail.com

Abstract:

Changing environment of the Information Technology, there has been an explosion in the number of people using social networking websites, such as MySpace, Facebook, Ning, LinkedIn, Plaxo, Twitter, Foursquare, Blogging, etc. Users are more comfort with internet. It is a big challenge for every LIS professionals to understand their demands and fulfill in a short time. To understand users need and give them proper information, librarian faces many challenges because modern libraries change their traditional look they become an information center. The present paper detail about social networking, need of social networking in libraries and challenges of social networking to understand modern user needs and provide them good fast services.

Introduction

Social networking's sites have become very important role in library science profession. According to Suraweera et al (2011) social networking refers to a process of relationship building among a group with a common interest. The Facebook initially was used only for social discussions, however over time, particularly by the turn of the 21st century the grouping of individuals into specific groups emerged. Professional groups started to spring up and within time the library profession had its own group with the sole purpose of sharing ideas and gathering first- hand information regarding the profession. The exponential growth of the use of social media such as he Facebook, Myspace, twitter, YouTube it become inevitable that librarians must learn the use of these tools to be able to keep their ever growing and sophisticated patrons. Libraries have started to use these tools to interact with their patrons on real time. Where library budgets have been constantly on the decline, the social media have become a means for serving our patrons in a more specialized, interactive, and value added way without incurring undue expenses. These media are used mostly to provide current and up to date information to client, provide links to other open source library resources, and give information about new arrivals in the case of books through the link to the library world cat and through the updated list of journals.

Definition of Social Networking

The Oxford English Dictionary defines social networking as "the use or establishment of social networks or connections, the use of websites which enable users to interact with one another, find and contact people with common interest etc.

Boyed and Ellison, 2007 defined social networking as, web based services that allow individuals to construct a public or semipublic profile within a bounded system and articulate a list of other users with whom they share a connection.

Social Networking

Smt. K. G. M. M. V. Daryapur

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) – 6.261, (CIF) - 3.452(2015), (GIF)–0.676 (2013)
Special Issue 182(E)- Contemporary Innovation in Library Science
UGC Approved Journal
ISSN : 2348-7143
April-2019

stated by Dr. S. R. Ranganathan as "Save the time of the Reader". Social network allows professionals to exchange information, opportunities and ideas. Some social networks have additional features, such as upload or stream live videos and hold discussions in forums. Social networks are also being used by teachers, lectures and students as an interaction tool. The use of social networks by libraries and information organization is increasing rapidly. Social networking allows enable people adopt multiple different personalities, or identities,where user can live through alternative projection of self(Pawar, 2014).

Need of Social Networking in Libraries

Social Networking is used to publicize library events such as alert users, to additions to collections to provide links to articles, videos or Web content that might prove relevant or helpful to patrons, and to provide a conduit for community information. Social media also play an important role in fostering relationships with the community by allowing patrons to ask questions or provide feedback about library services. A social networking site can be a good way to make connections with people with similar interests and goals.

- Communicate with patrons- Social Networking sites are the perfect spot to meet new people online. With the help of advanced search tools you can find users who have the same interests. Social media is another way that you can get into contact with your patrons. Facebook, for example, allows people to share events, images, and thoughts in real time, during the course of any day.
- To promote library services, workshops, and events- Every organization need to promote workshop, event and library services it is possible by creating a profile on some of these networks. You can load images, your logo etc. into your profile and it will be visible for your virtual friends and all the users who visit your profile.
- Marketing / Advertising- Your library likely already markets its services or events using traditional media: fliers, bookmarks, announcements in calendars of events, newspaper ads, press releases, etc. Social media is simply another form of media that you can use to get your message out there. Millions of people use social networks and likely a large percentage of the population you serve does too. You're missing out on a lot of eyes if you eschew social media.
- Gather and track valuable Feedback- People are talking about your library on the web and in different social media channels. They're saying both good things and bad things. One of the most important tenets of customer service is to be responsive to your user's concerns or praise. Recognize them and show that you're interested in and care about their opinions.
- Understanding Users Better- Often people assume they know their user population. I know I do. Social media allows conversations with your users and these conversations often reveal important insights. Simply talking with people allows you to know them better, and more importantly, serve them better.
- Staying Informed About the World- People on social networking sites share what interests them, such as news on current events. People who share their interests and whom just want to stay informed can read these stories and share them as well. Eventually, these stories make them to users who may have never read them. Since stories are shared through " word of mouth," smaller news outlets such as blogs can get exposure, and social network users are overall connected to a larger pool of new

G. M. M.

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) - 6.261, (CIF) - 3.452(2015), (GIF)-0.676 (2013)
Special Issue 182(E)- Contemporary Innovation in Library Science
UGC Approved Journal
ISSN : 2348-7143
April-2019

establish contacts. Later the interaction this is easier because they have already talked and interacted online.

Challenges of Social Networking

- Lack of Awareness –Most librarians in the developing countries are not aware of social networking services, even the few that are aware are still struggling to find out the productive uses of these sites for library services. Users are also not aware of the protocols involved in social communication. Many students and possibly even some of the academic staff may be unaware that there is a subject specialist in their discipline. It is important for librarians to initiate contact with clients and experiment with clients and experiment with developing a "public self"
- Bandwidth problem –Most institutions have limited bandwidth to support this practice. Poor connectivity can frustrate effective online participation.
- Technophobia – Many librarians and users are afraid of handling computers. They make the traditional library services their comfort zone and are not eager to embrace change.
- Lack of maintenance culture – Maintenance culture is seriously lacking in most institutions in developing countries. The few available technologies are in moribund conditions that may not support remote access to information.
- Unreliable power supply – The low supply of electricity discourage people from participating in the online forum.
- Lack of training of staff – Most librarians lack the 21st century skills that could be required to adopt the social networking tools for effective library services.
- Copyright Issue – The free access to information where people copy, paste and edit without acknowledging the authority is a serious challenge to copyright management.

Conclusion

Social networking web sites are a new technology offering promising new outreach options for library professional. It provides various ways to the individuals to interact with each other. Library has a significant place in the community it serves. It wants to connect, share and serve within the community. Now in the social media era library users are not interested in printed work; for library professionals to make libraries interesting, innovations such as social networking site should e introduced to attract them to the library environment. There is a need for librarians to keep learning and update their skills to accommodate user's need in the social media era and educate its users about the role the internet and social networking sites should play in their lives.

References

1. Boyd, D.M., and Ellison, N.B. 2007. Social Network sites: Definition, History and scholarship. Journal of Computer Mediated Communication. Available at http://icmc.indiana.edu/vol13/issue1/boyd.ellison.html
2. Oxford. Oxford English Dictionary online. 2010. Available at http://www.dictionaryoed.com
3. Pawar, S. (2014). Social Networking Tools for Library Services. S.J.Deshmukh. Contemporary issues in Library and information Science (pp.222-228). Jalgaon: Atharva Publication.
4. Shrivastava, Anamika (2014). Social Networking : Challenges for LIS Professionals. International Journal of Librarianship and Administration, Vol.5(1)

K.G.M.V.

REVIEW OF RESEARCH
IMPACT FACTOR : 5.7631(UIF) UGC APPROVED JOURNAL NO. 48514 ISSN: 2249-894X
VOLUME - 7 | ISSUE - 12 | SEPTEMBER - 2018

अस्पृश्यतेचे सामाजिक मूळ : एक दृष्टीक्षेप

प्रा. डॉ. डि. एस. आठवले
सहा. प्राध्यापाक, राज्यशास्त्र विभाग ,
श्रीमती कोकीळाबाई गावंडे महिला महा., दर्यापूर.

प्रस्तावना :-

आक्रमक आर्यांनी मुलनिवासी भारतीय आदिवासींचा युद्धात पराभव करून त्यांना 'अनाथ', 'दस्यू' बनिवले. अशी माहिती भारताच्या प्राचीन साहित्यातून म्हणजे वेद संहितामधून आपल्याला प्राप्त होते. शुद्राला अत्यंत कनिष्ठ समजले जावून त्यांनी त्रैवर्णिकांची चाकरी करावी, त्यांची सेवा करावी याव्यतिरिक्त अनेक निर्बंध त्यांच्यावर लादले गेले. त्यामुळे समाजात उच्चनिचतेची दरी निर्माण झाली. जातीच्या आधारावर किंवा जन्माच्या आधारावर जाती निर्माण केल्या व त्यावरून त्या व्यक्तींची ओळख समजल्या जाऊ लागली. जाती जातीतच विवाह होत होते. आंतरजातीय विवाहांवर कडक निर्बंध लादले गेले. त्रैवर्णिक व शुद्र याच्यात रोटी-बेटी व्यवहार होत नसत. या सर्व बाबींमुळे समाजाची विभागणी होऊन जातीभेद अधिक कठोर झाला व त्यांच्यामध्ये स्पृश्य-अस्पृश्यतेची भावना निर्माण झाली.

अस्पृश्य कुणाला म्हणायचे याचे उत्तर पुरात ग्रंथातून शोधल्यास हे दिसून येते की, जनावरे फाडणे, त्यांच्या कातड्यापासून पादत्राणांच्या वस्तु तयार करणे, रस्ते झाडणे, मैला साफ करणे इत्यादी प्रकारच्या कामाशी ज्यांचा संबंध येतो त्याला अस्पृश्य समजल्या जात होते. ही कामे त्यांना जन्मसिद्ध मानली गेली. ही सर्व कामे अस्वच्छतेशी संबंधित असल्यामुळे त्यांना इतर त्रैवर्णिकांनी अस्पृश्य केले. अगतीकतेमुळे काही जमातींनी उदरभरणासाठी हे सर्वकाही सहन केले. त्यातून त्या जमाती कधीच बाहेर आल्या नाहीत कारण ब्राह्मणांनी व क्षत्रियांनी या जमातीची आर्थिक, सामाजिक स्थिती कधीच चांगली होऊ दिली नाही. त्याकरिता विविध प्रकारच्या माध्यमातून मनुस्मृतीतील काही सुक्ताच्या आधारे कडक बंधने घातली होती. एकदंर संपूर्ण जातीव्यवस्थेबरोबरच अस्पृश्यतेलाही धार्मिक अधिष्ठान देण्यात आले होते.

हिंदू समाजातील काही चालिरितींवरून हे स्पष्ट होते की, अस्पृश्यता ही अस्वच्छतेची निगडीत बाब आहे. अस्पृश्य म्हणून शिक्का बसलेल्या जमातीतील मनुष्य सर्वकाळ अस्पृश्य समजल्या जातो. अस्पृश्यांकडून अशी कामे करवून घेण्यात सवर्णांचा स्वार्थी हेतू होता. प्रारंभीच्या काळात अशा अस्पृश्य ठरविल्या गेलेल्या जमाती पाच-दहापेक्षा जास्त नसाव्यात. तथापि इ.स.१००० पर्यंत सर्व प्रांतातील यांची संख्या ४०० ते ५००एवढी असावी.

हिंदू समाजातील धर्मवेत्ते आणि तत्ववेत्ते यांनी शुद्रांची परिभाषा करतांना म्हटले आहे की, शुद्राला सेवेचा अधिकार आहे, तो जन्मताच कनिष्ठ व निच असतो. हिच जीवनपद्धती अज्ञानाने म्हणा की, सवयीने की निर्बंधाने तो अस्पृश्यांच्याही जीवनाचा एक भागच बनून गेला होता. रूढ धर्माचा पगडा एवढा होता की, जे आपल्या वाट्याला पूर्वापार चालत आलेले आहे, त्याचा बिनदिक्कतपणे स्वीकार करणे, हे शुद्रांच्या लक्षात होते.

अस्पृश्यांना वेदसंहितेपासून तर आपण पाहिलेच आहे की, वेदाभ्यास, अध्ययन, यज्ञ, पूजा-अर्चा, मंदिरप्रवेश बंदी होती. मध्ययुगात फक्त ते निर्बंध थोडे कमी करून मंदिराबाहेर, गावाबाहेर राहून भक्ती करावी असा दंडक कायम होता.

ब्रिटीशांच्यापूर्वी भारतात अस्तित्वात असलेल्या कोणत्याही शासनकर्त्या जमातीने उच्च-निच, श्रेष्ठ-कनिष्ठ, अस्पृश्यता नाहीशी करण्याचा प्रयत्न केल्याचे किंवा काही कायदे कानून तयार केल्याचे दिसून येत नाही. समाजप्रमुखांनी ही कनिष्ठ जातींवर जो अन्याय होतो, सर्वांना समान संधी प्राप्त व्हावी या दृष्टीने काम केल्याचे दिसत नाही.

१८ व्या शतकात भारताची स्थिती अंधकारमय झाली होती. सामाजिक, आर्थिक व सांस्कृतिक क्षेत्रात भारताचे पतन झाले होते. भारतात हिंदू समाज हा बहुसंख्यांक होता तो समाज ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य व शुद्र यातच विभाजित नव्हता तर या वर्गाच्या जातीच्या अनेक उपजाती निर्माण झाल्या होत्या. जातीसंस्था या काळात अधिक कठोर बनली होती. विभिन्न जातीत रोटी-बेटी व्यवहार होत नसत. तसा प्रयत्न केल्यास कडक दंड किंवा जातीबाहेर टाकले जात असत. जन्मावर व्यक्तीची जात अवलंबून असायची.

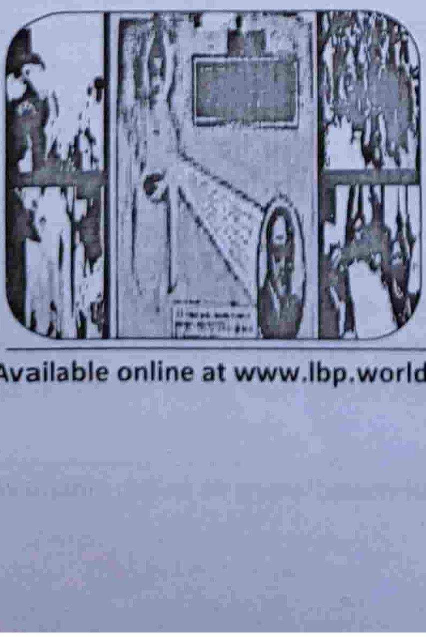

या काळात भारत हा केवळ अनेक जातीत विभाजीतच नव्हता तर अनेक अनिष्ठ रूढी, प्रथा व परंपरांनी थैमान घातले होते, अनेक कुप्रवृत्ती समाजात बोकाळल्या होत्या. उदा.

Smt. K. G. M. M. * Daryapur *

Principal
(Dr. A.R.Choukhande)
Smt. Kokilabai Gawande Mahila
Mahavidyalay, Daryapur,
Dist.Amravati

बालविवाह, हुंडा पद्धती, सतीप्रथा, देवदासी प्रथा, बालहत्या, विधवा विवाह इत्यादी. हिंदु समाजातील स्त्रिया ह्या घराच्या चार भिंतीत बंदिस्त होत्या. त्यांना घराबाहेर पडून कोणत्याही स्वरूपाचे कृत्य करण्याची मनाई त्यांना होती.

वेदोत्तर काळातील वर्णव्यवस्था :-

इ.स. पूर्व ५००० च्या आसपास केल्ट, ॲग्लो-सॅक्सन, टयुटॉन, रोमन, इराणी आणि इंडो-युरोपीयन वंशाचे लोक एकाच ठिकाणी राहत होते. त्यांचेपैकी काही लोक भारताता आले त्यांच्यामध्ये वर्णव्यवस्था अस्तित्वात होती. भारतातील जो प्रदेश त्यांनी जिंकून घेतला त्या ठिकाणच्या पराभूत मूलनिवासी भारतीय लोकांना दास बनविले. शुद्र लोकांना धार्मिक, सामाजिक, यज्ञमंडप, शुद्र स्त्रिशी त्रैवर्णिकांना विवाह बंदी इत्यादीसारख्या निर्बंधांना त्यांना सामोरे जावे लागले.

जगातील इतरही देशांमध्ये कनिष्ठ वर्ग अस्तित्वात होते त्यांची नावे वेगवेगळ्या पद्धतीची होती हे दिसून येते. उदा. रोममध्ये - स्लेव, स्टार्टनमध्ये इ हेलोटस, ब्रिटनमध्ये - विलीयन्स, अमेरिकेत - निग्रो, जर्मनीमध्ये - यहुदी इत्यादी. हिंदु समाजात हिच दशा दलितांची होती परंतु वरील सर्व देशामधील पाश्चात्य देशातील सर्व शुद्र नष्ट झाले परंतु भारतातील अस्पृश्यतेचे भूत आजही कायम आहे.

'अस्पृश्यता हा हिंदू समाजाचा सर्वात मोठा कलंक राहिला आहे. अस्पृश्यता ही भारतीय समाजाच्या विकृतीचे द्योतक आहे. आतापर्यंत पाहिलेल्या सर्व बाबींवरून हे स्पष्ट होते की, हि शुद्राची कल्पना, अस्पृश्यता, उच्च-निच, श्रेष्ठ-कनिष्ठ, समाजाचे विभाजन हे परमेश्वराने केले नूसन विजेत्यांनी आपल्या वैयक्तिक स्वार्थापोटी केलेले आहे, हे स्पष्ट होते. रामायण व महाभारतात जातींचा उल्लेख आहे; परंतु अस्पृश्यतेविषयी साधा उल्लेख सुद्धा नाही.

भारतात जाती, अस्पृश्यता व शोषणाचा अधिकार जेवढा जुना आहे, तेवढाच जुना इतिहास जातिविहीन समाजाचे निर्माण, दलितोत्थान व अस्पृश्योत्थानाचा सुद्धा आहे. पूर्व महावीर स्वामी यांनी भारतातील प्रचलीत जातीप्रथा व भेदभावाचा विरोध केला. महावीर स्वामींनी नंतर जैन धर्माची स्थापना केली. त्यानंतर गौतम बुद्धाला सामाजिक व धार्मिक सुधारणेचा सर्वात पहिला प्रणेता समजला जातो. त्यांनीच सर्वप्रथम जन्मावर आधारित जातीव्यवस्था, वर्णव्यवस्था व चातुवर्ण्यव्यवस्थेचा धिक्कार करून अस्पृश्यांना ज्ञानाची नवी दालने उघडी करून देऊन नवीन धर्मात प्रवेश करण्याचा मार्ग मोकळा केला.

भारत हा कृषीप्रधान देश म्हणून ओळखल्या जातो परंतु खऱ्या अर्थाने भारत हा जातीप्रधान देश संबोधणे अधिक संयुक्तिक ठरेल कारण भारतात माणसांच्या सहा हजार जाती-पोटजाती आहेत. भारताइतकी सामाजिक विषमता जगामधील इतर कोणत्याही देशामध्ये आपल्यला दिसून येणार नाही.

अस्पृश्येतेविषयी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे संशोधन अतिशय मौलिक आहे. त्यांच्या मते, "अस्पृश्यतेला वांशिक किंवा व्यावसायिक पाया नाही. जे समुदाय बौद्धधर्मीय होते, त्यांचा ब्राह्मणांनी द्वेष केल्यामुळे आणि ज्या काळात हिंदू समाजाने गोमांस खाणे बंद केले त्या काळानंतरही या बौद्धधर्मीयांनी गोमांस खाणे चालू ठेवल्यामुळे त्यांना अस्पृश्य केले. ही अस्पृश्यता इ.स. ४००० च्या आसपास रूढ झाली असावी.

अस्पृश्यतेचे उच्चाटन व दलितोत्थानाकरिता आधुकि काळात त्यांच्यामध्ये सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक व आध्यात्मिक गती देण्याकरिता अनेक समाजसुधारकांनी प्रयत्न केले.ा राजा राममोहन रॉय यांनी ब्राह्मोसमाजाच्या माध्यमातून अस्पृश्यता दूर करणे व जातीव्यवस्थेचे बंधने शिथील करण्याचा प्रयत्न केला. स्वामी दयानंद सरस्वती यांनीसुद्धा जातीसंस्थेचे खंडण केले. महाराष्ट्रात महात्मा ज्यातिबा फुले यांनी अस्पृश्यांमध्ये स्त्री-शिक्षण, ब्राह्मणवादाला विरोध, हिंदू विधवांकरिता अनाथाश्रम व अस्पृश्यतेला जोरदार विरोध करून आपल्या विचारांच्या प्रसाराकरिता 'सत्यशोधक समाज'ची स्थापना केली.

पेशवाईचा काळ :-

रावबाजींच्या पेशवाईने स्वराज्याचा नाश केला. अशा स्वरूपांचे विधान लोकहितवांदींनी केले होते. या काळात स्त्रियांची अवस्था अतिशय वाईट होती. दुराचार वाढल्याने अनेक महिलांनी विहीरीत उडी घेऊन जिव दिला होता. रावबाजी सदैव स्त्रियांच्या घोळक्यात राहत होता. अनेकदा तर विवस्त्र स्त्रियांची भर रस्त्यातून चालण्याची पैज लावली जायची. अशा स्त्रिया पोखरत चाललेल्या समाजाची प्रतिके होऊन बसल्या होत्या. दारुड्यांना प्रोत्साहन, स्त्रियांची अवहेलना, लाचलुचपत, भ्रष्टाचाराला ह्या राजवटीने प्रोत्साहन दिले. जेवढे अनाचार कराल तिताके शंकर देवाला प्रिय व्हाल अशी स्थिती त्या वेळी सांगितली जायची

अशा एकंदर सर्व प्रकारचे समाजाचे नैतिक, सांस्कृतिक व धाम्रिक वातावरण सडून गेले होते. पेशव्यांच्या ब्राह्मणी राज्यात ब्राह्मणांचे प्रस्थ माजले होते. अमर्याद जातीवर्चस्व वाढले होते. त्यांनी आपला राज्यकारभार न्यायाने आणि दक्षतेने न चालविल्यामुळे लोकहितवाद्यांनी वरील उद्‌गार काढले.

उत्तर पेशवाईच्या काळात ब्राह्मणांना प्रशासनातील उच्चपदे दिली जायची. इतर समाजातील पुरुष कितीही पात्रताधारक असला तरी त्याला खालचा दर्जा देणे ही ह्या राज्याची प्रथा होती. ब्राह्मण स्वतःला राज्यकर्ता समजत. खालच्या वर्गाने गुन्हा केल्यास अत्यंत निकृष्ट शिक्षा त्यांना केली जात होती. परंतु ब्राह्मणांना शिक्षेतून सुट मिळे. शेतसाऱ्यात ब्राह्मणांना सुट मिळे. दानधर्माचा त्याच्यावर वर्षाव होत असे, ब्राह्मण सर्व कारभारातले जास्तीत जास्त सवलती आणि फायदे घेत असत.

Smt. K. G. M. M. V.

आपल्या राजकीय आणि जातीय श्रेष्ठत्वामफळे त्यांच्या हातात राज्यकारभाराची सर्व सत्तासुत्रे असल्यामुळे ब्राह्मण इतर जातीच्या लोकांना कमी समजत असत. महार-मागांना तर गळ्यात मडके आणि कंबरेस झाडाची फांदी बांधून दिवसा माणसाची सावली पडणार तोव्हा पुण्यात फिरण्याची मोकळीक असे. म्हणजे फांदीमुळे त्यांची सावली जमिनीवर पडत नसे व मडक्यांमुळे त्यांच्या थुंकीचा विटाळ टळे त्यामुळे ब्राह्मण देवतांना त्यांच्या ह्या अस्पृश्यतेचा विटाळ होत नसे.

छत्रपती शिवाजी महाराजांनी मोगल साम्राज्याचा पूर्ण पराभव करून मराठी राज्याची निर्मिती केली; परंतु शाहूच्या मृत्यूनंतर शेवटच्या पेशव्यांच्या पेशवाईत मराठी राज्याचे रुपांतर पूर्णपेणे ब्राह्मणी राज्यात झाले. शिवाजंनी स्थापन केलेले न्यायप्रधान, गुणप्रधान, समतेचे राज्य पेशवाईने जातीप्रधान अन्यायी बनविले. नवीन विचार, देशरक्षण ह्याविषयी पेशवाई परकी झाली होती. त्यामुळे नवविचाराच्या अभावी राज्य कमकूवत झाले आणि बिजीगीषू इंग्रज नेत्यांनी ते राज्य कोलमडून टाकले, अशी इतिहासात साक्ष आहे.

भारतातील अनेक समाजसुधारकांनी केलेला अस्पृश्यतेच्या निवारण्याचा प्रयत्नाची मागोवा घेणे महत्वाचे ठरते. त्यातही ज्यांनी अस्पृश्यतेचे चटके स्वतः अस्पृश्य असल्यामुळे कसे व किती सहन करावे लागले. भारतात सामाजिक विषमता, अस्पृश्यता कोणत्या टोकाची होती, भारताची आज भयानक सामाजिक, आर्थिक, राजकीय, धार्मिक व शैक्षणिक परिस्थितीने हवालदिल झोल्या दलित, शोषितांची व्यथा व कथा स्वतः डॉ. आंबेडकरांच्या वाणीतून लेखबद्ध झालेले त्यांची स्वीय सचिव नानकचंद रत्तू यांनी लिहिलेले व डॉ. भास्कर लक्ष्मण भोळे यांनी भाषांतरित केलेले 'डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, अनुभव आणि आठवणी' या पुस्तकातील संवाद भारताच्या अस्पृश्यतेच्या संदर्भात अधिक मौलिक व वास्तवदर्शी वाटतो.

अस्पृश्यतेची व्याप्ती, भयानकता भारताच्या सामाजिक व्यवस्थेत कशा प्रकारची दृढमूल झाली होती, त्यांचे दृष्टीकोन अनेक बोलक्या प्रसंगातून डॉ. आंबेडकरांनी स्पष्ट केले आहेत. कोट्यवधी भारतीय लोकांना अस्पृश्यतेचा दर्जा देणाऱ्या हिंदु समाजरचनेचा व जन्मल्यापासून तर नवीन धर्म स्विकारेपर्यंत जातिग्रस्त समाजाच्या छळाला बळी पडलेले डॉ. आंबेडकर जातीभेद, विषमता, अस्पृश्यता, दास, गुलाम, अन्याय, शोषण या संकल्पनांवर आधारित हिंदू धर्माच्या जातिव्यवस्थेच्या विरोधात पेटून उठले.

अस्पृश्यतेचे स्वरुप किती भयावह असू शकते हे मांडतांना डॉ. आंबेडकर म्हणतात की, हिंदूंच्या खेड्यात त्यांना गावाबाहेर राहावे लागे, त्यांनी गलिच्छ घाण दररोज स्वच्छ करणे, सर्व निरोप पोहचवणे, हिंदूच्या घरी जाऊन भिकाऱ्यासारखे अन्न गोळा करणे, कोणत्याही स्पृश्य व्यक्तीला स्पर्श करू नये इत्यादी.

अस्पृश्य म्हणजे गलिच्छतेची प्रतिके, कुकर्माचे वाहक आणि मानवी संपर्कास अपात्र तो असा की, त्या न्यायालयात एक खटला झ ााला तो खटला दाखल करणारे आरोपी व फिर्यादी हे दोन्हीही सवर्ण हिंदूच होते. श्री. व्यंकट सुब्बा रेड्डी (अपिल) यांनी दाखल केली होती. अपीलकर्त्यांचे असे म्हणणे होते की, मंदिरातून रस्त्याने मिरवणूक काढण्यास मज्जाव केला. असे ते प्रकरण होते. कारण ज्या रस्त्यावर मिरवणूक काढायची होती त्या रस्त्यावर त्यांच्या सवर्ण हिंदूंनीच विरोधकांनी अस्पृश्य समजल्या जाणाऱ्या परिहांना मिरवुणूकीच्या रस्त्याने उभे कसे होते म्हणून इतर सवर्णांनी त्या रस्त्याने मिरवणूक नेली नाही, त्यांच्या रस्त्याने आपण गेलो तर मिरवणूकीला विटाळ होईल, अशी भावना अपिलकर्त्यांची होती. यावरून आपल्याला अस्पृश्यतेची दाहकता लक्षात येईल की, अस्पृश्य परिहांची नुसती उपस्थिती हिंदूंना दूर ठेवण्यास पुरेशी ठरते. हिंदूंच्या मनात अस्पृश्यतेबाबात कमालीचा तिरस्कार आहे, हेच नेमाके यामधून स्पष्ट होते.

दि. ८ सप्टेंबर, १९४३ सालची घटना नाशिकमधील एका खेड्यात कॉलऱ्याची साथ पसरली होती, ती पसरण्याचे मूळ कारण म्हणजे अस्पृश्य स्त्री होती. अशी समजूत हिंदूची झाली होती. म्हणून एका अस्पृश्य कुटुंबावर हिंदूनी हल्ला करून त्यांना लाकडाच्या ढिगाऱ्यावर ठेवले व पेटवून दिले. अस्पृश्यांकडे पाहण्याचा हिंदूंच्या सामाजिक दृष्टीकोन अशा प्रकारचा होता की, हरिजन मंडळी जादूटोणा वगैरे करतात व गुराढोरांना मारून टाकतात म्हणून त्या गावातील दोनेश लोक हातात काठ्या घेऊन हरिजन वस्तीवर चाल करून गेले हरिजन घाबरून आपले गाव सोडून गेले.

निष्कर्ष :-

संपूर्ण भारतात साधारणतः सात लाखाच्या जवळपास खेडी आढळून येतात आणि हिच खेडी अस्पृश्यतेच्या लागणाला सर्वात जास्त कारणीभूत असल्याचे दिसून येते. आणि या ग्रामव्यवस्थेमुळे हजारो वर्ष अस्पृश्य लोक हिंदूचे गुलाम आणि दास म्हणून राहिले. कारण प्रत्येक खेडेगावात अस्पृश्यांची गावकुसाबाहेर वस्ती असायची ती कोणत्या दिशेला असायची हे सवर्णांनीच निश्चित करणे मग चारही दिशांपैकी अशुभ दिशा दक्षिण आहे म्हणून त्यांची वस्ती ही त्या दिशेला असावी. अस्पृश्यांची संख्या हिंदूच्या तुलनेत अतिशय अत्यल्प अर्थाजनाचे ठोस साधन जवळ नव्हते. हे सर्व लोक भूमिहीनच होते. अस्पृश्य असल्यामुळे त्यांना काही विकता येत नव्हते व त्यांच्याकडून कोणी विकतही घेत नव्हते. आपल्या उपजिविकेसाठी हा समाज पूर्णपणे हिंदूंवर विसंबून होता. अशी ग्रामव्यवस्थेद्वारे हिंदूंनी अस्पृश्यांवर मगरमिठी आवळली होती.

Smt. K. G. M. M. V.

संदर्भ सूची :-
१. Anand, J. H., Dalit Literature is the Literature of Protest Dalit Solidurity, Delhi, १९९५.
२. Joshi, B. R., Director Institute Constitutional and Parliamentary Studies, New Delhi, १९८०
३. आंबेडकर, बी. आर, जातिभेद निर्मूलन, सुगम प्रकाशन, नागपूर, २००९.
४. बाचल, वि. भा., भारतीय राज्यघटना आणि राजकीय व्यवहार, के. सागर पब्लिकेशन, पुणे, २००२.
५. वलंगकर, गोपाळबाब, विराट विध्वसंन, सुगावा प्रकाशन, पुणे, २००७

Smt. K. G. M. M. V.

REVIEW OF RESEARCH

ISSN: 2249-894X
IMPACT FACTOR : 5.7631(UIF)
UGC APPROVED JOURNAL NO. 48514
VOLUME - 8 | ISSUE - 9 | JUNE - 2019

2018-19

अस्पृश्यता निवारण आणि संविधान सभा

डॉ. डि. एस. आठवले
सहा. प्राध्यापक, राज्यशास्त्र विभाग

प्रस्तावना :-

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी मांडलेल्या मसुद्याच्या आधारावर श्री. के. एम. मुन्शी यांनी 'अस्पृश्यता निवारणाचा' मसुदा समितीसमोर ठेवला.या कलमाअंतर्गत खालील बाबींचा त्यामध्ये समावेश करण्यात आला होता. जात, धर्म, पंथ, लिंग, वंश, व्यक्ती, कुटुंब, चालिरीती या आधारावर भेदभाव करण्याकरिता निषीद्द मानण्यात आल्या.

या संदर्भात उपसमितीने मूलभूत अधिकाराच्या बाबतीत चर्चा करतांना २९ मार्च १९४७ रोजी मुन्शी समितीचे मत (अस्पृश्यतेवरील) आवाजीमताने आणाव्यात असे ठरले. श्री. बी. एन. राव यांनी असे मत मांडले की, अस्पृश्यता ही प्रत्यक्षात कशी पाळती जाते हे पहिल्यांदा निर्धारित करावे लागेल म्हणजे मग कायद्याने प्रतिबंध करणे शक्य होईल.

सोबतच जेव्हा समितीची बैठक १४ एप्रिल १९४७ ला भरविल्या गेला तेव्हा श्री. बी. एन. राव यांनी तयार केलेला मसुदा प्राप्त प्रतिक्रियांच्या आधारावर स्विकार करण्यात आला. त्याविषयी असे दर्शविण्यात आले होते की, अस्पृश्यता ही 'कोणत्याही स्वरुपात असो' असा बदल करून मंजूर करण्यात आला.

अहवालामध्ये उपसमितीने जी तरतूद प्रस्तावित केली त्यावर सल्लागार समितीमध्ये दि. २१ एप्रिल १९४७ ला चर्चा करण्यात आली. हिंदू समाजामध्ये अस्पृश्यता पाळणे हा त्यांचा एक प्रकारे अधिकार मानतात अशी प्रतिक्रिया बाबू जगजीवनाराम यांनी नोंदविली त्याशिवाय अन्य समाजघटक जसे हिंदू, ख्रिश्चन व इतर यांच्यात असलेल्या अस्पृश्यतेच्या बाबतसुद्धा विचार व्हावा असेही मत त्यांनी व्यक्त केले. अस्पृश्यता एका समुहाकडून दुसऱ्या समुहावर किंवा समुहाअंतर्गत होणारी असो. या सर्व प्रकाराला आळा घातला जावा यावर एकमत झाले. श्री. के. एम. पन्नीकर यांच्या मते, हिंदू समाजाकडून काही ख्रिश्चन समाजावर अस्पृश्यता पाळल्या जात त्याबाबत आपण काही उपाययोजना करणार असे मत करून त्यांनी सदर बाब स्पष्ट करण्याकरिता खालील उदाहरणे दिली. तर कोणी मला स्पर्श करीत नसेल तर तो त्यांचा नागरी अधिकार ठरु शकत नाही. त्याकरिता न्यायालय यामध्ये दावा करता येत नाही. भारतात अस्पृश्यता निवारण्याकरिता काही अडचणी येत होत्या. ख्रिश्चन, मुस्लीम वा अन्य कुणीही असेल तर त्यांना अस्पृश्यतेची लागण झाली असेल तेव्हा तो कायद्यानुसार अपराध ठरावात्र

या संदर्भात राजगोपालचारी असे म्हणतात की, या तरतुदीचा कायदेशिर अर्थ असा असावा की, ज्यामुळे अस्पृश्यता पालन करणे संपुष्टात आणता येईल. व ज्यांच्याकरिता हा कायदा किंवा ह्या तरतुदी अस्तित्वात येत आहेत त्यांना अन्य समाज समुहावर अन्याय करण्याची संधी मिळू नये. त्या अनुषंगाने त्यांनी किरकोळ दुरुस्ती प्रस्तावित केली की, अस्पृश्यता ही कोणत्याही प्रकारात किंवा चालीरितीच्या स्वरुपात गुन्हा ठराव्यात. अस्पृश्यता निवारणाबाबतचा मसुदा श्री. के. एम. पन्नीकर, श्री. राजगोपलचारी यांनी हा मसुदा पुर्नलेखन करून सल्लागार समितीसमोर ठेवला.

अस्पृश्यता ही कोणत्याही स्वरुपातील असल्यास ती नष्ट व्हावी व अस्तित्वात असल्यास ती कायद्याने गुन्हा ठरावी.

सदर तरतूद सभागृहापुढे दि. २९ एप्रिल १९४७ ला आली असता त्यात श्री. एच. ही. कामत, श्री. एस. नागप्पा आणि श्री. पी.। कुन्हीरामण यांनी तीन दुरुस्त्या सुचविल्यात. श्री. कामत यांनी 'Unapproachability' हा शब्द 'Any' च्या नंतर समाविष्ट करण्याचे

Smt. K. G. M. M. Daryapur

Principal
(Dr. A.R.Choukhande)
Smt. Kokilabai Gawande Mahila
Mahavidyalay, Daryapur,
Dist.Amravati

VOLUME - 8 | ISSUE - 9 | JUNE - 2019

प्रस्तावित केले. तर नागप्पा यांनी 'Observation of any disability' या शब्दाऐवजी आणि कुन्हीरामण यांनी अस्पृश्यता पालन करणे हा कायद्याने दंडनीय अपराध ठरावा.'Offence' या शब्दाच्या आधी 'Punishable by Law' चा समावेश करण्याचे प्रस्तावित केले. सभागृहामध्ये सदर तरतूद प्रस्तावित करणारे सरदार वल्लभाई पटेल यांनी उपरोक्त तीन्ही दुरुस्त्या मानल्या. जर अस्पृश्यता पालन करणे हा गुन्हा घोषीत केल्यास त्या अनुषंगाने कायदेशिर तरतुदी निर्माण करणे गरजेचे ठरेल.

ऑक्टोबर १९४७ ला झालेल्या घटनेच्या मसुदा समितीच्या बेठकित पी. कुन्हीरामण यांनी प्रस्तावित केलेली तिसरी तरतुदीमध्ये दुरूस्ती स्विकारण्यात आली. मसुदा समितीने दि. ३०-३१ ऑक्टोबर १९४७ ला अस्पृश्यता ही तरतूद मान्य केली.

"अस्पृश्यता निवारण्याकरिता व ती अस्तित्वात राहू नये म्हणून व ती लादल्या जात असल्यास ती कायद्याने गुन्हा ठरावी याबाबतची तरतूद करण्यात आली."

जेव्हा (Draft Constitution) मसुदा ----------(टिप्पणी) करिता वाटण्यात आले तेव्हा आर. आर. दिवाकर, एम. व्ही. कृष्णमूर्ती, बी. एन. राव, ए. नागप्पा आणि उपेंद्रनाथ बर्मन यांच्याकडून सुधारणा किंवा बदल सुचविल्या गेल्यात किंवा प्राप्त झाल्यात. पहिली सुधारणा म्हणजे / बदल त्यांनी सांगितली की, Untouchability ची पूर्ण व्याख्या ही Text of the article मध्ये नमूद करावी आणि दुसरी सुधारणा अशी की, ची व्याख्या ही Statute मध्ये ज्याप्रकारे नमूद केलेली आहे तशीच Draft article च्या पहिल्या ओळीत (Line) मध्ये नमूद करावी. यावर बी. एन. राव यांनी लक्ष वेधले की, या दोन्हीही सुधारणा ज्या लोकांनी सुचविल्या त्या सुधारणा तेव्हापासून कायदा अंमलात आला तेव्हापासून अनुपयोगी ठरल्यात. म्हणजे ह्या सुचविलेल्या सुधारणा अकारण होत्या. म्हणजेच Untouchability च्या गुन्ह्यात शिक्षा देण्याकरिता कधी उपयोगी आल्या नहीत आणि भविष्यात म्हणजे समोर न्यायदान करता करता वर्गीकरणाच्या Untouchability च्या वेगवेगळ्या व्याख्या तयार झाल्या. तिसरी सुधारणा सुचविली गेली की, 'The enforcement' (Force-दबाव) हा जो शब्द मध्ये टाकण्यात यावा. पण यात सुधारणाबद्दलची अशीच टिका झाली की, जी सुधारणा लोकांनी सांगितली ती मुद्दा विनाकारण होती कारणा Enforecement या शब्दातच (burden - दबाव) imposition हा शब्द लपलेला आहे.

या तीन सुधारणा व्यतिरिक्त, अजूनही बऱ्याच लोकांकडून सुधारणा Constitution Assembly च्या कार्यालयामध्ये पाठविल्या गेल्या किंवा प्राप्त झाल्या ज्यामध्ये अशा टिका करण्यात आल्या की, ----------------- १७ ला तयार केला तो खूप मोठा आहे. (व्याप्तीने) म्हणजे untouchability हा शब्द पूर्णपणे समजून सांगितला आहे आणि त्यामुळे या व्याख्येत भविष्यात बदल होणार नाही किंवा बदल करण्याची आवश्यकता पडणार नाही. किंवा या शब्दाचे वेगवेगळे प्रकार होणार नाहीत. यानंतरही सुधारणा सुचविणाऱ्या व्यक्तींनी आणखी असे सुचविले की, Communal Untouchability संदर्भात त्यांचा विरोधच आहे म्हणतात की, जातींबद्दल विचार केला तर Untouchability चे आणखीही प्रकार आहेत. उदा. जन्माच्या वेळी किंवा मृत्यूच्या वेळी पण यासर्व सुधारणा बी. एन. राव यांनी वाचल्या आणि त्यांनी निष्कर्ष काढला की, संसदेने हा कायदा Draft Artical २७ च्या अधिपत्याखाली अंमलात आणावा. या कायद्यात Untouchability ची जी व्याख्या तयार करण्यात आली त्यामध्ये कोणताही संशय नाही. म्हणून Drafting Commitee ने बी. एन. राव यांच्या मतानूसार असे ठरविले की, मसुदा समितीने जो Artical केला आहे त्यामध्ये कोणतीही सुधारणेची आवश्यकता नाही.

जेव्हा Artical Constitution Assembly समोर नोव्हेंबर २९, १९४८ ला समोर विचार करण्याकरिता ठेवण्यात आला तेव्हा फक्त एकच बदल करण्यात आला तो नजरुद्दीन अहमद यांनी सुचविला तो म्हणजे, "कोणताही व्यक्ती त्याच्या जातीनुसार व धर्मानुसार अस्पृश्य समजण्यात येऊ नये आणि असे जर आढळले तर त्याला कायद्यानुसार शिक्षा द्यावी."

आपल्या सुधारणेबद्दल नजरुद्दीन अहमद असे सांगतात की, राजकीय भाषेत किंवा वातावरणा 'अस्पृश्य' शब्दाचे कोणतेही ------------------ नाही. त्यांना असे वाटते की, Untouchability या शब्दामध्ये वेगवेगळे प्रकार आहेत. जसे एखाद्या आजाराने पिडीत असणे, हिंदू किंवा मुस्लीम यांचे खाणे-पिणे, अनैतिक स्त्रिया किंवा समाजाने आपआपल्या रितीनुसार स्त्रियांवर ठेवलेलो अनैतिक ठपके. या सर्व गोष्टी यामधून -------- वगळल्या पाहिजे. के. टि. शहा यांनीसुद्धा नजरुद्दीन अहमत यांच्या वक्तव्याला अनुमती देऊन सुचविले की, Untouchability ची व्याख्या ही पूर्णपणे --------- मध्ये मांडली पाहिजे. असे जर झाले नाही तर भविष्यात वकील लोक त्याचा फायदा घेतील

दुसऱ्या सदस्यांनी ------------ चे स्वागत करुन भाष्य केले की, हे एक ऐतिहासिक Artical आहे व या Artical मुळे समाजातील दुष्प्रवृत्तींना आळा बसेल. कारण या दुष्प्रवृत्ती आपल्या भारतीयांकरिता लाजीरवाण्या मनाला न पटणाऱ्या अशा होत्या.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी या वादविवादावर व नजीरुद्दीन अहमत व के. टि. शहा यांनी सुचविलेल्या सुधारणांवर कोणतेही भाष्य केले नाही. अशाप्रकारे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी Artical Propose केले व Assembly ने भारावलेल्या अंतःकरणाने 'महात्मा गांधी की जय' या जयघोषात मान्य केले.

"या Artical चा नंबर बदलून याला Artical १७ असे केले आणि वाचले"

"अस्पृश्यता आता संपवलेली आहे आणि अस्पृश्यता संपवण्याचे आदेश दिले. अस्पृश्यता पाळणाऱ्या व्यक्तीला कायद्यानुसा कडक शासन केले जाईल"

Smt. K. G. M. M. V. Daryapur

MAH/MUL/ 03051/2012 ISSN :2319 9318

आंतरविद्याशाखीय बहुभाषिक शोध पत्रिका

विद्यावार्ता ™

Jan. To March 2019
Issue-29, Vol-09

Date of Publication
30 March 2019

Editor
Dr. Bapu g. Gholap
(M.A.Mar.& Pol.Sci.,B.Ed.Ph.D.NET.)

विद्येविना मति गेली, मतीविना नीति गेली
नीतिविना गति गेली, गतिविना वित्त गेले
वित्तविना शूद्र खचले, इतके अनर्थ एका अविद्येने केले

-महात्मा ज्योतीराव फुले

❖ विद्यावार्ता या आंतरविद्याशाखीय बहूभाषिक त्रैमासिकात व्यक्त झालेल्या मतांशी मालक, प्रकाशक, मुद्रक, संपादक सहमत असतीलच असे नाही. **न्यायक्षेत्र:बीड**

"Printed by: **Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.** Published by **Ghodke Archana Rajendra** & Printed & published at Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.,At.Post. Limbaganesh Dist,Beed -431122 (Maharashtra) and Editor **Dr. Gholap Bapu Ganpat**.

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205
Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.
At.Post.Limbaganesh,Tq.Dist.Beed
Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295
harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com
All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors / www.vidyawarta.com

Principal
(Dr. A.R.Choukhande)
Smt. Kokilabai Gawande Mahila
Mahavidyalay, Daryapur,
Dist.Amravati

27) पर्यावरण संवर्धन आणि शाश्वत विकास
प्रा. उज्वला बाजपाई, अकोला ||120

28) महात्मा ज्योतीबा फुले यांचे धर्मविषयक विचारांचे समाजशास्त्रीय अध्ययन
प्रा.डॉ. रवि सोपान डाखोरे, दर्यापूर ||123

29) गढ़वाल हिमालय की राजनीति में महिला सशक्तीकरण: दशा और दिशा
डा०भगवती प्रसाद पुरोहित, उत्तराखण्ड ||126

30) जैव विविधता क्षरण गहराता संकट एवं प्रभाव
डॉ. एच. आर. आगर, बिलासपुर (छ.ग.) ||131

31) प्रवासी साहित्य में स्त्री संवेदना
डॉं. चंद्रप्रकाश क गुलगुली, जि — कोप्पल ||134

32) सतत् एवं व्यापक मूल्यांकन प्रणाली के प्रभावी क्रियान्वयन में आने वाली ...
Dr. Ramesh Parik & Smt. Laxmi Khandelwal, Chittorgarh (Rajasthan) ||136

33) वैदिककालीन शिक्षा की विशेषताओं की आधुनिक संदर्भ में आवश्यकता का एक...
श्रीमती ममता & डॉ० वी०के० शर्मा, रुड़की ||142

34) वैदिक संस्कृति में विश्व बन्धुत्व एक अनुशीलन
रामानन्द मिश्र, चण्डीगढ़ ||146

35) महात्मा गाँधी जी और अहिंसा
डा॰ प्रिया कुमारी, हजारीबाग ||150

36) भारत में महिलाओं की बदलती स्थिति, चुनौतियॉं : एक अध्ययन
डॉ. विजय कुमार साहू, जिला दुर्ग (छत्तीसगढ़) ||152

37) जगदीशचन्द्र के उपन्यासों में ग्रामीण किसान जीवन : शोषण के परिप्रेक्ष्य में
डॉ. के. विजयभास्कर नायडु, शिवकाशी, तमिलनाडु ||155

38) भारतीय फिल्म संगीत में पाश्चात्य संगीत शैलियों का प्रयोग
Dr. Tijender Kumar, Chandigarh, India ||157

39) ब्रिटिश भारत में शिक्षा का विकास :
डा॰ सीताराम प्रसाद, हजारीबाग ||160

www.vidyawarta.com/03 http://www.printingarea.blogspot.com

Smt. K. G. M. M. V. Daryapur

40) शिक्षक शिक्षा में इंटर्नशिप: एक आवश्यक चुनौती ||162
डॉ. स्मिता श्रीवास्तव, LUCKNOW

41) पौराणिक ग्रंथो में छिपे जलप्रलय के संकेत और वैज्ञानिक खोज ||166
प्रा. डॉ. जी. एस. भोसले, कोरेगांव

42) उत्तराखण्ड (जौनसार–बावर क्षेत्र) की आस्थाएँ एवं लोक मान्यताऐं (महासू देवता... ||169
डॉ० दीपक कुमार, उत्तराखण्ड

43) पं. उदयशंकर भट्ट जी के उपन्यासों में स्त्री चित्रण ||172
डॉं : चंद्रप्रकाश क गुलगुली, जि – कोप्पल

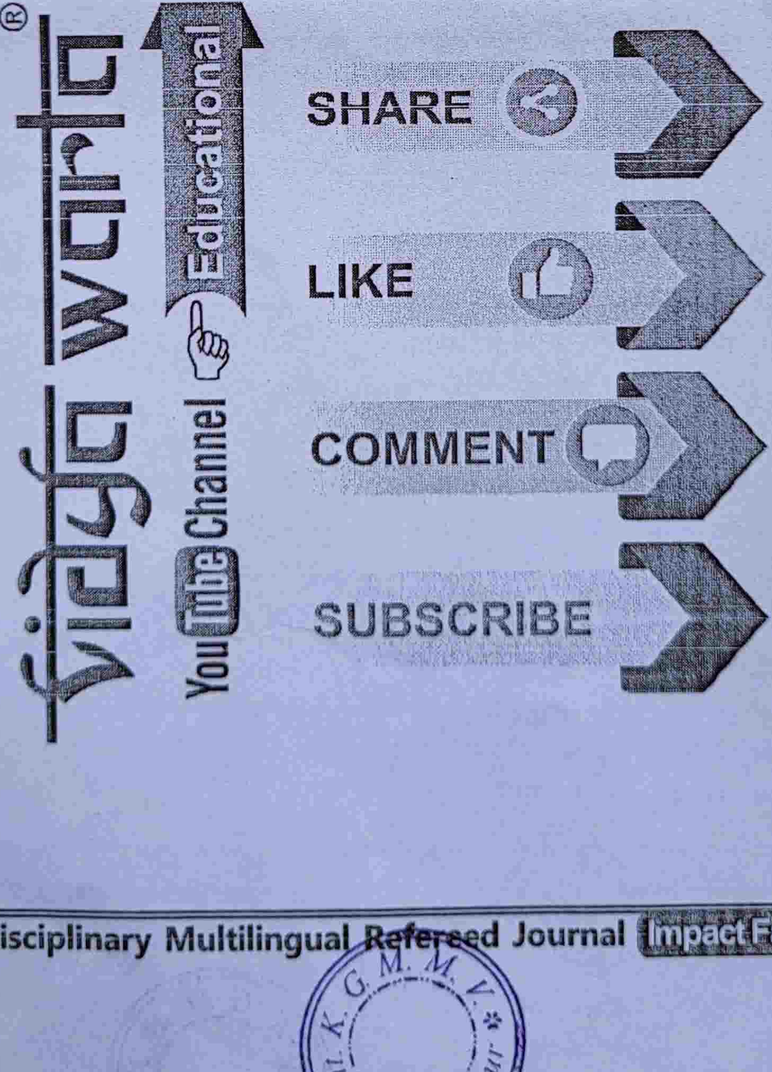

www.vidyawarta.com/03 | http://www.printingarea.blogspot.com

28

महात्मा ज्योतीबा फुले यांचे धर्मविषयक विचारांचे समाजशास्त्रीय अध्ययन

प्रा.डॉ. रवि सोपान डाखोरे
श्रीमती कोकीळाबाई महिला विद्यालय, दर्यापूर

****

भारतीय समाजातील संरचना ही धर्मावर आधारीत आहे. प्रत्येक भारतीयांच्या नसा--नसांत धर्म भरलेला आहे. व्यक्ती हा धर्म पिसाटू आहे. जसा व्यक्ती हा समाजशील आहे असेत. रिस्टॉटलने म्हटले आहे तसाच तो धर्माशील आहे. म. फुले यांच्या काळात शुद्राती शुद्रांचा धार्मीक समाज व धर्माचार्य यांच्यात दोष होते. धर्मचिकीत्सा केल्यावर कोणाचा दोष धर्मजीवाला मारक ठरला हे ठरविता आले. कष्टकरी, शेतकरी, शेतमजूर आणि ग्रामीण कारागीर यांचे धर्माच्या नावाने शोषन होत, दानधर्मश् पुजाविधी हे शोषणाचे मार्ग होते याला धार्मीक शोषणाला भक्तीचे साधन मानले होते. व धार्मीक ग्रंथातुन त्यांचा पुरस्कार होत होता. मं. ज्योतीबा फुले मानवी जीवनात सुधारणेचा पुरस्कार करत नव्हते. त्यांना सामान्य मानसांच्या जीवनात क्रांतीकारक बदल पाहीजे होता.

मं. ज्योतीबा फुले हिंदु धर्मात होते. धर्मव्यवस्थेचे चटके त्यांनाही बसले होते. ब्राम्हीणी धर्माचा व अनुदार दृष्टीकोन व इस्लाम व ख्रिश्चन धर्माचा उदार दृष्ट्रीकोण त्यांना परिचीत होता. व्यावहारीक व तात्वीक पातळीवर हा फरक स्पष्ट होता. त्यातून बरे वाईट स्पष्ट करतांना हे लक्षात येते की, ज्योतीबा जहॉ मर्द मुसलमाना बावरले का ? असे प्रश्न उपस्थीत केला जातो. ज्योतीबा स्वजन, स्वजन, स्वधर्मद्रोही होते. असाही आरोप त्यांच्यावर झालात. बाळ गांगलांनी तर खीस्तावलेला ठरवून सर्व निंदाजनक विशेषनांचा वापर केला आहे. मं. फुलेच्या काळात लोकमनावर धर्मसंस्थेची पकड होती. मं. फुले त्यांच्यातुन मुक्त करू पाहत होते. तो समाज धर्मावर प्रामाणिक विश्वास असलेला होता. आणि आजही तसाच आहे. त्यांना माहित होते, धर्मावर आघात केल्यापेक्षा धर्माचे स्वरूप, कार्य व मर्यादा समजावून सांगणे आवश्यक असते, म्हणून ते धर्मचिकीत्सकाकडे वळले. तो त्यांनी हिंदुस्थानात पहिल्यांदा केला असे नाही उपलब्ध साधनाच्या आधारे मानव जातीचा इतिहास त्यांनी अभ्यासला होता. त्यामुळे त्यांना पक्के माहित होते की, धर्मसंस्था उदयाला आल्यानंतर तीचे स्वरूप जगत सर्वस्थळी व सर्वकाळी सारखे नव्हते, धर्म मुळात कितीही चांगला असला तरी कालांतराने धर्माचार्य धर्माला स्वतः च्या सुखाचे, संपत्ती व सत्ता संपादनाचे साधन म्हणून वापरतात. यातुन पंथ, संप्रदाय उदयाला येतात. मं. फुलेंच्या मते अंतिम सत्यांचा शोध कोणत्याच धर्म संस्थापकाला लागलेला नसतो सर्व धर्मात प्रारंभापासुन तर शेवटपर्यंत सार्वजनिक सत्य नसते. फक्त हेकडपणा असतो. व्यक्ती हा एकटयाने जीवन जगु शकत नाही त्याला जगण्यासाठी अनेक गरजांची पुर्तता आवश्यक आहे. हया गरजेतुन कुटूंब, विवाह, समाज, जात इत्यादी संस्था निर्माण होतात. कालांतराने त्यात बदलही होतात. धर्म त्यापैकींच समाजाला उपयोगी संस्था म्हणून निर्माण झाली. व्यक्ती व समाज अनेक अर्थाने दुबळी असतात. मानवाला सर्व सुखाची गरज असते. सुखाची गरज असते, सुखाची साधने मर्यादीत असतात. सुख मिळविण्याची पदार्थाची उपलब्ध व स्वतःला होणारी प्राप्ती यावर अज्ञात, अमानवी शक्तीचा अधिकार आहे त्या शक्तीच्या कृपेमुळे आपल्याला सुखः दुखः भोगावी लागतात. अशी श्रध्दा असते. समाजातील जास्तीत जास्त मानसे दुखःत जगत असतात. त्यातुन मुक्त होण्याचा एकही मार्ग त्यांच्यापुढे उपलब्ध नसतो.

अशी मानसे सहजा अतिमानवी शक्तीवर विश्वास ठेवणे सहज शक्य असते, आपण त्या शक्तीवर ओझे टाकून काही वेळा मुक्त होता येते. हे सुख मानसिक स्वरूपाचे असते. ती आध्यात्मीक स्वरूपाची नसतात. आर्थिक, सामाजिक व्यवस्थेवरही अवलंबून असतात. यांचे भान मं. फुले नी राखले म्हणून ते

Smt. K. G. M. M. V. Daryapur

विषमताधिष्ठीत व्यवस्थेला कारणीभूत असलेल्या वर्ण, जाती, स्त्रीयांची मुक्तता मागत होते. तसे अर्थव्यवस्था, उत्पादन पध्दती व वितरणाची व्यवस्थाही बदलांची मागणी 'शेतकऱ्यांच्या' आसुड मधून केली सर्व स्त्री —पुरूष हे जन्मत:च स्वतं: व सर्व अधिकांचा उपभोग घेण्यास पात्र आहेत. धर्माचार्य म्हणून घेणारे धर्मरंक्षक समजणारे स्वैराचार, व्याभीचार करीत होते. घरा घरात कळ लावणे धर्मविधीच्या निमीत्याने शुद्र शेतकऱ्यांच्या घरी जावून चाळचेष्टा करणे, चुंबनतुंबडया लावणे असेही ते उदयोग करतात मं. फुलेनी दैनंदीन उदाहरणांच्या सहायाने ब्राम्हणी चिकीत्सा केली व मानवी हक्काचा पुरस्कार केला. १९ व्या शतकात हिंदु धर्माने स्वरूप कर्मकांड स्वरूप झाले होते. यातुन समाजाला मुक्त करण्याचे दोन पर्याय असतात.एक धर्म विहीन समाजव्यवस्था निर्माण करणे पण हा पर्याय तत्कालीन समाजाला व फुलेंनाही मान्य नव्हता ते स्वत: धार्मीक व आस्तिक होते. म्हणून त्यांनी दुसरा पर्याय निवडला लोकांच्या धार्मीक भावनांचे उत्रयेन करने , धर्मभावना प्रगल्भ करणे धर्माला जास्तीत जास्त वैयक्तीक स्वरूप देणे धर्मविचारांची समाजजीवनावरची व समाजमनावरची पकड ढिली करणे ही करत असतांना सृष्टीचे नियम समजावून सांगावे लागतात. अज्ञात, अमानवी भक्तीचा कोठेच संबंध येत नाही. 'गुलामगीरी' याग्रंथात पुराणकथा मधील चमत्कार, कथांची परखड चिकीत्सा, कथाची परखड चिकीत्सा केली आहे. उदा. वर्णाची निर्मीती ब्रम्हदेवाच्या चार अवयवातुन झाली. अंशाची विस्ताराने चर्चा केली. या गोष्टी निरर्थक असंभव आहेत त्यातुन काही ज्ञान मिळत नाही. या गोष्टीपेक्षा इसापनिती बरी असे मत त्यांनी केली.

हिंदु पुराणकथामध्ये देवांसुरांचे वर्णन करतांना शेवटी असुरंचा पराभव दाखविण्यात येतो. देव पक्ष हा सज्जन, सदाचारी, सत्य, पावित्र, व असुर पक्ष, क्रुर, कपटी, असत्य दाखविला जातो. यातुन देवतांना आदरांचे स्थान, लोकांच्या मनात बिंबविले जाते. यातुनच ब्राम्हण पवित्र श्रेष्ठ असे संस्कार केले जातात. म. फुले मात्र देव आणि राक्षस या दोन्ही पक्षाचे मानविकरण करतात. बळीराजाला वामन या ब्राम्हणी अवताराने पाताळात घातले. शिलांगणाच्या दिवशी ब्राम्हण बळीराजाच्या कनकेच्या पुतळयाला लाथ मारून घरात प्रवेश करतात. तर शेतकरी स्त्रीयात्याच दिवशी आपल्या पती पुत्रांना ओवाळतांना ''इडा पिडा जावो अन बळीचे राज्य येवो.'' असे म्हणतात. या कथनातुन कपटी व दृष्ट कृत्य केल्यांची नोंद मं. फुले करतात. राम हा एकवचनी पुरूष होता. तर त्याने सुर्पनखेची अप्रतिष्ठा का केली? आणि आही माही असूरीच्या पत्नीला विषय सुंख देण्याची थाप मारून तिचा विश्वासघात का केला असे प्रश्न उपस्थित करून राम व रावन दोघेही क्षत्रिय असुन राम ब्राम्हणी व रावन असुर राजा त्याचा पुत्र प्रल्हाद मात्र ब्राम्हणी परंपरेने सामावून घेतला. असा स्पष्ट उल्लेख केला आहे. एवढेच नव्हे तर मनस्मृतीतील विषमता पोषक व समर्थक भलोकांची चिकीत्सा करून हा ग्रंथ पक्षपाती आहे. ब्राम्हणांना झुकते माप देणरा व शुद्र तिशुद्र व स्त्रियांना निंदा आणि अप्रतिष्ठा करतो.

म. फुलेंनी पुरनातील काल्पनिक कथांची एवढी चिकीत्सा करण्याची काय गरज होती, असा प्रश्न उपस्थित होवू शकतो. कथाकथीत धार्मीक मंडळीचे भूतकाळावर प्रेम असते त्यांच्या मते कर्माचा भूतकाळ म्हणजे सत्ययुग असते तसीच धर्मव्यवस्था निर्माण करण्याचे दिवास्वप्ने ते पाहत असतात. म्हणून धर्माचार्याचा विरोध असतो. संशोधन कल्पकता यामुळे समाजमनावरील धर्माचे सर्वस्व कमी होते. म्हणून ते विरोध करतात उलट कर्मकांडातुन आर्थिक फायदा होतो. व समाजावर दहशत बसविता येते. ही दहशत नष्ट करण्यासाठी मं. फुले यांनी सर्वांसाठी मोफत व व्यक्तीच्या प्राथमिक शिक्षणाचा आग्रह धरला जीवनउपयोगी जीवनाचा प्रसार व प्रचार व्हावा याविषयी सविस्तर योजना त्यांनी मिटर आयोगपुढे मांडली होती. धर्म हा लौकिक जीवनात आनंद प्रसन्नता निर्माण करण्यासाठी उपयोगी ठरला पाहीजे. विद्येने विवेकशक्ती जागृत झाली पाहीजे. असा मं.फुलेचा आग्रह होता. समाजाची धारणा करतो तो धर्म अशी एक धर्माची व्याख्या केली जाते. प्रत्यक्ष व्यवहारात तर असे दिसते की, अनेकांच्या दुख:वर मुठभर सूख मौजमजा अवलंबून असते. धर्म जीवनातही अशीच परिस्थीती असते तरीही धारणा करतो तो धर्म असे मानता येईल का, असा प्रश्न उपस्थित करून डॉ. आ. ह. सोळंके म्हणतात, समाज एकसंघ नसतो, जीवनमुल्ये

Smt. K. ... M. V. Daryapur

MAH MUL/03051/2012
ISSN: 2319 9318 | Vidyawarta® Peer-Reviewed International Publication | Jan. To March 2019 Issue-29, Vol-09 | 0125

, प्रतिष्ठा, आर्थिक, साधनांची उपलब्धता याबाबत तफावत असू शकते अशा समाजात एकाचे धारण होण्यासाठी दुसऱ्यांची हानी होते. मग धर्म कोणची धारणा करतो ? कोणाच्या शोषणावर सुख अवलंबून राहणार नाही. अशा धर्मव्यवस्था मानवी प्रज्ञेने निर्माण करून सुख मिळेल अशी व्यवस्था अंमलांत आणण्यासाठी प्रयत्न करता येतात. सत्यशोधक समाज व सार्वजनिक सत्यधर्म यातुन मं. फुलेंनी केला आहे. ''सत्यशोधक समाज हा सत्यधर्म समाज'' व्हावा अशी त्यांची इच्छा होती २४ मे १८९१ रोजी तसे प्रत्यक्ष नामांतर करण्यात आले. मं.फुलेंनी काही संकल्पनांची, मुल्यांची फेरमांडणी केली,सार्वजनिक सत्यधर्म पुस्तकात, सुख, धर्मपुस्तक, निर्माणकर्ता, पुजा, नामस्मरण, नैवद्य, अनुष्ठान, स्वर्ग, स्त्री–पुरूष, पाप–पुण्य, जाति–भेद, तर्क, दैव, सत्य, आकाशातील ग्रह इत्यादी धर्मजिवनाच्या महत्वाच्या बाबीची नव्याने मांडणी केली. धर्मजीवनात काही संस्कार विधी असतात. ते कोणाच्या तरी फायदयासाठी असु नये जे करायचे ते समजून उमजून करावे याची जाणीवही असावी. मं.फुलेंनी धर्माला मृत्युनंतरही पारलौकीक जीवनाची सोय न मानता धर्म हा इहजिवनाची विचार करणारी व्यवस्था आहे असे मानले. पारलौकीक जीवन कोणी पाहीले नाही. म्हणून प्राणी जिवन सुखाने जगावे. सुखी जीवनासाठी व्यवस्थेला मं.फुलेंनी नकार दिला आहे. मं.फुले धार्मिक होते आणि ईश्वर संकल्पना मान्य होती पण रूढार्थाने ते धार्मिक व आस्तिक नव्हते. हे लक्षात घेणे आवश्यक आहे. मं. फुलेंनी जीवनात कोणत्याच प्रकारचा दबाव मान्य नव्हता. निर्मिकाची भक्ती करण्यासाठी कर्मकांड मान्य नाही निर्मीकाला प्रसन्न करण्यासाठी प्रामुख्याने स्त्री–पुरूषांची आपल्या पति–पत्नी शिवाय सर्वांशी भावंडाप्रमाणे वागावे. सर्वांनी सारख्या उपभोगासाठी निर्माण केलेल्या पदार्थाचा सारखा उपभोग घ्यावा. निर्मिक हा महातेजस्वी दैदीप्यमान आहे. या काळातही म. फुलेची धर्मचिकीत्सा लोकांपुढे येणे गरजेचे आहे. देव धर्म नाकारून लोक चळवळीतुन लोकापुढे परिवर्तनाचा विचार मांडला गेला.तर लोक आपल्या प्रश्नापुरतेच चळवळीत येतात बाकीचा विचार तेथेच सोडतात त्यामुळे धार्मिक लोकांना पुढे म.फुले यांचा धर्मविचार मांडला तर विशुध्द धर्मविषयक दृष्टीकोन तयार होईल. लोक धर्म मानतात. धर्म विचार त्यांच्या पुढे ठेवून चुकीच्या खोटया भ्रामक कल्पना, तरी त्यांच्या मनातुन काढून टाकता येतील. आणि खरी धर्मभावना निर्माण झाली तर, धर्मव्देष, धार्मिक दंगली निर्माण होणार नाही. समाजाची एकात्मता टिकेल. खरी धर्मीक मानसे मानसाचा आणि माणुसकीचा व्देश करणार नाही करू शकत नाही.

फुले रावाचे तिक बोल । न होती फोल आणा ध्यानात । असा आत्मविश्वास म.फुले यांच्या शब्दात व्यक्त केला तर तो उचीत ठरेल, असे नम्रपणे व्यक्त करावेसे वाटते.

संदर्भग्रंथ

१) महात्मा ज्योतीबा फुले यांचा सार्वजनिक सत्य धर्म गौरव ग्रंथ संपादक साळुंके

२) महात्मा फुले – समग्र वाडःमय पृ.क्र. १२२

३) तत्रैव – पृ.क्र. ४८८

४) जांगल बाळसा – दि. ११ डिसेंबर १९८४

५) किर धनंजय फुले समग्र वाडःमय महाराष्ट्र राज्य साहित्य व संस्कृती मंडळ, मुंबई १९६९ पृ.क्र. ३९६

६) डॉ. साळुंके वा.ह. – धर्म की धर्मा पलिकडे, सदाशिव बागायतीदार स्मृती माला पुणे, १९९६ पृ.क्र. ३८,४०

❑❑❑

Smt. K. G. M. M. V.

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - VII Issue - IV October - December - 2018

ENGLISH / MARATHI PART - II / HINDI

**Peer Reviewed Referred
and UGC Listed Journal**

Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING
2018 - 5.5
www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖
Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole
M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan
Aurangabad. (M.S.)

Principal
(Dr. A.R.Choukhande)
Smt. Kokilabai Gawande Mahila
Mahavidyalay, Daryapur,
Dist.Amravati

CONTENTS OF MARATHI PART - II

Sr. No.	Name & Author Name	Page No.
२८	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज यांचा सांगितिक दृष्टिकोण **प्रा. सुनील भि. कोल्हे**	११३-११५
२९	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज व समाज जागृती **प्रा. देवशेट्टे एस. एम.**	११५-११९
३०	राष्ट्रसंतांची भजनावली **प्रा. गणेश शरदराव वैरागडे**	१२०-१२५
३१	वं राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांचे तरूणांना आवाहन : एक शोध **प्रा. डॉ. हरिदास देविदास आखरे**	१२६-१२९
३२	वं. राष्ट्रसंतांची खंजरी.... एक समाज प्रबोधन चळवळ **प्रा. डॉ. राजीव बोरकर**	१३०-१३४

CONTENTS OF HINDI

Sr. No.	Name & Author Name	Page No.
१	राष्ट्रसंत तुकडोजी के काव्य में अभिव्यक्त महिला सशक्तीकरण से संबधित विचारों का अध्ययन **मनिषा रघुनाथ महाजन** **प्रा. डॉ. सुनिल कुणकर्णी**	१-६
२	सन्त तुकडोजी का साहित्य : सर्वधर्म समभाव एवं मानवतावादी दृष्टिकोण **डॉ. प्रवीण देशमुख**	७-११
३	तुकडोजी का राष्ट्रप्रेम **डॉ. संगीता जगताप**	१२-१५

Smt. K. G. M. M. V. * Daryapur *

VOLUME - VII, ISSUE - IV - OCTOBER - DECEMBER - 2018
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 5.5 (www.sjifactor.com)

३१. वं राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांचे तरूणांना आवाहन : एक शोध

प्रा. डॉ. हरिदास देविदास आखरे
सहायक प्राध्यापक, श्रीमती कोकीलाबाई गावंडे महिला महाविद्यालय, दर्यापूर जि. अमरावती.

सारांश

महाराष्ट्राला संतांची तेजस्वी व सात्विक विचारांची महान परंपरा लाभली आहे.

संत ज्ञानेश्वर यांचे पासून तर राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांपर्यंत सर्वच संतांनी देशातील युवकांना त्यांच्या साहित्यातून एक दैदीप्यमान संदेश दिला आहे. युवकांनी बलवान व्हावे, नितिमान व बुद्धीमान व्हावे व जीवन देशसेवेकरिता लावावे असा आग्रह संतांनी त्यांच्या साहित्यातून व विचारातून मांडला आहे.

संत तुकडोजी महाराजांनी आपल्या ग्रामगितेतून तरुणांना एक प्रखर क्रांतिकारक संदेश दिला आहे. तरुणांनी आपक्या गावाला समृद्ध करण्यासाठी झटावे असा आशावाद ते मांडतात. गावाच्या विकासातून देशसेवेकरिता तरुण तयार व्हावा असा विचार त्यांनी तरुणांना दिला आहे.

नुसते नको उच्च शिक्षण। हे तर गेले मागील युगी लापोना।।
आता व्हावा कष्टीक बलवान। सुपुत्र भारताचा।।

युवकांनी तपोबलाने आत्मकल्याणातून स्वतःचा विकास साधावा. सोबतच गावं य देश सेवेकरिता पुढे यावे.

गावा गावाशी जागवा।भेदभाव हा समूळ मिटवा।।
उजळा ग्रामोन्नतीचा दिवा। दास तुकड्या म्हणे।।

बीजशब्द : तरुण, आवाहन, तपोबल, ग्रामसुधारणेचा, आत्मकल्याण, बलवान

प्रस्तावना

राष्ट्रसंतांनी आपल्या ग्रामगितेतून युवकांना आपल्या जीवनाविषयी जागरूक राहण्याचा संदेश दिला आहे. बालपणी विद्यार्जन करून शरीर कमवावे. आई, वडील गुरू यांच्या सेवेसोबतच ग्रामसेवा, देशसेवा याना आपल्या जीवनाचे ध्येय मानावे असे ते सांगतात.

लहान वयापासूनच मुलांना योग्य शिक्षण व संस्कार जर दिले तर त्यांच्या मधूनच उद्याच्या संपन्न भारताची पिढी निर्माण होईल.

या कोवळ्या कळ्यामाजी। लपले ज्ञानेश्वर, रवींद्र, शिवाजी।।
विकसता प्रगटतील।शेकडो महापुरुष समाजी।।

Smt. K. G. M. M. V. Daryapur

भारताचा मुख्य आधारही युवकच असल्याचे त्यांनी म्हटले आहे. कष्टकरी जनतेच्या सेवेकरिता भारताच्या सुपुत्राने पुढे यावे. त्याने देश हा देव असे माझा ही भावना जागृत ठेवावी नाहीतर सामान्य माणसांच्या जीवावर इतर माणसे चैन करतील असे ते सांगतात.

कष्ट करोनि महाल बांधसी । परी झोपडीही नसे नेटकीशी।
स्वातं त्र्या करिता उडी घेशी। परी मजा भोगती इतरची।।

राष्ट्रसंतांची ग्रामगीता ही प्रत्येक युवकांसाठी एक आदर्श जीवन प्रणाली आहे. त्या दिव्य ग्रंथाच्या आचरणाने प्रत्येक युवक आपल्या जीवनाचा, गावाचा व देशाचा शिल्पकार होऊ शकतो.

राष्ट्रसंताचे युवकांना आवाहन

तुकडोजी महाराजांक्सच्या जीवन कालखंडामध्ये भारताला स्वातंत्र्य प्राप्तीसाठी देशाला जागृत करणे व राष्ट्रभाव निर्माण करण्यासाठी त्यांनी तरुणांना क्रांतीकारी आवाहन केले होते. तरुणांनी बळ, शौर्य, धैर्य या मूल्यांना आपल्या जीवनाचा मुख्य आधार मानून त्यांना समाजाच्या देशाच्या उत्थानासाठी वापरावे असा आवाज त्यानी युवकांना दिला.

झाड झडूले शास्त्र बनेगे । भक्त बनेगी सेना
पत्थर सारे बॉम्ब बनेगे ।। नाव लगेगी किनारे।।

आशा प्रकारे त्यांनी देशातील प्रत्येक चेतन व अचेतन वस्तूला स्वातंत्र्य संग्रामात योगदान देण्यासाठी आवाहन केले होते. युवक भारताच्या भविष्याला आकार देण्यासाठी सक्षम आहेत त्यांनी आपल्या सामर्थ्याचा उपयोग करून देशाला स्वातंत्र्य मिळाल्यानंतर सुद्धा प्रयत्न करावेत. त्यासाठी राष्ट्रवंदना करताना ते म्हणतात-

तन मन धन से सदा सुखी हो । भारत देश हमारा।।
सर्व जात अरु पंथ पक्ष को । दिल से रहे पियारा।।
विजयी हो विजयी हो भारत देश हमारा।।

युवकांनी सर्वगुण संपन्न व्हावे

युवकांनी जीवन जगतांना एक तरी कला गुण अंगी बाणवून आपले जीवन स्वाभिमानाने जगावे यासाठी युवकांनी फक्त शिक्षण घेऊन उपयोग नाही तर विहिरी, नदी, तलाव यामध्ये पोहणे ही कला अवगत करावी. स्वचरितार्थासाठी कोणत्याही व्यवसाय नोकरीला लहान व मोठा न मानता तो व्यवसाय नोकरी निष्ठेने करावा. जीवन आनंदाने जगत येण्यासाठी एक तरी कला अंगी असावी असं आवाहन ते करतात.

मुलात एक तरी असावा गुण। ज्यामुळे त्यात पोट भरेल निपुण।।

देश हा देव असे माझा

युवकांनी देश भावनेला देव भावना मानण्याची गरज आज निर्माण झाली आहे. युवकांनी फक्त स्वत:पुरतेच जीवन न जगता स्वतःचे जीवन हे राष्ट्रभावनेतून जगावे. राष्ट्रसंतांची लहर की बरखा, आदेश रचना यातील पद रचना ही जनजागृतीसाठी खूप प्रभावी आहेत. महाराजांचे विचार युवकांना जीवन जगण्यासाठी प्रेरणादायी आहेत.

जीवनाच्या गरजा संपूर्ण। निर्वाहाचे एक साधन
याचा असावा अंतर्भाव। एक तो शिक्षणी।।

स्वामी विवेकानंद यांनी सुद्धा युवकांना आवाहन या प्रकरणात म्हटले आहे -

Awake, Arise and not to stop still you not achive your goal.

He opines-

If you stand for something, Then you will find some people for you and some people against of you.

But if you stand for nothing then you will always find nobody for you and nobody against of you.

राष्ट्रसंताचा युवा विचार

युवकांनी निर्व्यसनी होण्याचे आवाहन ते करतात. व्यसन करणारे युवक जीवनात काहीच मिळवू शकत नाहीं. स्वतःच्या जीवनाला घडविण्यासाठी आपले जीवन खर्ची घालावे व्यर्थ कुठेही न फिरता आपल्या जीवनाचे ध्येय निश्चित करून त्या ध्येयासाठी प्राणपणाने प्रयत्न करावेत. आपल्या गावाच्या विकासासाठी वेळ खर्ची घालावा.

ते युवकांना प्रश्न विचारतात

रिकामा कशाला फिरतो। तुझे गावच नाही काय तीर्थ।।

गावाला तीर्थाचा दर्जा प्राप्त होण्यासाठी युवकांनी पुढाकार घ्यावा. आपल्या गावाला स्वच्छता, व्यायामशाळा, नितीमत्ता, शिक्षण या गोष्टींनी समृद्ध करावे.कारण त्यांनी गावालाच सर्व विकासाचे मूळ मानले आहे.गाव भांगले तर देश संकटात येईल.

गाव हा विश्वाचा नकाशा। गावा वरून देशाची परीक्षा।।
गावची भंगता अवदशा। येईल देशा।।

तरुण आपल्या जीवनाचा शिल्पकार

स्वतःच्या जीवनाला आकार देण्यासाठी आपल्या शक्तीस्थळांना ओळखून त्यांना विकसित करावे वआपल्या मर्यादा, उणीवा याना कमी करून जीवन उन्नत करावे.

Smt. K. G. M. M. V. Daryapur

भगवान श्रीकृष्ण यांनी गीतेमध्ये अर्जुनाला स्वतःचा मित्र सखा बंधू स्वतःच होण्यासाठी आवाहन केले आहे.स्वतःच्या संकटाना हिमतीने तोंड देण्यासाठी त्यांनी सांगितले आहे. तू स्वतःला मदत कर असे ते सांगतात. तू स्वतःला मदत केली तर मी तुला सहायता प्रदान करेल. तू तुझ्या मनाचा ढिलेपणा काढून मन खंबीर बनविण्यासाठी सांगतात-

आत्मेव ह्यातगनः बंधूरातः ।।

ग्रामगीतेत राष्ट्रसंतांनी असेच आवाहन तरुणांना केले आहे.-

विद्ये अंगी वाढावा विनय। विद्या करी स्वतंत्र निभऱ्या।

विद्ये वाढावा निश्चय। जीवन जय कराया।।

अशी जीवनविद्या प्राप्त करून जीवन ध्येय गाठण्यासाठी प्रयत्न करावा. जीवनकला ही जीवनाला आकार देण्यासाठी आपणास उपयुक्त ठरेल असे आवाहन ते युवकांना करतात.

समारोप

युवकांसाठी राष्ट्रसंतांनी आपल्या ग्रामगीतेममध्ये एक आदर्श आचारसंहिताच सांगितली आहे. ज्याद्वारे प्रत्येक युवक आपल्या आयुष्याची उद्दिष्टे प्राप्त करून आपले आत्मकल्याण साधू शकतो. देशसेवा हा सर्वात मोठा धर्म युवकांचा आहे तो त्यांनी प्राणपणाने जपावा व भारताला समथ्यशाली बनवावे असे आवाहन राष्ट्यसंत करतात.

निष्कर्ष

१) युवक ही देशाचे भवितव्य असून ते संस्कारीत व शिक्षित व्हावेत.

२) युवकांनी जीवकला शिकून जीवन समृद्ध करावे.

३) आपल्या गावाला तीर्थाचा दर्जा देऊन गाव संपन्न करावे

४) बल संपन्न होऊन देशाचे संस्कृती चे रक्षण करावे.

५) स्वतःच स्वतःचा मित्र होण्याचे आवाहन ते करतात.

संदर्भ ग्रंथ

१) ग्रामगीता - ग्रामनिर्माण पंचक

२) लहर की बरखा

३) आदेश रचना

४) युवकांना आवाहन- स्वामी विवेकानंद

Smt. K. G. M. M. V. Daryapur

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - VIII | Issue - I | Marathi Part - V | January - March - 2019

Peer Reviewed Referred and UGC Listed Journal

Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING
2018 - 5.5
www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖
Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole
M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan
Aurangabad. (M.S.)

Principal
(Dr. A.R.Choukhande)
Smt. Kokilabai Gawande Mahila
Mahavidyalay, Daryapur,
Dist.Amravati

Scanned by CamScanner

VOLUME - VIII, ISSUE - I - JANUARY - MARCH - 2019
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 5.5 (www.sjifactor.com)

CONTENTS OF MARATHI PART - V

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१	समीक्षेचा वयापक दृष्टिकोन : संदर्भलक्ष्यी समीक्षा **डॉ. कैलास अंभुरे**	१-११
२	साहित्यसौदर्याची तत्वे (सूचकता व व्यामिश्रता) **प्रा. अनुराधा मनोहर मोरे (मधुरा जनार्दन सोनवणे)**	१२-१७
३	तौलनिक साहित्य समीक्षेची सैध्दांतिक मांडणी **अरुणा माणिक गायकवाड**	१८-२३
४	मार्क्सवादी साहित्य समीक्षा : स्वरुप व आकलन **डॉ. अतुल मधुकरराव देशमुख**	२४-२७
५	जनवादी साहित्य समीक्षा **भाग्यशाली लेखराज कांबळे**	२८-३२
६	तौलनिक साहित्याभ्यास आणि तोलानक साहित्यसमीक्षा **डॉ. भरत जाधव**	३३-४२
७	साहित्यसमीक्षेची उद्दिष्टे आणि कार्ये **प्रा. डॉ. सुशील प्रकाश चिमोरे**	४३-४७
८	काव्यात्म साहितय समीक्षा **ज्ञानेश्वर अशोक तिखे**	४८-५१
९	नव्या साहित्य प्रवाहाराच्या शोधातील मराठी समीक्षा **डॉ. प्रदीप औजेकर**	५२-५६
१०	शरच्चंद्र मुक्तिबोध यांचा मानुषता सिद्धान्त : एक वाचन **डॉ. मनीषा खैरे**	५७-६३
११	समीक्षा संकल्पना आणि मानसशास्त्रीय समीक्षा **प्रा. हरिभजन राम कांबळे**	६४-६८
१२	मार्क्सवादी समीक्षा : एक शोध व बोध **डॉ. हरिदास आखरे**	६९-७१
१३	ग्रामीण कवितेची समीक्षा : विशेष संदर्भ ''बोलावे ते आम्ही'' या संग्रहातील आधुनिकता **डॉ. जिजा शिंदे**	७२-७८
१४	आदिवासी साहित्य समीक्षा : एक दृष्टीकोन **प्रा. नागनाथ करडे**	७९-८२
१५	स्त्रीमनात आत्मविश्वास पेरणारी कविता : 'आभाळ अंतरीचे' **प्रा. डॉ. मारोती द. कसाब**	८३-८८

Smt. K. G. M. M. V. Daryapur
Scanned by CamScanner

१२. मार्क्सवादी समीक्षा : एक शोध व बोध

डॉ. हरिदास आखरे
श्रीमती कोकीळाबाई गावंडे महिला महाविद्यालय, दर्यापूर, जि. अमरावती.

साराश

मार्क्सवादी समीक्षेचा सर्वांगाने विचार करताना या समीक्षा पद्धती चे मूळ मार्क्सवाद यामध्ये आढळते. मार्क्स वादाचे मूळ कार्ल मार्क्स व फ्रेडरिक एगल्स यांच्या विचारसरणीत आहे. या समीक्षा पद्धतीमध्ये कार्ल मार्क्स यांचा विचार महत्वाचा वाटतो. असे असले तरी या समीक्षा पद्धती वर वेगळे लेखन केलेले नाही. त्यांच्या दास कॅपिटल या ग्रंथात मानवी जीवनाच्या वास्तवाचे पैलू मांडलेले आहेत. हा विचार जीवनवादी विचारांच्या जवळचा आहे. त्याच विचाराचा आधार घेऊन साहित्याच्या क्षेत्रात मार्क्सवादी समीक्षा पुढे आलेली दिसते. ही समीक्षा अर्थशास्त्राच्या दृष्टीतून समाजरचनेचे व साहित्यकृतीचे अवलोकन करते. कारण समाजाच्या गरजांची पूर्तता ही अर्था द्वारेच होते म्हणून मार्क्सने अर्थ हा घटक केंद्रस्थानी ठेवलेला आहे.

प्रस्तावना

मार्क्सवाद म्हणजे काय? तर मराठी समीक्षा विचार मार्क्सवादी समिक्षेची भूमिका अभ्यासासाठी सर्वप्रथम मार्क्सवाद ही संकल्पना महत्त्वपूर्ण ठरते. मार्क्सवाद खऱ्या अर्थाने एक समाजशास्त्र आहे. भौतिक वादाला महत्व देणारे वास्तववादी तत्वज्ञान आहे. समाजाला डोळ्यासमोर ठेवून साहित्य व कला या सामाजिक संकल्पनांचा मार्क्सवादी विचारवंतानी विचार मांडला आहे. संपूर्ण विश्वाचा एक महत्वपूर्ण भाग असणाऱ्या मानवी समाजाबद्दलचे सर्वसाधारण तत्व मार्क्सवादात पाहायला मिळते.

१९ व्या शतकाच्या मध्य व उत्तर काळात कार्ल मार्क्सने (१८१८-१८८३) व फ्रेडरिक एंगल्स १८२०-१८९५) यांच्या मदतीने मार्क्सवादी विचारसरणीची मांडणी केली. जगभरात मार्क्स च्या नावाने प्रसिद्ध झाली आहे. मार्क्स पूर्व तत्वज्ञानाचा विचार केला असता ते निसर्ग व समाज या बाबतीत अमूर्त व अवास्तव या सिद्धांतांवर आधारित होते. अशा तत्वज्ञानाला विरोध करत अमूर्त, अध्यात्मिक व अशास्त्रीय तत्वज्ञानाच्या विरोधात कार्ल मार्क्सने आपले तत्वज्ञान जन्माला घातले.

पुढील कालखंडात लेनिनने मार्क्सवादाच्या शास्त्रीय तत्वज्ञानाची व्यवहारिक व्याख्या मांडली. त्यानंतर 1917 झालेल्या रशियन राज्यक्रांती द्वारे व्यवहारात आणले. मार्क्सच्या मते- "तत्ववेत्यानी निरनिराळ्या प्रकारांनी जगाचा अर्थ लावला आहे. परंतु खरे कार्य जग बदलविण्याचे आहे" त्यावरून असे म्हणता येईल की, मार्क्सवाद हे केवळ पुस्तकी शास्त्र नाही तर समाज परिवर्तनासाठी माणसाने उपयोगात आणावयाचे व्यवहारिक ज्ञान आहे. The Contribution to the critic of political economy या प्रस्तावनेत कार्ल मार्क्स म्हणतो की, सामाजिक जीवनातील उत्पादन प्रक्रियेत मनुष्य अशा काही सामाजिक निश्चित संबंधाची स्थापना करीत असतो की ,जे अपरिहार्य असतात. भौतिक जीवनातील ही उत्पादन प्रक्रियाच मनुष्याच्या सामाजिक, राजनैतिक व बौद्धिक जीवनाच्या कक्षा घडवीत असते".

कार्ल मार्क्सचे विचार व भूमिका-

Smt. K. G. M. M. V. Daryapur
Scanned by CamScanner

कार्ल मार्क्सच्या Base and superstructure सिद्धांत हाच मार्क्सवादी समीक्षा विचार होय. या सिद्धांताला मार्क्सवादी समीक्षेमध्ये खूप महत्त्व आहे . मार्क्सच्या मते आर्थिक संबंध हा समाजाच्या इमारतीचा पाया असतो आणि त्या पूरक अशी धार्मिक, सामाजिक व राजकीय विचार प्रणाली ची रचना उभी राहत असते. म्हणून ही समीक्षा समाजशास्त्रीय समीक्षा च्या पुढे जाऊन समीक्षा करते. मार्क्सची भूमिकाही वर्गविरहित समाज रचना व्हावी अशी होती म्हणून साहित्याने सुद्धा हीच भूमिका स्वीकारावी असे वाटत होते. कारण लेखक हा समाजामध्ये जगतो वाढतो म्हणून तो एक समाजाचा घटक आहे. तो समाजातील घटना-प्रसंग साहित्यात मांडतो त्यामुळे माणूस- समाज-अर्थव्यवस्था हा वर्गसंघर्ष साहित्यात आला पाहिजे व त्याची समीक्षा मार्क्सवादी दृष्टिकोनातून झाली पाहिजे असे या समीक्षेला वाटते. मार्क्सवादी समीक्षेचा विचार करतांना साहित्यकृती ही कोणत्या परिस्थितीत जन्माला आली व त्या साहित्यकृतींमधून कोणते नैतिक आशय व्यक्त होतात. या आशयाचे चित्रण कसे आहे. याबद्दल सांगोपांग माहिती ही समीक्षा देते. याबरोबरच या समीक्षा विचारात पुरोगामित्व, नैतिकता, वास्तवता, क्रांती करता इत्यादी भूमिकेतून साहित्याचे मूल्यमापन ही समीक्षा करते.

मार्क्सवादी समीक्षेचे स्वरूप- जगाच्या इतिहासात पाहिले असता आजवरच्या मानवी समाजाचा इतिहास म्हणजे वर्ग युक्त समाजाचा इतिहास आहे असे दिसते. साहित्य व कला यांचा विचार करताना त्या कुठल्याही दैवी प्रतिभेतून निघालेल्या नसून अनेक प्रकारच्या संघर्षातून व अंतर्गत विरोधातून होणाऱ्या सामाजिक जीवनाचेच मूर्त रूप आहेत. अँगल्सने कलेचा उगम हा मानवी श्रमातून मानलेला आहे . समाजातील आर्थिक संबंधाचे विश्लेषण केल्यास असे आढळते की जसे आर्थिक संबंध समाजात आढळतात त्याचप्रमाणे धार्मिक व नैतिक मूल्यांची प्रतिष्ठापना समाजात झालेली असते.संत वाङ्मयीन मीमांसा करताना शरदचंद्र मुक्तिबोध यानी संतांच्या प्रबोधनाच्या चळवळीचे पर्यवसान सामाजिक क्रांती होऊ शकले नाही याचे मुख्य कारण उत्पादनाचे साधन तेव्हा अस्तित्वात नव्हते असे सांगितले आहे. परंतु नंतरच्या काळात रुपया महत्त्वाचा ठरलेला आहे. मार्क्सवादी समीक्षेचे सामर्थ्य-

साहित्यकृतीच्या सामाजिक अंगावर, सामाजिक स्वरूपावर या संकल्पनांचे वैविध्यपूर्ण स्पष्टीकरण करण्याचे सामर्थ्य मार्क्सवादी समीक्षेच्या विचारांमध्ये आहे. त्यामुळेच साहित्य इतिहासातील महत्वाच्या प्रश्नांवर मार्क्सवादी समीक्षा प्रकाश टाकते. साहित्यातील महत्वपूर्ण व अनाकलनीय प्रश्नाची उकल या समीक्षेमुळे केली जाते. साहित्यातील प्रवृत्तींवर सामाजिकदृष्ट्या समीक्षा करते. साहित्यातील साहित्यातील प्रवृत्तींवर सामाजिक दृष्ट्या समीक्षा करते साहित्यकृती ही केवळ कलावस्तू नाही तर सांस्कृतिक वस्तूही आहे असा महत्वाचा धागा या समीक्षा पद्धती मध्ये आढळतो. साहित्याच्या आकलनाला मार्क्सवादी समीक्षा पद्धती उपयुक्त ठरते.

समारोप

साहित्य व्यवहार हा कलावंत- कलाकृती -रसिक या तीन घटका द्वारे चालतात. कलावंतांच्या अंगाने त्यांच्या प्रश्नांचा विचार उद्भवतो. रसिकांच्या अंगाने त्याच्या आस्वादाचे पर्यायाने परिणामांचे प्रश्न उद्भवतात त्यासाठी कलाकृतीचे स्वतंत्र विश्लेषण आवश्यक असते. म्हणजेच एखादी साहित्यकृती ही कलाकृती आहे असे मान्य केले तर तिच्यातील प्रेरणांचा व परिणामांचा विचार अथवा विश्लेषण मार्क्सवादी समीक्षा विचार करता येतो. मार्क्स यांच्या समाजशास्त्रीय लेखनात समग्रता (Totality) व द्वंद्वात्मता(Dialectic) या दोन संकल्पनांना महत्वाचे स्थान आहे. या दोन संकल्पनांचा यथार्थपणे वापर करणे म्हणजे मार्क्सवादी समीक्षा करणे होय. मार्क्सवादी समीक्षेच्या मर्यादा-

१) लेखकाकडे दुर्लक्ष होते. २) साहित्याचा साधन म्हणून उपयोग होतो.

Smt. K.G.M.M. Daryapur
Scanned by CamScanner

३) वाड्मयीन मूल्यांकडे दुर्लक्ष होते.

४) समीक्षा एकांगी होण्याची भीती निर्माण होते.

५) कलाकृतीच्या रचनेचे विश्लेषण व मूल्यमापन या समितीकडून अयोग्य होते. निष्कर्ष-

१) समीक्षा म्हणजे निर्णय देणे होय.

२) मार्क्सवादी समीक्षा कलाकृतीच्या योग्यते विषयी निर्णय देणे होय.

३) मार्क्सवादी समीक्षा कलेचे बौद्धिक रसग्रहण करून अर्थाचा संबंध लावणे म्हणजे समीक्षा.

४) मार्क्सवादी समीक्षा कलाकृतीतील गुणांची स्तुती करणेऐवजी वा एखाद्या कलाकृतीचे यथार्थ मूल्यअवलोकन करते.

५) वाङ्मयीन टीका ही सतत कार्यरत असते.

संदर्भ ग्रंथ

१) लालजी पेंडसे साहित्य आणि समाज जीवन

२) बा.र सुंठणकर- महाराष्ट्रीयन संत मंडळींचे ऐतिहासिक कार्य

३) शरदचंद्र मुक्तिबोध -सृष्टी सौंदर्य आणि साहित्य

४) ग.बा.सरदार -
संत वाङ्मयाची सामाजिक फलश्रुती

५) पु. य. देशपांडे- साहित्य व समाजजीवन लेखमाला.

Scanned by CamScanner